

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIOLOGIJE

SOCIOEKONOMSKI FAKTORI RAZVOJA ZEMALJA U TRANZICIJI
– STUDIJA SLUČAJA BALTIČKE ZEMLJE–
-MASTER RAD-

Student:

ALMEDINA KULOVAC

Broj indexa: 389/IISOC

Mentor:

Doc.dr. EHLIMANA SPAHIĆ

SADRŽAJ

1.	UVOD.....	5
2.	TEORIJSKO – METODOLOŠKI DIO ISTRAŽIVANJA.....	7
2.1	Teorijske osnove rada	7
2.2.	Problem istraživanja	11
2.3.	Predmet istraživanja.....	13
2.4	Kategorijalno – pojmovni sistem.....	14
2.5.	Ciljevi istraživanja	15
2.5.1.	Naučni ciljevi istraživanja	15
2.5.2.	Društveni ciljevi istraživanja	15
2.6	Hipoteze	15
2.6.1.	Generalna hipoteza	15
2.6.2.	Pomoćne hipoteze:	15
2.6.3.	Sistem varijabli	15
2.6.4.	Sistem indikatora	16
2.7.	Način istraživanja.....	16
2.7.1.	Metoda analize podataka	16
2.7.2.	Metoda kompilacije	17
2.7.3.	Metoda komparacije	17
2.8.	Vremenski i prostorni plan istraživanja	17
2.8.1	Vremenski plan istraživanja	17
2.8.2.	Prostorni plan istraživanja.....	17
3.	DEMOKRATSKA TRANZICIJA I TRANZICIJSKE TEORIJE	18
3.1	Demokratska tranzicija	18
3.2.	Teorije tranzicije.....	24
3.2.1.	Teorija ekonomske i političke tranzicije – strukturalni pristup	25
3.2.2.	Teorija transformacije – sociokulturni pristup.....	25
3.2.3.	Teorija (post)modernizacije – sociohistorijski pristup	27
3.2.4.	Osnovni model.....	30
3.2.5.	Konsolidirajuća demokratija	31

3.2.6.	Konsolidacija nedemokratija	31
4.	TEORIJSKI PRISTUP DEMOKRATSKOJ TRANZICIJI	32
4.1.	Strukturalistički pristup	32
4.2.	Pristup strateškog izbora.....	32
4.3.	Institucionalni pristup.....	32
4.4.	Političkoekonomski pristup	33
4.5.	Demokratija i redistribucija	33
4.6.	Faktori koji utiču na propast procesa tranzicije	35
5.	RAZVOJNE TEORIJE	37
5.1.	Socioekonomske teorije razvoja	44
5.1.1.	Evolutivna teorija.....	44
5.1.2.	Strukturalna funkcionalistička teorija.....	44
5.1.3.	Konfliktne teorije.....	45
5.1.4.	Političke teorije.....	45
5.1.5.	Nova politička ekonomija razvoja	45
5.1.6.	Politike „Trećeg svijeta“	46
5.2.	Razvojna ekonomija	48
5.3.	Teorija modernizacije.....	48
5.4.	Teorija ovisnosti	49
5.4.1.	Prebisch – Singerova teorija	50
5.4.2.	Rad Paula Barana.....	50
5.5.	Marksizam	51
5.6.	Neoliberalizam	51
5.7.	Države u razvoju	53
6 .	BALTIČKE ZEMLJE U PROCESU TRANZICIJE	54
6.1.	Historijska pozadina.....	54
6.2.	Borba za nezavisnost: Latvija, Litvanija i Estonija – izbori	56
6.2.1	Estonija	56
6.2.2.	Litvanija.....	57

6.2.3. Latvija.....	57
6.3. Estonija u procesu tranzicije	59
6.3.1. Estonsko društvo i historijski kontinuitet demokratskog narativa.....	59
6.3.2. Ekonomska tranzicija Estonije.....	61
6.3.3. Institucionalne reforme u Estoniji.....	66
6.3.4. Estonija i ulazak u Evropsku Uniju	68
6.3.5. Estonija danas	69
6.4. Litvanija u procesu tranzicije	74
6.4.1. Litvansko društvo kroz historiju	74
6.4.2. Ekonomska tranzicija Litvanije	75
6.4.3. Demokratizacija u Litvaniji	78
6.4.4. Litvanija i ulazak u Evropsku Uniju	80
6.4.5. Litvanija danas.....	82
6.5. Latvija u procesu tranzicije	84
6.5.1. Latvijsko društvo kroz historiju.....	85
6.5.2. Ekonomska tranzicija Latvije	87
6.5.3. Demokratizacija u Latviji.....	90
6.5.4. Latvija i ulazak u Evropsku Uniju.....	93
6.5.5. Latvija danas.....	95
7. BOSNA I HERCEGOVINA I BALTIČKE ZEMLJE: KOMPARACIJA SLUČAJA.....	98
8. ZAKLJUČAK.....	103
9. Bibliografija.....	106
POPIS TABELA.....	114
POPIS GRAFIKONA.....	115
BIOGRAFIJA KANDIDATA	116

1. UVOD

Ishodi tranzicijskih procesa postkomunističkih zemalja se razlikuju, neke su svoj proces okončale uspješno i uspjele poboljšati kvalitetu život svojih građana, dok u druge završile u zamci korupcije, privatizacijskih pljački i skandala i, samim tim, svoj proces okončale kao failed states. Države koje su ušle u proces tranzicije suočavale su se sa različitim početnim uslovima – neke su imale razvijenu kulturu demokratije, neke su po prvi put dobile demokratsko pravo odlučivanja. Historijski, geografski i socijalni faktori mogu uveliko uticati na ishod tranzicije, a mentalitetni okvir društva može usmjeriti reforme u različitim pravcima.

Zemlje Baltika (Latvija, Litvanija i Estonija) su danas dio Europske Unije, egzistiraju i djeluju na evropskim principima i spadaju u skupinu razvijenih zemalja (zemalja prvog svijeta). Na koji način su baltičke države pristupile procesu tranzicije, na koji način je društvo prihvatilo reforme, te kakve rezultate te reforme pokazuju danas - to su pitanja čiji nam odgovor može poslužiti i kao nauk i smjernica za Bosnu i Hercegovinu na njenom daljnjem evropskom putu.

U teoretskom dijelu je neophodno analizirati sve tranzicijske teorije i pristupe, jer su kroz njih razrađeni različiti mehanizmi djelovanja u procesu tranzicije koji mogu odrediti i ishod iste. Činjenica da ove tri države nisu svoj tranzicijski put završile sa istim rezultatima, otvara prostor za analizu pogrešaka koje su činile na svom putu te načine rješavanja prepreka sa kojim su se suočavale. Interesantno pitanje za Bosnu i Hercegovinu je i način na koji se baltičke zemlje odnose prema manjinama, te primjer kako pomiriti različite političke interese dvije strane.

Latvija, Litvanija i Estonija danas spadaju u razvijene zemlje, zemlje prvog svijeta. Iznjedrile su mnogo uspješnih privatnih kompanija poput Skype-a, uvele su tehnološke reforme koje služe za primjer čitavoj EU i predstavljaju povoljnu destinaciju za strane investitore. Tranzicija postkomunističkih zemalja može biti i otežana činjenicom da stanovništvo odbija prihvatiti reforme, naročito one ekonomske prirode, jer šok terapija sa sobom u pravilu donosi nekoliko teških godina za životnu egzistenciju. Način na koji su građani Baltika surađivali sa svojim političkim liderima može nam dati odgovor na pitanje na koji način educirati ljude i približiti im reforme, tako da ne izgube povjerenje u političke institucije.

Sve u svemu, tranzicijski proces iz perspektive socioloških nauka je interesantan iz nekoliko aspekata: analize društvenih procesa i analize prihvatanja nove kulture djelovanja u postkomunističkim zemljama, način borbe sa komunističkim recidivima, politička strategija u

procesu približavanja evropskih integracija društvu i društvene prepreke ka implementaciji tranzicijskih politika.

Polazeći od dva različita pristupa društvenim promjenama u sociologiji: jedan je Weberov kulturalistički: kultura – društvena struktura, a drugi Marxov ekonomsko – deterministički: društvena (ekonomska) struktura – kultura (nadogradnja) (Peračković, 2004, str. 488), prikazat ću kako se ova promjena odvijala u konkretnom historijskom procesu na studiji slučaja zemalja Baltika. Weberovo stajalište polazi od teze da je protestantska etika i kultura izrodila reforme i evoluciju društvenog sistema, dok je Marxovo previđanje da ekonomski status (klasa) pojedinca određuje njegov pravac djelovanja. Koja od ove dvije premise se uzima kao početna u tranziciji baltičkih zemalja, ostaje da zaključimo iz analize njihovog tranzicijskog puta.

2. TEORIJSKO – METODOLOŠKI DIO ISTRAŽIVANJA

2.1 Teorijske osnove rada

Zasniva se na tranzicijskim i razvojnim teorijama iz perspektive politologije, sociologije i političke ekonomije.

Ključne teorije na kojim će se zasnivati analiza tranzicije Baltičkih zemalja su: teorije socio – ekonomskog rasta i političke teorije. Tu su takođe i teorije iz perspektive socioloških nauka kao što su: teorije ekonomske i političke tranzicije – strukturalni pristup, teorije transformacije – sociokulturni pristup, teorije (post)modernizacije – sociohistorijski pristup. Osim sociološkog pristupa teorijama, bitno je obraditi i teorije tranzicije: teorija razvojne ekonomije, teorija modernizacije, teorija ovisnosti, marksistička teorija, neoliberalna teorija i teorija država u razvoju.

Teorije socioekonomskog rasta prema Josephu J. Spengleru sadrže nekoliko različitih teorija kao što su:

- **Logistička teorija rasta** - koja u sebe uključuje različite parametre po kojim se može računati i mjeriti ekonomski rast. Logistička teorija rasta ima za zadatak da predstavi sekvencijalne promjene (promjene čija vrijednost nije unaprijed određena) koje se manifestiraju kroz jedinice koje čine društvo. Te jedinice su npr. određene društvene grupe, organizmi, asocijacije isl.
- **Iscrpljivanje kritičnih prirodnih resursa i /ili relativno neoukupiranog prostora-** teorija koja je dosta slična prvoj, no u središtu pažnje je fokusiranje država na iscrpljivanju nekih resursa koji ili su potrošni ili su pri nestajanju- a u svrhu ekonomskog rasta. Problem nastaje onda kada tih resursa počne nestajati. Primjer za to je antički Rim koji se oslanjao na agrikulturu na tlu čije karakteristike su se vremenom mijenjale, pa je promjenom prirode tla zabilježen ekonomski pad i pad životnog standarda. Iscrpljivanje nafte kao neobnovljivog izvora energije sve više tjera naftom bogate države da ulažu u druge grane privrede, da bi obezbijedili alternativu kad ovog izvora energije nestane.
- **Pojava višeg stupnja ekonomske organizacije-** sa pojavom višeg stupnja integracije (npr. ujedinjavanje više jedinica u jednu) dolazi i do novih mjerenja razvoja ali i do novih obrazaca razvoja. Historijski materijalisti ovdje naglašavaju

nužnost promjene sistema kao prirodni tok događaja, s tim da u promjeni sistema i dalje ostaju neke ponavljajuće značajke koje su ostale iste kroz čitavu ljudsku historiju. Primjer za to je prelazak država u industrijsko doba, te čitav tok promjene sistema i obrazaca djelovanja države prema društvu, da bi ona mogla dalje napredovati. Historijski materijalisti smatraju da su ove promjene stalne i da ne postoji jednoličan stepen ekonomske organizacije koji, skoro pa svakodnevno, trpi promjene.

- **Aktiviranje potaknuto kreativnom manjinom** – teorija koju podržavaju A. Toynbee, J. Schumpeter i V. Pareto. Joseph Spengler smatra da ova Paretova teorija nije u potpunosti relevantna iz razloga što bi onda sve države zabilježile sličan ili isti ekonomski rast u istom periodu. Autor navodi da je postojalo 26 uspješnih civilizacija, od kojih su neke doživjele pad, a neke su potpuno uništene. Zapadna civilizacija je jedina koja se živa danas, a boja koža i genetičke predispozicije nemaju ništa s tim. Kreativna manjina mora uspješno plasirati ideje i prilagođavati se teškim vremenima, a iz njih izvlačiti pouke da i kasnije pred sebe postavlja teške zadatke koje će uspješno ispunjavati.
- **Promjene u biološkom sastavu populacije**- ove promjene mogu voditi razvijanju ili opadanju rasta, ali to je vrlo spor proces. Najpoznatija biološka teorija koja izučava podizanje i propadanje nacija je ona od C. Gini. „Demografski porast nacije potiče, u pravilu, od križanja različitih slojeva društva, ili između te i drugih nacija. Taj je uspon isprva naglašen činjenicom da, pošto svaka generacija dolazi od prethodne koja je više ranjiva i brojčano manja, svakom novom generacijom, plodnost nacije raste i ona se širi. U međuvremenu, zametne ćelije populacije se iscrpljuju, sve dok se sam proces jačanja u genetskom smislu ne dosegne vrhunac, te stane. Ovo dovodi do opadanja populacije, što je C. Gini direktno povezala i s opadanjem vojne, ekonomske i političke moći. Jedini način da se rast nastavi je da se postojeća populacija nastavi križati sa nekim novim skupinama. „ (Spengler, 1949, str. 82)
- **Kretanje cijena**- teorija u kojoj se iznosi tvrdnja da rast cijena direktno rezultira ekonomskim rastom, dok rast nadnica negativno djeluje na ekonomski rast.
- **Proporcionalan rast**- teorija po kojoj proporcionalan rast svih jedinica znači i uspješan ekonomski rast. *Ekonomske jedinice moraju ostati u balansu kada dođe do*

razvoja i rast rastućih jedinica treba odgovarati poznatim i neophodnim paternima rasta u vremenu i prostoru. (Spengler, 1949, str. 85)

- **Teorije nivoa rasta** – ove teorije je zagovaralo mnogo ekonomista iz SAD-a i Evrope. Najzastupljenija klasifikacija nivoa rasta je ona po W. Hoffmanu da su industrijski najrazvijenije države prošle kroz 3 faze: 1. konzumerističke industrije su prevladale industriju, 2. kapitalna dobra su prestigla konzumerističku industriju, 3. kapitalna dobra prevladavaju sa svojom industrijom metala, čelika i hemijskom industrijom.
- **Razne determinante rasta**- faktori poput: a) rast populacije, b) građanski red, c) rat, d) čisto ekonomske determinante isl.

Teorije političkog razvoja su obrađivali ili su ih se doticali mnogi autori, poput Huntigtona, Sikandera isl. Tako Sikander u svom članku navodi da nivo političke kulture, politička socijalizacija i politička participacija predstavljaju važne faktore u političkom razvoju države. (Sikander, 2015, str. 146) Huntington nagašava važnost političkih institucija u odnosu na neke druge faktore poput: zajednice i političkog poretka, javnih interesa, modernizacije, političke participacije isl. (Huntington, 1973) Ovi faktori će biti analizirani u nastavku rada.

Teorija ekonomske i političke tranzicije- teorija koja naglašava važnost usklađenosti političkih institucija i tržišne ekonomije, da bi država u potpunosti prešla u liberalnu ekonomiju.

Teorija transformacije- teorija koja se bavi društvom kao jednom od najbitnijih jedinica unutar samog procesa tranzicije. Pokazuje važnost suradnje društva u procesu transformacije i tranzicije.

Teorija (post)modernizacije- se dotiče prelaza iz industrijsko u postindustrijsko (informatičko) doba. Ona u sebi ujedinjuje teoriju ekonomske i političke i društvene tranzicije jer je prilagodba na potpuno novi sistem funkcioniranja i rada vrlo teška za sve faktore počevši od društva pa do udžavnih upravljačkih struktura.

Razvojne teorije se granaju na nekoliko različitih teorija koje ću analizirati u nastavku ove teze. Te teorije obuhvataju:

Razvojna ekonomija – teorija koja počiva na temeljima Keynesove teorije i karakterizira je državna intervencija koja ide rame uz rame sa slobodnim tržištem.

Teorija modernizacije- teorija koja nam približava značaj transformacije iz tradicionalnih društava u moderna društva.

Teorija ovisnosti – u prvi plan stavlja imperijalizam i analizira razloge neuspjeha nekih od zemalja koje su ušle u tranziciju, a za glavnog krivca proglašava kolonijalizam.

Marksizam – Teorija slična teoriji ovisnosti, s tim da je opseg kritike kapitalizma na višm nivou – tj, obuvata kritiku i u onim državama koje smatramo najrazvijenim.

Neoliberalizam – teorija koja je bila dominantna u evropskoj i američkoj misli posljednih nekoliko decenija. Obuhvata plan izgradnje institucija i ekonomije tranzicijskih država uz pomoć SAD-a i Zapadne Evrope. Politika monetarizma je bila sastavni dio neoliberalizma. Sastojala se od toga da centralne banke podignu razinu stope kamate. Ovo podizanje kamata je u veliki problem dovelo zadužene države, koje su se zaduživale po vrlo niskim kamatama, a sada su morale vraćati ogromne iznose radi njihovog rasta na realnu razinu. To je potpuno slomilo neke od zaduženih država, te su Svjetska banka i IMF morali intervenirati *sa programom reformi*. Svjetska banka i IMF su na stol donijeli Strukturalni program reformi (SAP), koji je u sebi sadržavao niz mjera za izlazak iz krize i vraćanje solventnosti državama za otplatu dugova. Neke od tih mjera su uključivale rezanje javnih troškova (ukidanje neki progama socijalne pomoći, manje ulaganja u unutarne projekte) te druge mjere štednje.

Države u razvoju – teorija koja spada pod lijevi spektar teorija, upućuje kritike ka neoliberalizmu i predlaže svoj obrazac razvoja koji isključuje ekonomsku ovisnost i zaduživanje.

2.2. Problem istraživanja

Pad berlinskog zida (1989) i slabljenje, a potom i urušavanje SSSR-a (1991) označio je kraj jedne ere. Stvorene su pretpostavke za razvoj liberalnih demokratija u bivšim sovjetskim republikama, a sam proces transformacije društvenog, političkog i ekonomskog sistema označen je kao proces tranzicije. Tranzicijska transformacija jednopartijskog sistema u višepartijski sistem kao i prelazak sa planske ekonomije u tržišnu ekonomiju rezultirao je snažnim “društvenim potresima” koji su determinirali dalji razvoj tranzicijskih država. Ne postoji jedinstven stav u stručnoj sociološkoj, politološkoj i ekonomskog literature oko utjecaja tranzicijskih procesa na društvo. Moguće je naći knjige, članke i studije koje ukazuju na negativne posljedice tranzicije (pada proizvodnje, neuspjele i tajkunske privatizacije, povećana nezaposlenost, siromaštvo i porast socijalnih nejednakosti) kao i radove koji analiziraju uspješno provedene reforme u tranzicijskim državama.

Da tranzicija može biti neuspješna, a demokratizacija institucija prividna, pokazuje primjer Nigerije iz doba Majora – generala Ibrahima Babangida, koji je u augustu 1985 preuzeo vlast i obećao je transformirati iz militarne u demokratsku. U vrijeme jakih aspiracija ka demokratizaciji u toj zemlji, Babangida je manipulirao javnošću i umjesto demokratizacije institucija uveo dvostranačje (stranku lijevog i stranku desnog centra koje su naizgled vodile ideološke bitke) i ojačao predsjedničku poziciju. Nivo korupcije u Nigeriji je prikazala i Svjetska banka u svom izvještaju, gdje je procijenjeno da je oko 2.1 milijardu dolara od naftnih prihoda uplaćeno na račune režimskih poslužnika i kronih kapitalista u toj državi. (Lewis, 2016, str. 330) Nigerija, ali i niz drugih država poput: Egipta, Srbije, Bosne i Hercegovine, Alžira, Demokratske Republike Kongo isl. po mnogim aspektima nisu uspjele uspješno proći tranzicioni proces, te se umjesto razvoja i napretka u ovim državama stvorilo plodno tlo za korupciju, kroni kapitalizam i prividnu demokratiju. Masovna otpuštanja koja je sa sobom donijela transformacija ili propadanje državnih preduzeća koje su upošljavale veliki broj ljudi nisu zamijenjena efikasnim privatnim preduzećima, nego su poslužila za bogaćenje pojedinaca kao u primjeru Rusije i njenih oligarha.

Tranzicijski proces sa sobom nosi opasnost od zastranjivanja i dodatnog korumpiranja već loših sistema, ali neke države su uspjele da se izbore sa svim izazovima koje je ovaj proces nosio. Da nisu sve države primjer Nigerije, svjedoče nam primjeri Češke, Slovačke, Poljske isl. Uspjeh Poljske, prema Lawrence P. Kingu rezultat je intervencionističke politike tadašnjih institucija, koje su propala preduzeća prije privatizacije restrukturirala primarno kroz konkurentne aukcije, a taj zadatak je dodjeljivan primarno multinacionalnim kompanijama. Te kompanije su obezbijedile znanje, informacije, tehnologiju, tržište i kapital koji je poslužio kao temelj za daljnji razvoj. (King, 2006, str. 753) Češka Republika je, prema Tomášu P. Klvaňi, prošla uspješno put tranzicije ispunjavajući uslove poput: slobode medija, slobode izbora, liberaliziranja tržišta, jačanja civilnog društva itd. Životni standard je u konstantnom porastu, a Praška regija je najbogatija od svih postsocijalističkih regija, i drži se snažno na 20% iznad prosječnog životnog standarda u EU. (Klvaňa, 2003, str. 43)

I pozitivni i negativni primjeri tranzicijskih zemalja u sebi mogu sadržavati i primjere dobre prakse, ali i upozorenja na potencijalno loš i neuspješan način vođena iste.

Postoje djelomično približeni stavovi, kada je riječ o različitoj dinamici i uspješnosti tranzicijskih država u procesu kontekstualne i provedbene prilagodbe pravilima Vašingtonskog konsenzusa. Praksa je pokazala da je uspješnost tranzicije uslovljena društvenim kontekstom u kojem se reforme provode. Reforme u pravilu rezultiraju usporavanjem društvenog, političkog i ekonomskog razvoja, a pozitivni efekti se vide tek nakon nekoliko godina. Uspješnost provedbe reformi determinira duljinu trajanja stagniranja i nazadovanja. Nedovršene, nepotpune i hibridne reforme stvaraju nedovršene i hibridne tranzicijske države. Problemsko pitanje koje proizilazi iz ovih elaboracija jeste postoji li "recept" za uspješnu tranziciju i kako se uspješnost tranzicije može mjeriti? Odgovor na ovo pitanje bit će istražen na primjeru razvoja baltičkih država (Litva, Latvija i Estonija).

2.3. Predmet istraživanja

U ovom magistarskom radu istražuju se tokovi i proces tranzicije, pri čemu se poseban akcenat stavlja na baltičke zemlje koje su pokazale kako se brzo i efikasno može sprovesti process tranzicije. Preciznije istraženo je i analizirano sljedeće:

- modeli tranzicije i tranzicijskih faza – predstavljaju temelj za daljnju analizu. Modeli tranzicije uključuju analizu društvenih, ekonomskih i političkih faktora koji utiču na tranziciju i daju prijedloge tranzicijskog puta.
- tranzicijske procese baltičkih zemalja koji uključuju analizu društvenih, socijalnih, ekonomskih i kulturnih politika – uključuju analizu indexa koji mjere sve aspekte tranzicije poput Indexa demokratizacije, Indexa ekonomskih sloboda, Indexa slobode medija isl. Najdetaljnija analiza razvoja ovih zemalja je dio izvještaja Svjetske banke gdje je prikazana transformacija i napredovanje svake od gore navedenih politika.
- poseban osvrt na baltičke zemlje kao studiju slučaja ove teze – će uključivati detaljne tabelarne prikaze najvažnijih aspekata društva svake zemlje ponaosob, a to će nam pomoći u pokušaju odgovora na pitanje: „Da li se tranzicija ovih država može smatrati uspješnom i koliko je ona uticala na Litvaniju, Latviju i Estoniju kakvu danas poznajemo?“.
- komparacija Bosne i Hercegovine i baltičkih zemalja; gdje smo danas i šta možemo preuzeti i kontekstualno prilagoditi od istih – Korelacija baltičkih zemalja i BiH kao bivših socijalističkih režima koji su iznova gradili demokratske institucije može biti od izuzetnog informativnog značaja za našu državu. Iako kontekst nije, niti može biti u potpunosti isti, neki od primjera bi nam mogli poslužiti za daljnje djelovanje i razvoj naše države. U ovom dijelu ću identificirati šta to možemo prilagoditi i aplicirati na slučaj BiH, vođeni pozitivnim primjerima baltičkih zemalja.

2.4 Kategorijalno – pojmovni sistem

1. Socioekonomski razvoj: Prema Milenijskim razvojnim ciljevima, koje je predložio UNDP (2000), socioekonomski razvoj obuhvata smanjenje siromaštva, zdravstvo, održivo korištenje resursa, edukaciju, hranu, sigurnost i dobro upravljanje. (Litwinski, 2017, str. 455)
2. Demokratska tranzicija: Period u kojem su autoritarne institucije i radnje u procesu transformacije i zamjene u institucije koje su više demokratske (ili manje autoritarne). To je faza u kojoj se akteri ili sile koje podržavaju demokratske procese bore sa onima koji pokušavaju da očuvaju autoritarni status quo. (Haslam, Schafer, & Beaudet, 2012, str. 540).
3. Autoritarni režimi: režimi u kojim državni službenici sprečavaju društvo u participiranju u procesu odlučivanja...; (Haslam, Schafer, & Beaudet, 2012, str. 538).
4. Komunitarizam: Etičko polazište u kojem individue pripadaju političkoj i društvenoj zajednici, da je ovo ključni moralni faktor i da je društveni poredak koji čuva društvene veze moralno poželjniji od individualističkog društvenog poretka. Često je u kontrastu sa liberalizmom. (Haslam, Schafer, & Beaudet, 2012, str. 539).
5. Baltičke zemlje: grupni naziv za Estoniju, Latviju i Litvaniju.
6. Baltička kooperacija: Baltičke zemlje nemaju formiranu Uniju, ali usko surađuju kroz tzv. Baltičku skupštinu. (Ministry of Foreign Affairs, 2019).
7. Neliberalne demokratije: djelomična demokratija, prazna demokratija je vladajući sistem u kojem, iako postoje izbori, građani nisu u mogućnosti da znaju ko ima stvarnu moć zbog nedostatka civilnih sloboda, tako da to nije „otvoreno društvo“. (Calleros-Alarcon, 2008, str. 1)
8. Političke elite: osobe koje su sposobne, sa vještinama njihovim autoritativnih pozicija u moćnim organizacijama i pokretima bilo koje vrste, da utiču na nacionalne i političke ishode regularno i stvarno. (Higley & Burton, 1987, str. 4)
9. Washingtonski konsenzus: predstavlja osnovni i najniži paket reformi na koje je Washington mogao zahtijevati u Latinskoj Americi. Standardni reformski paket inkorporiran u neoliberalni „Washingtonski konsenzus“ sadrži 4 elementa: makroekonomska stabilizacija, mikroekonomska liberalizacija, restrukturiranje i privatizacija i stvaranje tržišno- orijentiranih institucija i pravnog okvira. (Nissinen, 1999, str. 62)

2.5. Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja su podijeljeni u 2 skupine: naučni i društveni ciljevi.

2.5.1. Naučni ciljevi istraživanja

1. Analizirati i identificirati uspješne društvene, ekonomske i sociološke politike koje su pomogle zemljama u tranziciji;
2. Identificirati institucionalna rješenja koja su doprinijela uspješnom okončanju ovog procesa u baltičkim zemljama;
3. Identificirati moguća rješenja koja BiH može primijeniti poučena primjerom baltičkih zemalja;

2.5.2. Društveni ciljevi istraživanja

1. Dati prijedloge i preporuke politika djelovanja za donosiocima odluka u BiH;
2. Teza može poslužiti kao osnova za daljnja istraživanja na ovu tematiku tako što će prikazati primjere dobre prakse i moguća rješenja sa kojim se susreće naša država na ovom putu.

2.6 Hipoteze

2.6.1. Generalna hipoteza

Uspješno provođenje tranzicijskog procesa doprinijelo je razvoju baltičkih zemalja.

2.6.2. Pomoćne hipoteze:

1. Demokratizacija sistema je pridonijela razvoju baltičkih zemalja.
 1. Stavovi javnog mnijenja su doprinijeli baltičkim zemljama da privatizaciju sprovedu brzo i efikasno.
 2. Uspješnost tranzicije je uvjetovana sociokulturnim faktorima.
 3. Proces tranzicije BiH uvjetovan je specifičnošću sistema što je rezultiralo zaostajanjem u odnosu na druge evropske zemlje.

2.6.3. Sistem varijabli

Zavisne varijable:

1. Razvoj baltičkih zemalja

Nezavisne varijable:

1. uspješno provođenje tranzicijskog procesa
2. uspješno sprovedena privatizacija

3. sociokulturni faktor
4. specifičnosti sistema
5. demokratizacija sistema

2.6.4. Sistem indikatora

Varijable	Indikatori
- Uspješna tranzicija	Index ekonomskih sloboda, Index demokratije, Index slobode medija, Index ekonomskih sloboda
- Ekonomski rast	Liberalizacija tržišta, privatizacija, lakoća poslovanja, BDP
- Demokratizacija sistema	Političke stranke, transparentnost donošenja odluka, nivo korupcije
- Socioekonomski faktori	Sloboda izražavanja i sloboda medija, informatička, baltičke političke elite, građanska/civilna kultura
- Specifičnosti sistema	Politički sistemi baltičkih zemalja – nivo decentralizacije, perestrojka
- Privatizacija neefikasnih preduzeća	Nivo inflacije, GDP, politike agencije za privatizaciju

2.7. Način istraživanja

U ovom istraživanju ću dominantno koristiti metodu analize podataka i metodu kompilacije. Analizom društvenih, ekonomskih i institucionalnih politika baltičkih zemalja u periodu tranzicije, pokušat ću doći do odgovora koji je ujedno i moja glavna hipoteza: da li bi baltičke zemlje bile ono što su danas da nisu provela tranziciju na način na koji jesu? Za analizu ovih podataka koristit ću kvalitativne i kvantitativne izvještaje, državnih tijela i agencija, Svjetske banke, IMF-a i Izvještaja o kompetitivnosti.

2.7.1. Metoda analize podataka

Koristiti ću kvalitativnu i kvantitativnu analizu podataka. Kvalitativna analiza se zasniva na analizi knjiga, članaka i eseja, a kvantitativna na analizu makroekonomskih i mikroekonomskih, te socioekonomskih pokazatelja.

2.7.2. Metoda kompilacije

Metoda kompilacije je postupak preuzimanja tuđih podataka i istraživanja. S obzirom na to da su zemlje koje istražujem: Estonija, Latvija i Litvanija, ova metoda će biti neophodna radi daljne analize podataka.

2.7.3. Metoda komparacije

S obzirom na to da su studija slučaja tri države, metoda komparacije će biti neizostavan dio ovog istraživanja. Metoda će poslužiti i boljem razumijevanju ove materije kada u nju uključim i Bosnu i Hercegovinu.

2.8. Vremenski i prostorni plan istraživanja

2.8.1 Vremenski plan istraživanja

Prikupljanje, analiza i komparacija podataka bi trebala trajati oko 5 mjeseci.

2.8.2. Prostorni plan istraživanja

Istraživanje će se odnositi na teritorije Estonije, Latvije i Litvanije.

3. DEMOKRATSKA TRANZICIJA I TRANZICIJSKE TEORIJE

3.1 Demokratska tranzicija

Društvene promjene koje sa sobom nose prelazak iz jednog društvenog sistema u drugi nisu jednostavne i lahko izvodljive. Pobjeda demokratije u bivšim autoritarnim državama je sa sobom nosila niz izazova i reformi koje su zemlje sa poljuljanim institucijama, razrušenom i nekonkurentnom privredom i unutarnjim društvenim neredima morale sprovesti brzo i efikasno. Said Boakye podcrtava da je borba za moć unutar različitih etničkih, religijskih ili bilo kojih drugih grupa, moguća kočnica za brzo sprovođenje reformi, no vremenom se te grupe integriraju u društvo, što ostavlja prostor za zajedničke reforme. (Boakye, 2007) Ova Boakyeova postavka nam govori da dvije države mogu u isto vrijeme krenuti u period tranzicije, ali da će ona koja ima manje razlika između društvenih grupa imati manju borbu za moć, a samim tim brže ostvariti ekonomski rast. Dakle, pobjeda demokratije je svojevrsno bila i pobjeda slobodnog i građanskog društva, ali je to društvo moralo u vrlo kratkom roku izgraditi demokratsku kulturu dok se suočavalo sa ekonomskim i društvenim izazovima.

Politička ekonomija je postala neizostavan dio analize tranzicijskih procesa od samog početka. Analizirani su aspekti u svim branšama ekonomije: od makroekonomije, trgovine, monetarnih institucija pa do sektora rada. Dva su načina razumijevanja tranzicijskih reformi iz perspektive političke ekonomije: normativna politička ekonomija i pozitivistička politička ekonomija.

Gerard Roland je razlike između ova dva pristupa objasnio na sljedeći način:

- Normativna politička ekonomija *se bazira na sami proces donošenja odluka. Ovi modeli ne dopuštaju amandmane na predloženi paket reformi, pa se reforme mogu posmatrati na način „uzmi ili ostavi“*. (Roland, 2002, str. 31) Normativna politička ekonomija je kroz dosadašnje procese reformi bila mnogo više zastupljena, iako je nalazila na neke poteškoće poput nezadovoljnih i oštećenih strana koje su se rađale kroz taj proces. Roland navodi 4 moguća načina kako se suočiti sa poteškoćama blokiranja reformi na političkom nivou. (Roland, 2002, str. 33)

1. **Graditi reformske pakete koji će na neki način kompenzirati gubitnike u ovom procesu** – ovo je vrlo skup način, pogotovo ako uzmemo u obzir da je financiranje „gubitnika“ u procesu reformi trošak koji i razvijene zemlje teško podnose. Zemlje koje ulaze u sami proces reformi su obično sa visokom inflacijom, razrušenom ekonomijom i velikim dugovima koji se moraju pokrivati iz budžeta. Finansijska potpora je otežana ovim faktorima.
 2. **Praviti djelimične reforme da bi se smanjila negodovanja opozicije** – sa sobom nosi i dobre i loše strane. Parcijalne reforme ne mogu donijeti potpuni oporavak ekonomije, možda čak mogu i pogoršati stanje i izroditi nove anomalije ako uzmemo u obzir da prelaz mora biti brz i kratak da bi se zemlja u što skorije vrijeme mogla vratiti na ispravan kolosijek zarad svojih građana. Pozitivan aspekt ovog pristupa je manji finansijski trošak iz prve stavke, što bi odobrovoljilo političke strukture da što brože i odlučnije uđu u sami proces reformi.
 3. **Stvaranje institucija koje čini kredibilnim obavezu da kompenziraju transfere** – čak i ako trenutne političke strukture ne žele pristati na ponuđene reforme i ekonomsku odgovornost koje one nose, slobodni izbori čine bitan faktor u nastavku provođenja reformi.
 4. **Pričekati pogoršanje statusa quo** – u slučaju da se naiđe na jak otpor trenutnih političkih struktura, uvijek postoji opcija čekanja na neki bolji trenutak. Ovo sa sobom nosi opasnost od potpune paralize jer može doći do zamrzavanja procesa donošenja odluka u sukobu pozicije i opozicije.
- Pozitivistička politička ekonomija *pokušava analizirati sukobe interesnih grupa. Fokus je manje na preporukama koje trebaju isporučiti, a više na pokušaju da razumiju evoluciju balansa moći u različitim državama kroz različito vrijeme.* (Roland, 2002, str. 31) Da bi se stvari sagledale iz pozitivističke perspektive, potrebno je ne gledati isključivo ekonomske faktore, nego uključiti i društvene i kulturne faktore u proces analize. Tako pozitivisti pokušaju odgovoriti na pitanje zašto su neki aspekti reformi uspjeli u npr. Češkoj i Rusiji, dok su propali u Poljskoj i Mađarskoj i obratno. Možemo kazati da je pozitivistička politička ekonomija multidisciplinarni pristup rješavanja problema u isporukama reformskih paketa, dok je normativistička bazirana isključivo na ekonomskim temeljima.

Demokratska društva, ekonomski rast i demokratske institucije su u uskoj korelaciji. Lilit Hakobyian tako navodi 3 veze (Hakobyian, 2014, str. 5) između ovih stavki:

- a) Mogućnost demokratizacije se povećava sa povećanjem GDP-a
- b) Mogućnost opadanja nivoa demokratije se smanjuje povećanjem dohotka
- c) Demokratske institucije štite ekonomski rast

Važnost institucija u procesu tranzicije nas vodi do još jedne podjele/ načina posmatranja institucija. Podjela na jake i slabe institucije je u biti podjela na one koje mogu zaštititi vlasnička prava i na one koje to nisu u stanju i ona se još mjeri i stepenom kontrole države nad izvršnom vlašću. Jake i slabe institucije mogu u različitim uslovima dati različiti doprinos i rezultat tranzicionim procesima. „*U uslovima slabih insitucionaliziranih politika, visoka (niska) razlika u dohotku može voditi do boljih ili slabijih vlasničkih prava, dok u uslovima jakih institucionaliziranih politika visoka ili niska razlika u dohotku može voditi do zatočenih ili kompetitivnih politika.*“ (Hakobyian, 2014, str. 13)

U drugom dijelu članka, Hakobyian objašnjava u kojoj mjeri organiziranost društvenih grupa unutar društva određuje sam stepen jačine institucija. Npr. ukoliko je sindikat radnika jako dobro i čvrsto organiziran, promjene koje će on tražiti ne moraju nužno spadati u promjenu legislative, nego oni mogu direktno odlučivati unutar svoje grupe. (Hakobyian, 2014, str. 17) Isto važi i za svaku drugu društvenu ili religijsku grupu. Što su grupe jače, to je moć i važnost institucija slabija. Ovim se nameće zaključak da društvene grupe unutar države mogu značajno ubrzati, ali i usporiti tranzicijski proces. Ukoliko dođe do usporavanja samog procesa, potrebno je uspostaviti suradnju između institucija i grupa, nudeći benefite za obje strane.

„*Demokratska tranzicija je period u kojem su autoritarne institucije i radnje u procesu transformacije i zamjene u institucije koje su više demokratske (ili manje autoritarne). To je faza u kojoj se akteri ili sile koje podržavaju demokratske procese bore sa onima koji pokušavaju da očuvaju autoritarni status quo*“ (Haslam, Schafer, & Beaudet, 2012).

Nužno je napraviti distinkciju između tranzicije i transformacije. U tom kontekstu, pod tranzicijom se podrazumijeva „*određena promjena između dvaju režima*“ (Schmitter, Whitehead, & O'Donnel, 1986, str. 6), dok se transformacija može dešavati unutar

autoritarnog režima. „*Demokratiziranje je usmjereno na osiguravanje: prava, obaveza i dužnosti i time na promjenu ponašanja političkog autoriteta.*“ (Cifrić, 1996, str. 136).

Ono što nas zanima u analizi ove teme jeste upravo tranzicija, tj. smjenjivanje dvaju režima, te alati i procesi koji usmjeravaju tranziciju ka što uspješnijem cilju: uspostavi demokratskog društva sa slobodnim političkim procesima i slobodnom ekonomijom. Tranzicija nije samo proces koji se odvija unutar političkih institucija. Da bi proces bio potpun on mora obuhvatiti i cjelokupne društvene i kulturne reforme unutar društva. Demokratizirati društvo koje je decenijama bilo pod autoritarnom čizmom predstavlja možda i teži proces od same demokratizacije društva. Prema Alfredu Stepanu *proces redemokratizacije predstavlja stanje u kojem je neka zemlja prije uspostave autoritarnog režima bila bar na neki način demokratska* (Alfred, 2001, str. 64-84). U tim državama se računa na postojanje tzv. „kulture demokratije“ ili drugim riječima u takvim državama bi se tranzicijski procesi mogli sprovoditi lakše jer se nalazi na odobravanje i razumijevanje procesa unutar samog društva. Cifrić je na najjednostavniji način tabelarnim putem prikazao Stepanovu podjelu redemokratizacije na tri tipa: (Cifrić, 1996, str. 138).

TIP I: REDEMOKRATIZIRANJE KAO REZULTAT RATA
<ol style="list-style-type: none"> 1. Interna restauracija nakon vanjskog oslobađanja (Nizozemska, Belgija, Norveška, Danska 1945. godine). 2. Interno reformuliranje (nakon rata) (Francuska 1945., Grčka 1949., Italija 1943.-46., kombinacija točaka 2 i 3). 3. Izvana usmjeravano instaliranje (Njemačka, Japan 1945., Italija kombinacija s točkom 2, Austrija 1945. kombinacija s točkom 6) . <p>U ovim primjerima rat i osvajanje integralni su dio redemokratizacije. Ponovno uspostavljanje demokracije u Europi odnosi se na jednu od triju kategorija.</p>
TIP II: REDEMOKRATIZIRANJE IZ SISTEMA
<ol style="list-style-type: none"> 4. Redemokratizacija inicirana samim autoritarnim režimom. <ol style="list-style-type: none"> 4a. Redemokratizacija inicirana kroz civilno, vojno-političko vodstvo (Španjolska 1975., "reforma" režima - <i>reforms pactada - ruptura pactada</i>, Meksiko pod Lazarom Cardenasom). 4b. Redemokratizacija inicirana kroz <i>military—as—government</i> (Brazil 1974.) . 4c. Redemokratiziranje provedeno kroz <i>military—as—institution</i> (Grčka 1973., Portugal 1974., Peru 1980.)
TIP III: REDEMOKRATIZIRANJE IZ DRUŠTVA
<ol style="list-style-type: none"> 5. Kraj režima rušenjem iz samog društva (<i>soc/e/y-led regime ferm/naf/on</i>) . Samo po sebi ne vodi redemokratiziranju. Vjerojatni rezutat jest: <ol style="list-style-type: none"> a) Novo vodstvo/voda autoritarnog sistema (Poljska 1957./1980./1981.) b) Privremena vlada (<i>carefarer</i>) vojne hunte koja obećava izbore u budućnosti. Ova varijanta ima veliko značenje za 4) , 6. Partijski pakt /s elementima konkordatske demokracije/ ili bez njih (Kolumbija 1958., Venezuela 1958., Španjolska 1977.) . 7. Organizirani nasilni revolt koordiniran demokratsko—reformističkom partijom. (Nema uspješnog primjera: nužna bi bila koordinacija s vojskom.) Neke sličnosti: pobune u Costa Rici 1948., MNR u Boliviji 1952. 8. Revolucionarni rat pod marksističkim vodstvom. (Klasični primjeri ne vode demokratizaciji — Kina, SSSR, Vijetnam, Kuba itd. Primjer neuspjeha 70—ih jest Nikaragva.)

Tabela br. 1

Izvor: Glaessner Gert – Joachim, *Demokratija nakon kraja komunizma* (1994) pp. 132.

Redemokratizacija država prije pada komunizma nije predstavljala imperativ za države Zapadne Evrope i Amerike. Iako su one na neki način pomagale disidentima (poput pružanja političkih azila i socijalne pomoći izbjeglicama iz komunističkih režima), ipak nije postojao jasno utvrđen plan djelovanja za pomoć prodemokratskim snagama u tim zemljama.

Goldstone tako u izvještaju za svjetski razvoj navodi da su postojala 2 ključna faktora koja su iskristalizirale ove planove: (Goldstone, 2010, str. 1)

1. Kolaps komunističkih režima u bivšem Sovjetskom savezu i Istočnoj Evropi – kada se iskristaliziralo da je liberalna demokratija jedini efektivan sistem upravljanja.
2. Postojano širenje demokratije unutar zemalja u razvoju koje je počelo 1970ih i koje je vođeno uz inicijativu vlastitog naroda koji je zahtijevao promjenu koruptivnih i totalitarnih režima u kojima su dotad živjeli.

Proces redemokratizacije nije tekao uspješno u svim zemljama koje su otpočele ovaj proces, naprotiv, u nekima je izrodio novi koruptivni sistem, ekonomske i sigurnosne nedostatke i izbore koji su se naizgled činili demokratski. Ove zemlje drugačije možemo nazvati neliberalne demokratije, nazivajući ih pojmom koji je konstruisao Fareed Zakaria, definirajući ih države koje ne poštivaju individualne slobode i prirodna prava koje demokratije moraju prihvatiti bespogovorno. (Zakaria, 1997, str. 23 - 25) Među zemljama koje on naziva neliberalnim demokratijama nalazi se i Bosna i Hercegovina, koja je liberalnim putem, putem glasanja, izabrala ljude koji su skloni fašističkim i nacionalističkim narativima, po kojima su kasnije kreirali i donosili i zakone.

Gore navedeni razlozi nagnali su OECD i NATO da se okrenu planovima za pomoć i asistenciju zemljama koje su pokušavale proći tranzicijski put. Građenje demokratije u društvima koja su prošla ratna dejstva ili su izašli iz sistema koji je razrušio njihove insitucije i ekonomiju je, prema Goldstoneu, rješavalo sve ključne probleme u ovim državama. Goldstone navodi nekoliko ključnih problema koji bi se procesom demokratizacije i redemokratizacije mogli riješiti: (Goldstone, 2010, str. 2 - 3)

1. vlade bi se birale po željama građana, što bi otvorilo put ka rješavanju zvučnih problema u toj državi
2. demokratija bi dala legitimitet vladama, koji je dotad bio baziran na vojnoj ili policijskoj prisili
3. participacija bi uključivala sve ljude i nestalo bi diskriminacije nad određenom vjerskom, etničkom ili socijalnom grupom
4. teorija demokratskog mira – uz iskustvo Zapada sa Japanom i Južnom Korejom, raspravljalo se često o tome da zemlje, iako sa različitom kulturnom ili historijskom pozadinom, ne ratuju međusobno unutar demokratije
5. demokratski režimi bi vrlo vjerovatno više novca ulagali u javno dobro, nego u koruptivne troškove i raspoređivanje novca između elita koje pripadaju autoritarnom sistemu

Svi navedeni Goldstoneovi načini rješavanja problema koje su države naslijedile iz prethodnog režima su bile pokretač jake institucionalizacije koja je imala za svrhu donijeti i ojačati demokratiju. U tranzicijskim teorijama će se detaljnije analizirati prelaz iz neoliberalne paradigme koja je zagovarala minarhističku državu u teoriju država u razvoju koja se okrenuli zadatku donošenja demokratije kroz demokratske institucije. Dolazimo do pitanja na koji način su SAD i zemlje Zapadne Evrope pomagale ovim režimima u procesu demokratizacije? Goldstone navodi dva načina, od kojih je jedan jasno definiran i „uniformisan“ dok je drugi nešto konfuzniji i obuhvata širok spektar mjera od socijalne politike do političkih promjena. (Goldstone, 2010, str. 5) Subjekti pomagači su donori, koji osiguravaju slobodne i poštene izbore kroz financiranje mjera osiguranja istih, slanjem međunarodnih posmatrača isl. Ovaj način je u dosta slučajeva uspješan i jasno definiran, dok drugi način – nadgledanje i financiranje socijalnih i političkih promjena (npr. mijenjanje ili donošenje zakona) uključuje razne mjere poput lobiranja, financiranja NVO sektora koji će promicati demokratske vrijednosti isl. (Goldstone, 2010, str. 6) Dakle, iz Goldstoneovog izvještaja možemo zaključiti da put ka (re)demokratizaciji uključuje velike napore i strpljenje u razvijanju kulture demokratije i demokratskih institucija u nekoj državi. On košta mnogo novca, ne može biti brz i kratak proces i mora uključivati pomoć stranih donatora u vidu informacija, savjeta, uputa i financiranja samih procesa.

Redemokratizacija uveliko olakšava ponovni put demokratizacije, no neke od zemalja nikada nisu imale potpuno demokratsku vlast. Osim zemalja bivšeg SSSR-a, dobar primjer za to je BiH i susjedne zemlje, koje su kroz cijelu svoju historiju bile pod nekom vrstom autoritarnog režima. Tako je jedan od prijedloga na početku pregovora o procesu pristupa EU bio da pristup prema Hrvatskoj, Srbiji i BiH bude zajednički jer nijedna od zemalja nema razvijenu gore spomenutu "kulturu demokratije". Ovo nas vodi do zaključka da svaka država ima svoju specifičnost uslovljenu historijskom ili društvenom ili kulturnom pozadinom. Nema "dobitne formule" koja se može aplicirati na sve države. Shodno tome, možemo razlikovati nekoliko teorija tranzicije.

3.2. Teorije tranzicije

Prema dr. Krešimiru Peračkoviću, postoji više teorija tranzicije. On navodi 3 pristupa: sociokulturni, strukturalni i neomodernizacijski pristup.

3.2.1. Teorija ekonomske i političke tranzicije – strukturalni pristup

„Teorija tranzicije ili tzv. tranzicijski model u ekonomiji podrazumijeva "proces prijelaza iz netržišnih gospodarstava u tržišna gospodarstva potaknut slomom totalnoga birokratskog podržavljenja vlasništva, upravljanja i političkog života u istočnoeuropskim zemljama kojima se nametnula potreba radikalnog reorganiziranja gospodarstva i društva te njihova usklađivanja s dostignućima visokorazvijenih zemalja i potrebama modernoga znanstveno-tehnološkog razvoja" (Baletić, 1995).

Baletić ovdje daje definiciju teorije tranzicije sa ekonomskog i političkog stajališta. Politička i ekonomska demokratizacija moraju ići ruku uz ruku da bismo jedno društvo mogli nazvati demokratskim. Bez transformacije političkih institucija vrlo je mala vjerovatnoća da će doći do liberaliziranja ekonomskog tržišta, no ona postoji. S druge strane, bez liberaliziranja ekonomskog tržišta nemoguće je imati moderno demokratsko društvo i uspješno sprovođenje tranzicijskog procesa. *„Za ekonomsku teoriju, model tranzicije treba dovesti do makroekonomske stabilizacije, liberalizacije, privatizacije i prestrukturiranja tih gospodarstava, tako da će ubuduće ključnu ulogu imati privatno vlasništvo, otvoreno tržište, slobodno poduzetništvo, stabilno i uravnoteženo gospodarstvo te višestranački parlamentarni demokratski politički sustav“ (Sztompka, 2002, str. 489).* U ovakvim bivšim socijalističkim ili komunističkim sistemima, da bi ekonomija bila liberalizirana, ona to može postati samo putem mijenjanja zakona, privatizacije društvenih preduzeća i otvaranjem prostora za poslovanje. Zbog toga teorije ekonomske i političke tranzicije idu usko jedna uz drugu.

3.2.2. Teorija transformacije – sociokulturni pristup

U uvodu ovog poglavlja sam spomenula važnost sociokulturnog pristupa i analiza, jer tranzicija ne podrazumijeva samo ekonomsku i političku tranziciju, nego i društvenu i kulturnu reformaciju. Tranzicijski proces sa sobom nosi mnogo prepreka, masovna otpuštanja, nekonkurentnost radnika i upitnost ponovnog zaposlenja samo su neke od njih. Da bi se država izborila s tim problemom, društvo mora odigrati veliku ulogu i građani moraju shvatati zašto se dešava sam proces tranzicije, te ga istinski prihvatiti. *„Taj pristup stavlja ekonomsku i političku tranziciju u sociokulturni kontekst te se kritički odnosi spram teorije ekonomske tranzicije koja problem svodi samo na institucionalne i gospodarske promjene, a upravo su empirijska istraživanja o prvim iskustvima i stavovima javnosti prema tranzicijskim procesima (npr. privatizaciji) pokazala da je najveća slabost tranzicijskih strategija bilo zanemarivanje činjenice da će na posljedice strukturalnih*

promjena ljudi reagirati u skladu s vrijednosnim sklopom svoje sociokulturne baštine“ (Sztompka, 2002, str. 491).

Koliko je sociokulturna dimenzija bitna u samom procesu tranzicije najbolje će opisati Douglass North koji u svojoj knjizi „Institutions, Institutional Change and Economic Performance“ naglašava da ista pravila ne mogu vrijediti za sve upravo radi društvenih razlika. “Mnoge su latinoameričke zemlje usvojile ustav SAD-a (uz neke izmjene) u 19. stoljeću, a zemlje trećeg svijeta usvojile su *mnoge zakone koji reguliraju prava vlasništva u zapadnim zemljama. No njihovi rezultati nisu slični onima u SAD-u ili u drugim uspješnim zapadnim zemljama. Iako su pravila ista, mehanizam provedbe, način na koji se ona provode, norme ponašanja i subjektivni modeli sudionika nisu isti*”(North, 1990).

Odgovor na pitanje zašto su zemlje Latinske Amerike zastranile u procesu demokratizacije leži, između ostalog, u analiziranju akcija i odnosa elita unutar latinomaeričkih država. Nacionalne elite naučnici dijele na 3 vrste: one koje se nalaze u demokratskim režimima, totalitarne elite (komunističke, fašističke i teokratske) i podijeljene i razjedinjene elite koje se nalaze u mnogim i prošlim i današnjim društvima. (Higley & Burton, 1987, str. 4)

U kontekstu Latinske Amerike, naglasak se stavlja na posljednju vrstu – razjedinjene i podijeljene elite. Higley i Burton objašnjavaju da način na koji bi, načelno suprotstavljene elite mogle funkcionirati kohezivno i u miru, jeste okupljanje oko zajedničkog interesnog cilja. Razlike između takvih elita i dalje postoje, ali kooperacija i konsenzus je ključan, tako da na kraju kad pogledaju iza sebe – suma pozitivnih poteza je mnogo veća i to umanjuje mogućnost za nasilje. (Higley & Burton, 1987, str. 5) Suprotno od toga, neujedinjenu elitu čine neslaganja oko ključnih pitanje, a rješavanje onih problema koja su na nižem mjestu prioriteta. „*Primjer za to je Brazilska nacionalna elita minus vladina većinski militaristička elita koja je odbijala svaku vrstu kooperacije.*“ (Higley & Burton, 1987, str. 5) Ova vsta razjedinjenosti dovodi do nestabilnosti režima. David Sanders navodi 3 vrste nestabilnosti režima: (Sanders, 1981)

1. Visoka prisutnost političkog neslaganja u obliku nereda, protesta, štrajkova isl.
2. Česte promjene u koalicijama i vladinim kabinetima
3. Pojavljivanje državnih udara ili svrgavanje vlada

Onog momenta kad se svrgavanja vlada odvijaju učestalo i nezakonito, pojavljuju se i neredi i protesti. „*Više od 185 nezakonitih rušenja vlade se odvijalo u Boliviji od sticanja njene nezavisnosti 1825.*“ (Higley & Burton, 1987, str. 8) Brazil, Bolivija, Argentina i neke

afričke zemlje, pa čak i BiH su primjer kako se usvajanjem demokratskih načela i generalno demokratizacijom, nije zaokružio proces iste. Akteri poput elita predstavljaju ključne faktore i za donošenje i za održavanje stabilnosti unutar novonastalih demokratskih sistema.

Neujedinjene elite u latinoameričkim državama su imali i učešće u kreiranju ustava tih zemalja, a u koje su ugrađivane određene restrikcije koje bi se mogle definirati kao otvoreno podilaženje određenoj političkoj eliti. Primjera za to ima mnogo, a Victor Menaldo navodi primjere Bolivije, Argentine i Čilea. (Menaldo, 2013, str. 553) „*Najbolji primjer za ustavni inženjering koji je imao za svrhu da spriječi redistributivne politike je Čile.* „ (Menaldo, 2013, str. 553) Čile je zabranio djelovanja lijevo- orijentiranih političkih stranaka, i time dao prednost određenoj političkoj eliti, što je kasnije dovelo do političke nestabilnosti. S druge strane, Allende, njegov prethodnik je agrarnim politikama i redistribucijom htio dati prednost lijevo-orijentiranim političkim elitama, što je dovelo do državnog udara. Na ovom primjeru možemo vidjeti šta znači imati razjedinjene elite po osnovnim pitanjima i kako je to uticalo na previranja unutar Čilea. Ostatak Latinske Amerike se također suočavao sa sličnim izazovima.

Sociokulturni pristup je stoga neizostavan dio procesa tranzicije jer ne postoji jedinstvena formula za uspjeh ako uzmemo u obzir različitosti i specifične karakteristike svakog društva ponaosob. Iako su neke zemlje poput zemalja Višegradske četvorke (Poljska, Češka, Mađarska i Slovačka) – koje su čak i imale relativno slične sociokulturne okolnosti - u paketu ušle u EU, proces tranzicije nije tekao isto u ovim državama. Ako uzmemo to u obzir, onda se da zaključiti da npr. BiH koja je u ključnom momentu bila pogođena i ratnim dejstvima i procesom tranzicije, ne može imati isti obrazac kao ove države.

3.2.3. Teorija (post)modernizacije – sociohistorijski pristup

Da bismo razumjeli sociohistorijski pristup teorijama tranzicije, prvo treba definirati šta to određuje modernizaciju i postmodernizaciju. „*Dok modernu odlikuju demokratska revolucija i industrijalizam, zahvaljujući kojem modernizacija ima i snagu planetarnog procesa, postmodernizacijom znači i kraj industrijske ere.* „ (Kalanj, 1990, str. 779). Kraj modernizacijske ere možemo posmatrati u vremenu u kojem živimo. Evolucija i razvoj društva iz industrijskog u informatičko predstavlja kraj modernizacijske, a početak postmodernizacijske ere. Tranzicijske zemlje, naročito bivše socijalističke zemlje su u

momentu prelaska na demokratski sistem svoju privredu zasnivale na industriji. Državna preduzeća su u javnom diskursu prikazivana kao izrazito efikasna preduzeća koja upošljavaju više desetina hiljada radnika i osiguravaju im egzistenciju. U nastavku ove teze ću prikazati Estoniju koja je prošla put od industrijske države do države koja danas ima izrazito visok stepen informatičke uvezanosti i zemlje koja je izrodila jedan od najvećih projekata modernog doba- Skype.

Glavna pretpostavka teorije modernizacije jest postojanje navedenoga povijesnog kontinuuma razvoja društava od tradicionalnih prema modernima pomoću nekih transformacijskih procesa: "industrijalizacije, urbanizacije, racionalizacije, birokratizacije, demokratizacije, individualizacije, motivacije postignuća, afirmacije razuma i znanosti kao i niza drugih procesa" (Sztompka, 1993., 129, prema: Karajić, 2000., 22 u Peračković, 2002, str. 493). Teorija postmodernizacije je usko povezana sa prethodnom teorijom sociokulturne transformacije. U uvodnom dijelu sam spomenula jedan od najvećih izazova s kojim su se susretale vlade koje su trebale društvo transformirati u demokratsko. Osim očekivanih poteškoća dizanja razrušene privrede i obnavljanja demokratskih institucija, rame uz rame je stajao i problem društvenog (ne)odobravanja ovog puta. Javni narativ koji je decenijama bio prisutan u takvim društvima, gubitak poslova i samo nerazumijevanje i/ili neodobravanje procesa unutar društva bila je još jedna bitka koju se moralo dobiti. Zbog čega je ova transformacija naišla na neodobravanje, možda najbolje govori Sztompkinova teorija o povijesnom kontinuumu razvoja društva koju je Peračković prenio u svoj eseju. Tranzicijska društva su bila uskraćena za ovu evoluciju i prirodan tok kojim su ostala društva polahko prelazila iz modernih u postmoderna informatička društva. Niti su imali društveni kapital niti razvijene institucije i tržište koje bi na sebi nosile ove promjene relativno neprijemijetno. Peračković dalje nastavlja: „No najveći problem tranzicijskih zemalja, pa tako i Hrvatske, jest što taj proces nije tekao linearno i spontano, nego je nametnut "odozgo" modelom ekonomske tranzicije. U tom smislu može se sasvim opravdano postaviti pitanje nije li takav model nasilne tranzicije zapravo još jedna aberacija na putu modernizacije. Županov zaključuje da je socijalizam proizveo takav sociokulturni sustav koji je bio inkompatibilan s modernim ekonomskim razvojem te drži da je takav prijelaz od potpunoga političko-ekonomskog monopola na regulirano tržište jednak socijalnoj kataklizmi. Glavni razlog tomu jest taj što nema kontinuiteta i spontanoga razvoja kapitalističkih vrijednosti i institucija, odnosno kako to zaključuje Štulhofer, ne postoji "sociokulturni kapital nužan za gospodarski razvoj" (Štulhofer, 1999., 92).“

(Sztompka, 2002, str. 493) Ova šok terapija koju su morale prolaziti zemlje u tranziciji je zbog toga i obavljana brzo što je dovelo do manjka transparentnosti i otvorilo prostor malverzacijama. Tako je npr. u Rusiji stvorena jedna potpuno nova društvena klasa oligarha, koji su profitirali iz ove situacije. Tranzicijski teoretičari su naglašavali važnost ujedinjenih elita, poučeni primjerom zemalja Latinske Amerike. U latinoameričkim državama kočnica napretku je svakako bila razjedinjenost političkih elita, ali u Rusiji je obrnut slučaj. Rusiju karakteriše jedinstvo elita koje je dovelo do sljedećih problema: onemogućilo je takmičenje između kandidata, isključilo je neke aktere iz procesa donošenja odluka i osiguralo je kontinuitet dominacije nefomalnih grupa unutar režima. (Gelman, 2002, str. 350) Gelman navodi da su u postsovjetskoj Rusiji elite imale dilemu da li im treba čvrst lider ili će im on biti samo smetnja. Ta dilema je otklonjena kroz klijentelizam koji se pojavio i formirani sistem provjere i balansa u izvršnoj vlasti. (Gelman, 2002, str. 351) Igor Kukolev navodi nekoliko modela po kojima se bivša komunistička elita transformisala u demokratsku (Kukolev, 1998):

- a) **Promjena struja:** Kukolev ovaj model objašnjava na sljedeći način: Brežnjeva elita (I) je uvela Gorbačevu elitu (II), a Gorbačeva elita je Brežnjevu „penzionisala“. Gorbačeva elita (II) je uvela Jelcinovu elitu (III), a ona je kasnije „penzionisala“ Gorbačevu (II) elitu. Ovakva smjena elita smanjuje mogućnost sukoba između mlađeg i starijeg ogranka, jer je mobilnost između elita vertikalna, sa horizontalnom mobilnošću na vrhu piramide.
- b) **Politički kapitalizam:** Ovo je najrasprotranjeniji model koji je uzeo maha i u Rusiji. Političke elite bivšeg režima su bile svjesne da svoj politički kapital moraju pretvoriti u ekonomski, stoga su kreirali zakone tako da prisvajaju i kupuju najvrednije državne resurse. Tako se politička elita transformirala u ekonomsku elitu Rusije. U ovom procesu nisu se samo prisvajala profitabilna preduzeća, nego su se i državne banke pretvarale u komercijalne, a subvencije su velikodušno dijeljene partijskim elitama.
- c) **Pobuna ekonomskih elita ili buđenje regionalnih elita:** Menadžeri i poduzetnici koji nisu spadali u gore navedenu grupu prvobitne političke elite su zahtijevali svoj dio kolača i „svježu krv“ unutar novog sistema. Novi ekonomski sistem je omogućavao i onima koji nisu bili dio elite da to postanu putem poslovanja. Pozitivan aspekt ovog modela je inkluzija regionalnih elita u društvo.
- d) **Uloga kontra – elite:** Kontra – elita je zapravo ekonomska elita, koja je partijskim moćnicima oduzela vladanje državom. Oni su sada mogli samo da upravljaju, ali ne i da

vladaju. Ekonomska elita se infiltrirala u vlast i procese donošenja odluka, a svaki put kad bi im zasmetala neka odluka političkih elita, oni su regrutirali sve svoje resurse da bi je poništili. Zahtijevali su ukidanje partokratije.

Sve u svemu, sociohistorijski pristup govori u prilog teoriji da je svaka država specifična i daje nam dio odgovora na pitanje zašto je u nekim državama proces tranzicije bio uspješniji nego u drugim, ali i otkriva koliko je teže bilo ovakvim društvima da se prilagode novom informatičkom vremenu nego društvima koja nisu bila pod autoritarnom čizmom. Ostaje pitanje da li bi za neke države bilo bolje da su izbjegle šok terapiju i proces tranzicije prolazile sporije i manje radikalno, da bi mogle dati prostor društvu da izgradi kulturu demokratije i nauči se na bezbolniji način ponašati u njoj.

Acemoglu i Robinson postavljaju pitanje zbog čega je u Argentini bilo toliko državnih udara koji su svrgavali demokratske režime, dok se npr. u zemljama Sjeverne Evrope taj proces činio kao potpuno prirodan i nikada nije doveden u pitanje? (Acemoglu & Robinson, 2001, str. 938) Oni navode nekoliko modela tranzicije koji će biti prezentirani u nastavku teze: (Acemoglu & Robinson, 2001, str. 940)

3.2.4. Osnovni model

Postoje dvije grupe činilaca: bogati i siromašni. U demokratskim društvima, tzv. median voter ili onaj koji ima poticaj da istinski glasa za svoje stvarne preferencije, će biti siromašni birači jer je njih više. Tako će porezi biti manji za ovu populaciju, jer će političke stranke prilagođavati svoj program i djelovanje onim koji odlučuju izbore. U nedemokratskim društvima to nije bitno, jer izbori ili ne postoje ili su namješteni, pa će porezi biti veći za siromašne, a pogodniji za režimsku elitu. U nedemokratskim sistemima, siromašni mogu pokušati revoluciju, ali će na kraju bogati birati da li da demokratiziraju društvo, dok u demokratskim sistemima bogati mogu pokušati izvršiti državni udar. To sa sobom nosi nekoliko implikacija zašto nedemokratsko društvo ima više šansi za neuspjelu tranziciju nakon revolucije: siromašni nisu imali pravo izbora prije revolucije, stoga postoji vjerovatnoća da se neće odmah snaći u procesu donošenja odluka; ekonomija je bila u rukama elite, tako da će siromašne dočekati i razrušena ekonomija koja je sklona čestim recesijama – a recesija se mnogo jače osjeti u siromašnijim državama; razvoj je povezan sa ekonomskom strukturom koja će biti razrušena nakon revolucije.

3.2.5. Konsolidirajuća demokratija

U ovom odjeljku, Acemoglu i Robinson raspravljaju o tome na koji se način nekonsolidirajuća demokratija može konsolidirati. (Acemoglu & Robinson, 2001, str. 950)

Postavlja se pitanje da li se redistribucijom imovine može postići konsolidacija demokratije. Porezna redistribucija je promjenjiva, dok redistribucija imovine kad jednom bude izvršena, teško je i skoro nemoguće promijeniti je. Redistribucija mora biti izvršena pažljivo, da ne bi došlo do državnog udara elita, a siromašni mogli imati temelj za dalje napredovanje poput obrazovnih institucija, zdravstvene njege isl. Tako autor navodi da je uspon obrazovanja u Francuskoj i Velikoj Britaniji dijelom bio rezultat demokratizacije, dok Stanley L. Engerman (1998) navodi da je isti slučaj i u Latinskoj Americi. Ovaj način djelovanja sa sobom povlači veći opasnost od državnog udara elita, pa tako autori navode za primjer Brazil, gdje je glavni cilj udara bio spriječiti ljevičarskog predsjednika Goularta da uloži veto na agrarnu reformu. Radikalne reforme Allendea su u Čileu podstakle Pinocheta na državne udar, a primjera ima još u zemljama poput: Gvatemale, Venecuele isl. Zajedničko za ove zemlje je da su, poput Allendea, pokušale da uzmu posjede i redistribuiraju ih onim manje bogatim. Autori navode da se mogućnost udara u modernim demokratijama povećava, jer vlada ne može izbjeći veće oporezivanje bogatih, pod pritiskom siromašnih. Moguće rješenje za smanjenje mogućnosti državnog udara je garantiranje ekonomske sigurnosti za društvene elite, i neponavljanje onoga što se desilo u Brazilu i Čileu.

3.2.6. Konsolidacija nedemokratija

Elite mogu pokušati da zaustave redistribuciju tako što će sabotirati sam proces redemokratizacije ili revolucije, ali isto tako mogu i redistribuirati imovinu da bi zaustavili moguće struje i proteste koji idu ka demokratizaciji. Primjer za to su „*Tajvanske zemljišne reforme, koje su redistribuirale 24,6% zemlje i koje su također bili pokušaj smirivanja ruralnih protesta.*“ (Amsden, 1985, str. 86) U nedemokratskim državama, represija je još jedan način zadržavanja statusa koji odgovara elitama. Autori dolaze do zaključka da što je manje izražena nejednakost među građanima, to je manja šansa da će elite koristiti represiju kao sredstvo zadržavanja statusa quo. Politička nestabilnost koja se ogleda ili u čestim smjenama režima ili u represiji se smanjuje sa smanjivanjem socijalnih razlika.

4. TEORIJSKI PRISTUP DEMOKRATSKOJ TRANZICIJI

Suijan Guo navodi 4 teoretska pristupa demokratskoj tranziciji, koji nam mogu pomoći doći do odgovora na pitanje: kroz koje su okvire teoretičari posmatrali tranzicijske procese? (Guo, 1999)

4.1. Strukturalistički pristup

„Teoretičari strukturalističkog pristupa pretpostavljaju da ekonomski razvoj, politička kultura, klasni sukob, socijalne strukture i drugi socijalni uslovi mogu objasniti određene ishode tranzicije. „ (Guo, 1999, str. 135) Izučavajući ove elemente, teoretičari poput Lipseta i Moora su nalazili korelaciju između demokratije i ekonomskog rasta i prosperiteta. Kako Guo navodi, glavna značajka ove teorije je: „...zastupanje stava da se politički i društveni faktori moraju nalaziti „na svom mjestu“ prije nego se demokratija uvede u društvo.“ (Guo, 1999, str. 135)

4.2. Pristup strateškog izbora

Ova teorija se, za razliku od strukturalističkog pristupa koji je analiziran sa makroekonomskog nivoa, analizira na mikroekonomskom nivou i njen glavni zadatak je utvrditi povezanost elita sa padom demokratizacije. Teoretičari smatraju da je nivo povezanosti elita sa autoritarnim sistemom od ključne važnosti za uspješnost demokratizacije. Autorica navodi da je: *“di Palma posebnu pažnju posvećivao odnosu između pozicionih i opozicionih elita – zato jer su pregovori o sopstvenom interesu mogli uticati na samo prihvatanje ili odbacivanje demokratizacije. „ (Guo, 1999, str. 136) Dakle, elite igraju važnu ulogu kako u samom procesu demokratizacije, tako i u početnom stadiju rušenja ili zadržavanja autoritarnih režima. Ukoliko elite procijene da mogu pronaći svoj interes u demokratiji, onda je sam proces znatno olakšan jer je otklonjena blokada s te strane društvene strukture.*

4.3. Institucionalni pristup

Institucionalni pristup se primarno koncentriše na izučavanje uloga institucija u procesu tranzicije, ali i u vrijeme autoritarnih režima. *„Civilno društvo je bilo ključni faktor u raspadu komunističkih sistema“ (Guo, 1999, str. 137) Ova činjenica nam govori koliko je bitna interakcija između insitucija i civilnog društva.*

„Neki od institucionalista su uvidjeli važnost multidisciplinarnog pristupa, pa su teoretičari poput Terry Linn Karla i Philippe Schmittera pristupili izučavanju korelacije između struktura društva, strateških izbora elita i institucionalnih karika u procesu demokratizacije. „ (Guo, 1999, str. 137) Nedostatak posmatranja demokratizacije kroz samo jedan okvir je previše jednostavan, pa bi, slijedeći se tom logikom, proces uvjetovan samo strateškim izborima elita, ovisio isključivo o jednom sposobnom lideru, bez da građani i institucije imaju ikakav uticaj. To nije bio slučaj ni sa jednom državom sa procesom demokratizacije, jer je svaka uključivala ova tri faktora u procesu donošenja odluka.

4.4 Političkoekonomski pristup

Ovaj pristup u prvi plan stavlja važnost interakcije između ekonomskih i političkih faktora. „Centralna okupacija ove grupe teoretičara je efekt kratkoročnih ekonomskih uslova ili uticaj ekonomske krize na faktore tranzicije i prirodu novih političkih dogovora.“ (Haggard & Kaufmann, 1997) Autorica navodi da je vrlo bitan redoslijed kojim se dešava proces ekonomske i demokratske liberalizacije. Čile je primjer ekonomske liberalizacije koja je preporodila državu, ali s druge strane, Pinochet nije želio i politički reformirati državu. Poljska je primjer u kojoj su se istodobno liberalizirale i ekonomija i režim, što je dovelo do političkih i ekonomskih poteškoća, ne zbog same privatizacije nego jer nije bilo institucija koje bi je sprovele transparentno i do kraja. Guo tvrdi da je najbolji primjer Španija, koja je prvo uvela liberalnu demokratiju, a zatim liberalizirala tržište. Konsolidacija demokratije je išla svojim tokom, jer u momentu kad su se pojavile teškoće i nestabilnosti zbog privatizacije, Španci su već imali čvrste institucije koje su se mogle izboriti sa problemima.

4.5. Demokratija i redistribucija

Proces demokratizacije je usko povezan sa redistribucijom dobara, kako u autoritarnom režimu, tako i u samom procesu tranzicije. U podnaslovu „Pristup strateškog izbora“ objašnjeno je zbog čega je lični profit i procjenjivanje benefita koje elite dobijaju sa demokratizacijom ili nastavnom autoritarnog režima bitan za samo pokretanje tranzicije. Elite predstavljaju pogonski motor za svaki tranzicijski proces, a način redistribucije dobara smanjuje ili povećava njihovu šansu da učestvuju u demokratizaciji.

Carles Boix navodi nekoliko faktora povezanih sa redistribucijom dobra, koja mogu igrati odlučujuću ulogu u zadržavanju ili odbacivanju autoritarnog režima i ulasku ili odbijanju tranzicije. (Boix, 2003, str. 10-13)

1. **Ekonomska jednakost:** povećanje ekonomske jednakosti vodi poboljšavanju mogućnosti demokratizacije. Kako se dohodak što više izjednačava, tako spada pritisak siromašnijih slojeva na bogate u samom domenu redistribucije. Boix to objašnjava na sljedeći način: *„Pošto će porez koji budu bogati plaćali u demokratiji biti manji, onda se njima više isplati podržavati proces demokratizacije, nego trošak koji će morati plaćati da bi pod represijom držali i isključili većinu građana.“* (Boix, 2003, str. 10) Dakle, elite imaju dva izbora: da uguše proteste tako što će povećati ekonomsku jednakost redistribucijom dobra, ili da plaćanje poreza u demokratiji, koji u svakom slučaju košta manje nego kupovanje socijalnog mira na ovaj način.
2. **Mobilnost kapitala:** Boix u vezu sa demokratizacijom dovodi i mogućost koja se javlja usljed autoritarnih režima: povećanje poreza i eksproprijacija dobara. (Boix, 2003, str. 12) U totalitarnim, naročito komunističkim režimima, oduzimanje privatnog vlasništva ili eksproprijacija je bila učestala pojava, no ona ne karakterizira samo komunističke režime. Mogućnost otimanja vlasništva se rađa u bilo kojem autoritarnom režimu, a u dosta slučajeva se ono koristi da bi se postigla gore navedena ekonomska jednakost. Mobilnost kapitala značajno utiče na poreze u nekoj državi, jer ukoliko je kapital moguće prenijeti van granica, to je manja mogućnost za većim porezima. Veći porezi bi značili upravo takav scenario. Pod kapitalom koji je mobilan, mogu se podrazumijevati informacije, znanje i struka. Boix navodi još jedan slučaj, a to je slučaj britanskih biznismena u afričkim zemljama, koji nisu pružali poseban otpor nedemokratskim politikama, jer su u svakom trenutku mogli pokupiti svoj kapital i otići na drugo mjesto. (Boix, 2003, str. 12) Iz ovoga možemo zaključiti da države koje su bogate kapitalom poput stranog kapitala ili informacijskog i strukovnog kapitala imaju veći interes da nastave sa prodemokratskim politikama. Države koje u većoj mjeri svoj budžet pune preko onih koji imaju fiksni kapital poput stacioniranih pogona i preduzeća domicilnih biznismena, lakše se mogu odlučiti na nedemokratske politike poput otimanja vlasništva, jer bi u tom slučaju kapital ostao u granicama države. Boix daje zanimljiv primjer zemalja koje su bogate naftom (koja spada u fiksni resurs), i pojašnjava da je upravo ova teorija jednim dijelom zaslužna za odgovor na pitanje zašto su te zemlje u većini slučajeva autoritarne. (Boix, 2003, str. 12)

3. **Politička mobilizacija i političko nasilje:** U određenim trenucima slabljenja političkih elita unutar autoritarnog režima kao što su: rat, gubljenje određene teritorije ili gubljenje saveznika, otvara se prostor masovnoj mobilizaciji nižih klasa (npr. radničke klase). Boix ovdje navodi da, u jednom momentu, cijena zadržavanja represije postaje veća od cijene poreza koje bi platili u demokratskom režimu, pa autoritarne elite na miran način dopuštaju transformaciju režima. Najbolji primjer za to je demokratizacija država poslije I i II svjetskog rata. (Boix, 2003, str. 13) U obrnutom slučaju, *u ekonomijama koje imaju visoke razlike u dohocima ili nemobilan kapital, tj. u slučajevima u kojima bi siromašni imali benefite od eksproprijacije, veća je mogućnost da će doći do revolucije i nasilja.* (Boix, 2003, str. 13) Ovo nas dovodi do zaključka da je moguće graditi uslove za mirnu demokratizaciju i izbjeći slučajeve slične onim u Latinskoj Americi ili afričkim zemljama.

4.6 Faktori koji utiču na propast procesa tranzicije

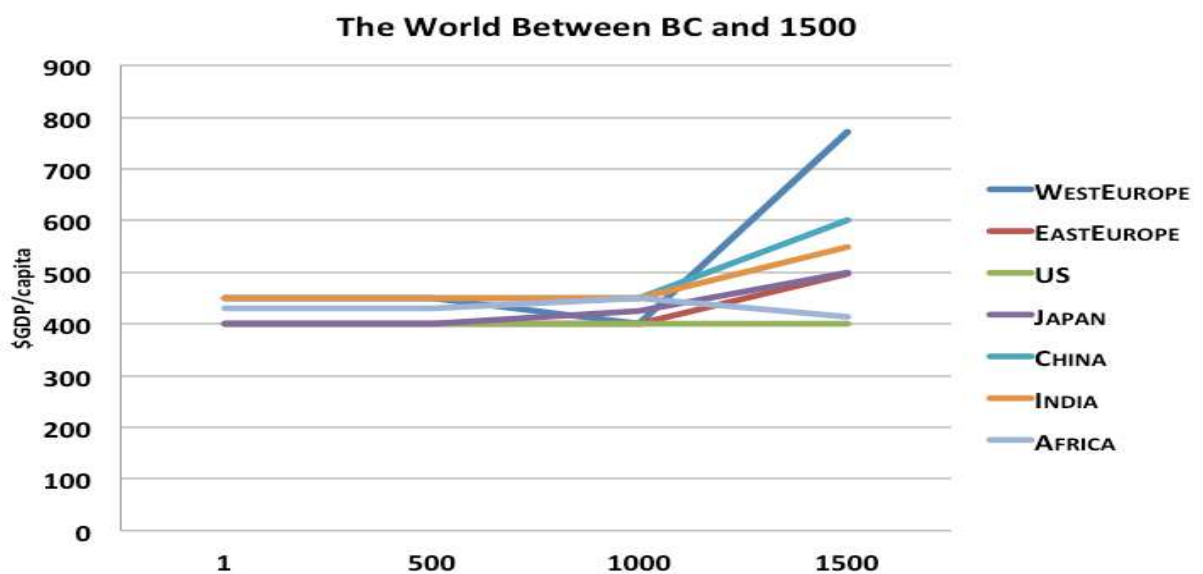
Leonardo Morlino navodi kako se među autorima koji su analizirali tranziciju vrlo rijetko spominjao i izučavao sam fenomen uzročnika propale tranzicije. (Morlino, 2014) Pristup u traženju „krivaca“ za propalu tranziciju se treba tražiti u konkretnim primjerima zemalja Latinske Amerike ili jugoistočne Evrope. Komparacije radi, treba uporediti procese istočnoevropskih država koje se smatraju uspješnim i onih država iz gore navedenih regija koje nisu uspjele uspješno proći ovaj proces. Kroz tu analizu možemo doći do jasno iskristalisanih faktora koji mogu kočiti sam proces. „*Neuspješnom procesu tranzicije obično su falila 3 domaća elementa: masovna mobilizacija, domaće civilne udruge i organizacije i nezavisni mediji i komunikacijska tehnologija.*“ (Morlino, 2014, str. 20) Masovna mobilizacija mora biti ključ u samom procesu, jer je javno mnijenje vrlo bitan faktor ne samo za tranziciju, nego i za budućnost države. Naučiti ljude da razviju svoje kritičke sposobnosti i budu u stanju glasati za nove, moderne politike s kojim se dotad nisu susretali je veliki izazov za elite. Jedan od ključih faktora za sprovođenje brzog tranzicijskog procesa u Estoniji je bila upravo masovna podrška stanovništva za radikalne reforme, iako je to značilo veliki gubitak radnih mjesta, zatvaranje državnih firmi, mjere štednje radi smanjivanja inflacije itd. Prema Morlinu, elite igraju veliku ulogu u obrazovanju građana i promociji liberalne demokratije kao dotad nepoznatog pojma. Tako Morlino navodi primjer koliko elite mogu negativno uticati na sam proces obrazovanja i modernizacije stanovništva kroz religijsku

prizmu:“*Ovih godina Islam je bio naročito efektivan u ovome: etnički identiteti kao prepreke koji se vide naročito u nekoliko afričkih zemalja, a te prepreke su čak i institucionalizirane .* „ (Morlino, 2014, str. 21)

Domaće civilne organizacije, ili tačnije nedostatak istih, znači automatski nedostatak domaćih prodemokratskih elita koje bi tranziciju iznijele na svojim leđima. Važnost obrazovanja građana i njihovo podučavanje ponašanju u demokratskim društvima na sebi bi trebale nositi upravo elite ili eventualno harizmatički lider te države. Ukoliko u državi manjka ovog resursa, velika je mogućnost da neće postojati faktori koji će usmjeravati sami proces. Morlino elite vidi kao krucijalan faktor u (ne)uspjehu tranzicije.

5. RAZVOJNE TEORIJE

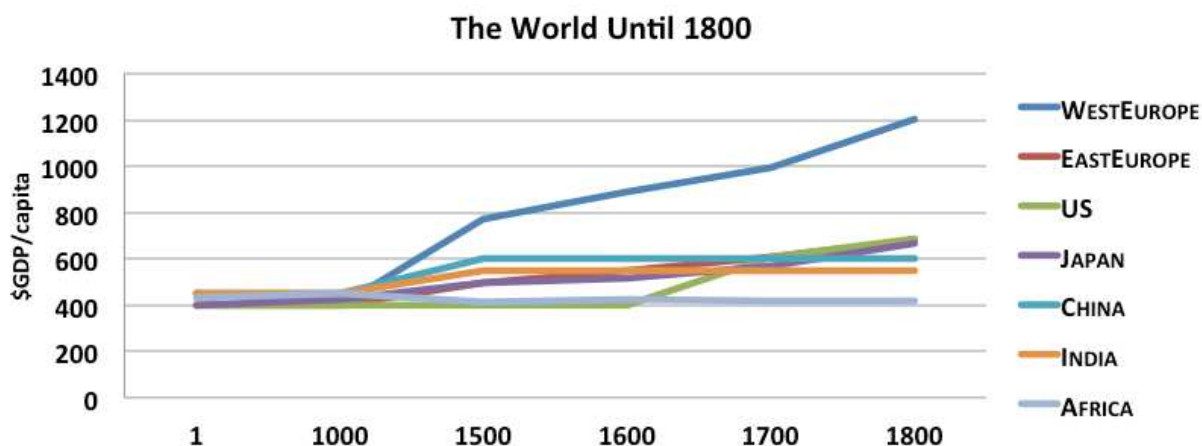
Da bismo pratili nastanak razvojnih teorija, moramo pratiti i nastanak kapitalizma u modernom društvu. Sa početkom industrijskog doba paralelno se razvio i jedan novi društveni sistem – kapitalizam. „*Kapitalizam je organizirao proizvodnju u jedinice u kojima su njihovi privatni vlasnici imali kapital da kupe sredstva i materijale za proizvodnju i s druge strane, rad onih koji nisu imali drugi način da zarađuju za život osim da prodaju njihove sposobnosti rada, na tržištu.*“ (Desai, 2012, str. 46) Do industrijalizacije, razvoj zemalja je tekao sporo, a industrijalizacija je garantirala brz i radikalni zaokret kao nikad u historiji. Na grafikonima koje slijede, usporedbe radi, prikazan je rast GDP-a u različitim periodima historije:

Grafikon br.1

Izvor: Ekonomska historija u zadnjih 2000 godina: The Atlantic, Derek Thompson (2012)

Dostupno na: <https://www.theatlantic.com/business/archive/2012/06/the-economic-history-of-the-last-2000-years-part-ii/258762/> pristupljeno 26.6.2020.

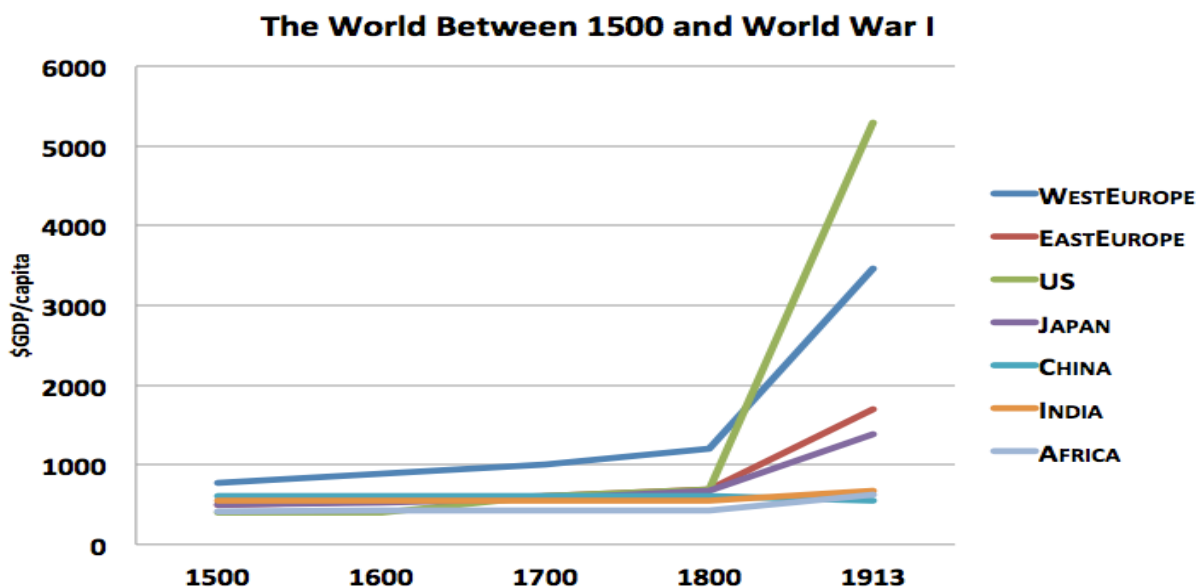

Grafikon br. 2

Izvor: Ekonomska historija u zadnjih 2000 godina: The Atlantic, Derek Thompson (2012)

Dostupno na: <https://www.theatlantic.com/business/archive/2012/06/the-economic-history-of-the-last-2000-years-part-ii/258762/> pristupljeno 26.6.2020.

Na narednom grafikonu je prikazan period od 1500. do I svjetskog rata. Ovdje već možemo vidjeti period oko 1800te godine koji se i smatra početkom industrijske revolucije.

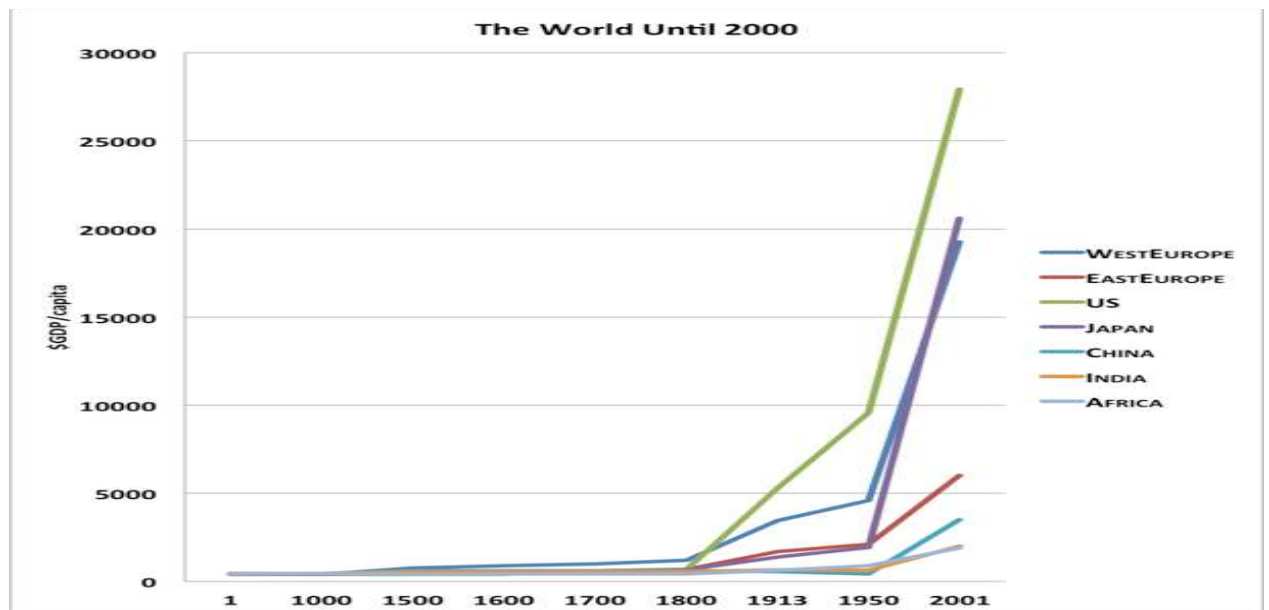

Grafikon br. 3

Izvor: Ekonomska historija u zadnjih 2000 godina: The Atlantic, Derek Thompson (2012)

Dostupno na: <https://www.theatlantic.com/business/archive/2012/06/the-economic-history-of-the-last-2000-years-part-ii/258762/> pristupljeno 26.6.2020.

Na grafikonu gore možemo vidjeti napredak između 1500. – 1700. Godine i onda radikalni skok do I svjetskog rata koji je nakratko zaustavio ovaj proces rasta GDP-a. Na posljednjem grafikonu je prikazan kraj II svjetskog rata pa do 2000. godine:

Grafikon br. 4

Izvor: Ekonomska historija u zadnjih 2000 godina: The Atlantic, Derek Thompson (2012)

Dostupno na: <https://www.theatlantic.com/business/archive/2012/06/the-economic-history-of-the-last-2000-years-part-ii/258762/> pristupljeno 26.6.2020.

U period od 1950. godine do 2000. godine je čovječanstvo više napredovalo nego u svojoj dotadašnjoj historiji razvoja. Na grafikonu također možemo vidjeti da su najmanje razvijene bile regije: Indije, Afrike, Kine i Istočne Evrope. Bez obzira na činjenicu da je u komunističkim društvima poput Kine i SSSR-a došlo do industrijalizacije i prelaska sa agrikaluralnog načina privređivanja na industrijski, neki drugi faktori poput neefikasne proizvodnje i nekonkurentnosti ovih tržišta uticali su na smanjenje rasta GDP-a za razliku od SAD-a, Zapadne Evrope i Japana. U procesu tranzicije je ovakva tržišta trebalo razviti do mjere da ona postanu konkurenta razvijenim državama, koje su imale višedecenijsku prednost razvijanja svoje privrede u ovom pravcu. Lipset nam daje klasifikaciju evropskih i latinoameričkih država u segmentu njihove demokratizacije, a kasnije povezuje taj nivo sa ekonomskim faktorima poput stepena industrijalizacije, GDP-a, upotrebe tehnologije, broja ljekara u jednom društvu i sve ostale faktore kojim se mjeri društveni i ekonomski standard: (Lipset, 1959)

Evropske I nacije koje govore engleski jezik:		Nacije Latinske Amerike:	
Stabilne demokratije:	Nestabilne demokratije I diktature:	Demokratije i nestabilne diktature:	Stabilne diktature:
-Australija -Belgija -Kanada -Danska -Irska -Luksemburg -Nizozemska -Novi Zeland -Norveška -Švedska -Švicarska -Velika Britanija -SAD	-Austrija -Bugarska -Čehoslovačka -Finska -Francuska -Njemačka (Zapadna) -Grčka -Mađarska -Island -Italija -Poljska -Rumunija -Španija -Jugoslavija	-Argentina -Brazil -Kolumbija -Čile -Kosta Rika -Meksiko -Urugvaj	-Bolivija -Kuba -Dominikanska Republika -Ekvador - El Salvador -Gvatemala -Paragvaj -Peru -Venecuela - Peru -Paragvaj -Panama

Tabela br. 2

Prilagođeno prema: Seymour M. Lipset, Neke društvene relikvije demokratije: Ekonomski razvoj I politička legitimnost (1959) str. 74, prijevod

Podjela koju je Lipset napravio je bitna za podatke koje je skupljao po ovim kategorijama, a tiču se napredovanja životnog standarda. U nastavku slijede tabele koje nam pokazuju standard kvalitete življenja po ovim kategorijama:

Indikatori bogatstva:						
	Dohodak per capita	Hiljade osoba na jednog doktora	Motorna vozila po osobi	Telefoni na 1.000 osoba	Radio na 1.000 osoba	Kopije novina na 1.000 osoba
Evropske i demokratije sa engleskim govornim područjem	695	0.86	17	205	350	341
Evropske I nestabilne demokratije I diktature na engleskom govornom području	308	1.4	143	58	160	167
Latinskoameričke demokratije I nestabilne diktature	171	2.1	99	25	85	102
Latinskoameričke stabilne diktature	119	4.4	274	10	43	43

Tabela br. 3

Prilagođeno prema: Seymour M. Lipset, Neke društvene relikvije demokratije: Ekonomski razvoj I politička legitimnost (1959) str. 76, prijevod

Tabela broj 3 nam pokazuje indikatore poput prihoda po glavi stanovika, koliko doktora potpada pod 1000 stanovnika, upotrebu motornih vozila, radija i novina. Svi parametri osim broja motornih vozila ukazuju na višu kvalitetu života što je stepen demokratizacije viši. Lipsnet je naveo još neke parametre koji pokazuju razliku razvijenosti ove dvije vrste sistema:

Indikatori urbanizacije			
	% gradova preko 20.000 stanovnika	% gradova preko 100.000 stanovnika	% metropolski područja
Evropske stabilne demokratije	43	28	38
Evropske diktature	24	16	23
Latinoameričke demokratije	28	22	26
Latinoameričke stabilne diktature	17	12	15

Tabela br. 4

Prilagođeno prema: Seymour M. Lipset, Neke društvene relikvije demokratije: Ekonomski razvoj I politička legitimnost (1959) str. 76, prijevod

Indikatori industrijalizacije		
	% muškaraca u agrikulturi	Iskorištena energija per capita
Evropske stabilne demokratije	21	3 - 6
Evropske diktature	41	1 - 4
Latinoameričke demokratije	52	0,6
Latinoameričke stabilne diktature	67	0,25

Tabela br. 5

Prilagođeno prema: Seymour M. Lipset, Neke društvene relikvije demokratije: Ekonomski razvoj I politička legitimnost (1959) str. 77, prijevod

Tabela broj 5 nam pokazuje indikator muških osoba uposlenih u agrikulturi i tu možemo vidjeti, da uprkos industrijalizaciji totalitarnih režima, veći broj ljudi je uposleno u agrikulturi nego u zemljama stabilne demokratije. Treba uzeti u obzir da je ovo ukupan procenat svih zemalja iz iste grupe, pa tako u unutar grupe brojke variraju.

Industrijalizacija društva i razvoj kapitalizma su išli ruku pod ruku u razvijenim zemljama. Razvojem i oslobađanjem tržišta došlo je do ogromnog povećanja proizvodnje, a tržišta su još uvijek bila mala da zadovoljne onaj drugi faktor: faktor potražnje. Tako se države poput

Velike Britanije odlučuju na kolonizaciju, koja im je pružala tržište i za uvoz jeftine sirovine, ali i tržište za gotove proizvode koji su iz Britanije vraćani nazad na kolonijalizirano tržište po većim cijenama. Tako se zadovoljavala potreba za potražnjom. Desai u svom članku spominje da je svojevrsan manifesto Industrijskoj revoluciji bila knjiga čovjeka kojeg danas zovu ocem ekonomije: Adama Smitha: Bogatstvo naroda. Adam Smith tu spominje čuvenu frazu "the invisible hand", odnosno približava benefite koje pojedinac donosi cjelokupnom društvu iako radi za lične interese. Nakon Velike ekonomske krize (1929 – 1933) dolazi do obuzdavanja tržišta i jačanja ideje da je slobodno tržište neophodno obuzdavati da ne bi došlo do još jednog velikog ekonomskog kraha. Uplitanje država u funkcioniranje i rad tržišta ne mora nužno značiti socijalistički sistem u upravljanju državom. Neki od zadataka kontrole tržišta su bili sprečavanje monopolizacije ili sprečavanje dumpinga i zaštita radničkih prava. Nakon Velike ekonomske krize na scenu stupa John M. Keynes, ekonomista koji je na makokonomskom nivou analizirao kontrolu tržišta i vraćanje razrušene zapadne ekonomije u pravi kolosjek. Kejnezijanska ekonomija do dan danas ostaje predominantna u današnjem modernom svijetu, a ona znači određeno uplitanje države u ekonomsko tržište i izostanak tzv. laissez – faire načina poslovanja. Ovaj način poslovanja je zapadne ekonomije vodio do još jednog "zlatnog doba", ali je i predstavljalo role model državama koje su prolazile period tranzicije.

Ako uzmemo u obzir da su najrazvijenije države današnjice SAD i zapadnoevropske zemlje, postavlja se pitanje da li je, osim inustrijalizacije, i rat na neki način uticao na razvijanje kulture demokratije među srednjom klasom u ovim zemljama. Ticchi i Vindigni su ukazali na važnost rata u samom procesu demokratizacije u pojedinim demokratskim državama. Izdvojit ćemo primjer Američkog građanskog rata i totalnih ratova koji su se vodili na tlu Evrope u XX stoljeću. (Ticchi & Vindigni, 2006, str. 34) Oba primjera imaju zajedničku karakteristiku – učešće srednje i radničke klase u procesima donošenja odluka i aktivne participacije u političkom životu, a što dotad nije bio slučaj. „*Forma moderne države rođene iz dva svjetska rata bila je artikulisana u masovnu državu, u kojoj su politička participacija i privilegije odvojene od klase ili ekonomskog statusa; kao i državu blagostanja koja je vodila brigu o dobrobiti i lijepom življenju njenih građana.*“ (Ticchi & Vindigni, 2006, str. 34) Isti slučaj je sa SAD-om i građanskim ratom koji je iznjedrio prve oblike države blagostanja u formi novčane i druge pomoći za veterane tog rata. (Ticchi & Vindigni, 2006, str. 33 - 34) To je bila osnova za stvaranje modernih država, koje su tretirale jednako sve njene građane, ali i osnova razvijanja istinske građanske svijesti u kontekstu

jednakosti pred zakonom. Socijalna davanja onima u potrebi su također dio današnje moderne države, a veterani su započeli sa omasovljavanjem ovih politika unutar zapadnoevropskih zemalja i SAD-a.

S obzirom na to da je u fokusu analize socioekonomski i politički razvoj država, socioekonomske i političke teorije predstavljaju početni temelj kad dođemo do tranzicijskih teorija.

5.1 Socioekonomske teorije razvoja

Socioekonomske teorije u sebe uključuju i socijalnu transformaciju. Socijalna transformacija je bilo koja promjena u segmentu društva: demografska, kulturna, tradicionalna isl. Ovisno o pristupu izučavanja, ove teorije se dijele na sistemske i konstruktivističke (moderne i dinamične) teorije.

5.1.1. Evolutivna teorija

Evolutivna teorija se bazira na posmatranju promjena unutar društva kroz prizmu evolucije, odnosno postepenog mijenjanja zakona, običaja i ponašanja kod jedinki unutar društva. Komt, Spenser i Dirkem su poznati sociolozi koji su se bavili ovom vrstom teorije, izučavajući promjene u kontekstu razvojnih stadija ljudske vrste i društva. (Morariu & Ignat, 2011) Komt ljudski razvoj dijeli u 3 stadija: „*teološki (koji se dijeli na fetišizam, politeizam i monoteizam) gdje čovjek sve objašnjava religijom i religijskim pojavama, metafizički ili apstraktni stadij i pozitivistički (naučni) – gdje se čovjek oslanja na nauku za izvođenje zaključaka.*“ (Maurer & Stroll, 2017) Herbert Spenser suprotstavlja militarističko društvo industrijskom, i razvija generalni zakon evolucije, koji vidi socijalnu promjenu kao proces okrenut od heterogenosti i destrukcije do homogenosti i poretka. (Morariu & Ignat, 2011) Spenser stoga suprotavlja evoluciju i revoluciju i navodi nas na zaključak da socijalne promjene donesene revolucijom nisu trajne i prirodne.

5.1.2. Strukturalna funkcionalistička teorija

Komt, Dirkem i Parsons korijene ove teorije nalaze u antropologiji. Parsons posmatra društvo kao ljudski organizam – sastavljeno iz organa koje skupa radeći pokreću čovjeka/društvo. On ne smatra da se društvene promjene ne trebaju pokretati „orkestrirano“, niti ih može pokrenuti volja pojedinaca, nego je dovoljna promjena u jednom segmentu društva (npr. Ekonomiji ili politici ili kulturi) da povuče ostale promjene za sobom mehanički.

5.1.3. Konfliktne teorije

Glavni teoretičar ove vrste teorija je Karl Marx koji je smatrao da društvene promjene pokreće sukob između klasa ili klasna borba. Potlačeni ili proletarijat pokreću promjene i modifikacije društva boreći se protiv buržoazije. Marx je smatrao da je sama priroda kapitalizma takva da izaziva nejednakost koja nužno mora dovesti do revolucije kao jedinog načina za mijenjanje društva.

„Njemački sociolog Ralph Dahrendorf uklonio je iz analize nejednaku distribuciju bogatstva i klasne sukobe pod uslovima industrijskog kapitalizma, te uveo nove faktore koji mogu biti uvjetovani drugim tipovima društvenog sukoba poput etničkih, vjerskih ili rasnih sukoba.“ (Morariu & Ignat, 2011, str. 33)

5.1.4 Političke teorije

Teorije političkog razvoja se oslanjaju na nekoliko faktora u procesu razvoju. (Sikander, Political Development and Political Decay, 2015)

Modernizacijski faktor: sastoji se od 3 procesa: a) povećana centralizacija moći u državi, skupa sa slabljenjem tradicionalnih izvora autoriteta, b) diferencijacija i specijalizacija političkih institucija, c) povećano učešće u politici i identifikacija jedinki sa političkim sistemom (Sikander, Political Development and Political Decay, 2015, str. 144)

Institucionalizacija: proces jačanja političkih institucija i organizacija. *„Politički razvoj može biti definiran kao institucionalizacija političkih organizacija i procedura.“* (Sikander, Political Development and Political Decay, 2015, str. 145) Teorija po kojoj je politički razvoj nemoguć bez jačanja institucija, a institucije ne mogu jačati dok se tradicionalni autoritet ne bude smanjivao. To ovu teoriju čini usko povezanom za modernizacijskim teorijama i gore navedenim modernizacijskim faktorom.

5.1.5. Nova politička ekonomija razvoja

Ova teorija je nastala kao odgovor na bihevijoralne i liberalne teorije razvoja koje su imale svoje nedostatke. Ona svoje korijene vodi od radova Milla, Ricarda i Adama Smitha. (Higgott, 1983, str. 27) Glavne karakteristike nove političke ekonomije razvoja su stavljanje naglasaka na analizu javnih politika. Novi teoretičari su zamjerali bihevijoralistima to što su naglasak stavljali na samu političku transformaciju, političku socijalizaciju i političku kulturu, umjesto na analizu javnih politika političkih institucija. (Higgott, 1983, str. 28)

Sa pojavom ovog pristupa, sve češće se analiziraju ekonomski aspekti javnih politika, koji onda pomažu i sociolozima i političkim teoretičarima da bolje formiraju svoje teorije služeći se empirijskom potvrdom u sferi ekonomije.

5.1.6. Politike „Trećeg svijeta“

Pobornici teorije politike Trećeg svijeta su zagovarali „*pristup koji analizira političke institucije, organizacije, politike i ideologije, uzme i procijeni njihovu vrijednost, kontekst i pogleda u historiju tih subjekata.*“ (Tornquist, 1999) Neki su radili i komparaciju politika u različitim državama, upoređujući javne politike razvijenih zemalja i zemalja trećeg svijeta. U političkoj dimenziji, Tornquist navodi bitnost organizacija, institucija, privatnih firmi i civilnog sektora koji se također na neki način može institucionalizirati. Organizacije na lokalnom, nacionalnom ili regionalnom nivou i jasna podijeljenost vlasti na tri grane osiguravaju razvoj društva. On ovdje uključuje i sadržaj politike, dakle analiza onoga što institucije sprovode za ubrzanje razvoja države. Na kraju, politička dimenzija uključuje i nezavisnost stručnjaka da procjenjuju sve gore navedeno, a ne da prave greške MMF-a koji je aplicirao univerzalna pravila za sve zemlje, neovisno o stanju i uslovima u kojima se one nalaze. (Tornquist, 1999, str. 18-20) Treći svijet i svaka država ponaosob koja prolazi razvoj ili tranziciju ima različite faktore koji mogu uticati na proces razvoja i demokratizacije. Kolonijalističko nasljeđe, elite, modernizacija/tradicionalizacija, klasni sukobi ili bilo koji drugi sukobi elita i svi ostali faktori zahtijevaju posebnu pažnju prilikom kreiranja pristupa razvoja i reformskih paketa koji se nude zemljama.

Sve u svemu, političke teorije stavljaju naglasak na faktore poput institucija, političke participacije i javnih politika, za razliku od socioekonomskih teorija koje naglasak stavljaju na društvo i tržište.

Desai je u svom članku „Theories of development“ navela nekoliko značajnih razvojnih teorija:

TEORIJA:	Vrijeme dominacij:	Mislioni:	Disciplina/tradicija	Problem	Rješenje
Razvojna ekonomija	1950e	Lewis, Rostenstein – Rodan	Kejnezijanska ekonomija	Nizak nivo ravnoteže	Injekcija kapitala i upravljanje neravnotežom da se ekonomija usmjeri na put rasta do visokog nivoa ravnoteže
Teorija modernizacije	kasne 1950e	Rostow, Shils, Pye, Almond, Huntington	Weber/Parson sociologija	Tradicionalna društva	Modernizacija kroz difuziju modernih vrijednosti i institucija
Teorija zavisnosti	1960e	Cardoso, Frank, Wallerstein, Amin	Prebisch – Singer teze, pristup Ekonomske komisije za Latinsku Ameriku, Marksizam	Ovisnost unutar kapitalističkog sistema	Odvajanje, potpuno ili parcijalno ili socijalizam
Marksizam	1970e	Brenner, Warren	Marksistička teorija načina proizvodnje	Artikulacija sredstava za proizvodnju	Ne propisivački, nego razvojni put kapitalističke produkcije Marksizam
Neoliberalizam	1970	Bauer, Balassa, Kreuger, Lal	Neoklasična, ekonomija marginalizacije, Austrijska škola ekonomije	Državna intervencija	Slobodno tržište
Razvojne države	1970e	Amsden, Haggard, Chang, Reinert	Listian nacionalna neomerkantilistička politička ekonomija	Slobodno tržište	Državni ekonomski menadžment da poboljša produktivnost, jednakost i tehnološku nadogradnju

Tabela br.6

Izvor: Prilagođeno prema: Radhika Desai (2012) Razvojne teorije, str. 53

5.2. Razvojna ekonomija

“Razvojna ekonomija je bila jedna od prvih razvojnih teorija koje su se pojavile nakon II svjetskog rata“ (Haslam, Schafer, & Beaudet, 2012, str. 52). Ova teorija se u velikom svom dijelu oslanjala na gore spomenutu Kejnezijansku teoriju. Kejnezijanska ekonomija je set ideja koje je John M. Keynes predstavio u svom djelu: *“General Theory of Employment, Interest and Money”*. *“Dok neki ekonomisti tvrde da puna zaposlenost može biti vraćena ako se dozvoli da nadnice padnu na niže nivoe, Kejnezijanci tvrde da posao neće upošljavati radnike da proizvode dobra koja neće biti prodana. Oni vjeruju da je nezaposlenost rezultat nedovoljne potražnje za dobrima i uslugama, stoga se kejnezijanstvo smatra “potraživačkom” teorijom koja se fokusira na kratkoročne ekonomske fluktacije.”* (Duignan, 2019) Shodno definiranju ovog pojma, ovakva teorija je uključivala veliku državnu intervenciju u procesu razvoja. Otvaranjem radnih mjesta, investiranjem u razne sektore poput školstva, zdravstva, ubacivanjem novca u sistem isl. nastojalo se pokrenuti i potaknuti ekonomiju države na daljni razvoj. U vremenima kada privatni investitori iz nekih razloga ne ulažu u dalji razvoj ekonomije (ekonomsk kriza ili strah od ekonomske krize npr.), država je upumpavala javni novac u ekonomski sistem tako da bi novac nastavio cirkulisati i ne bi bilo masovnog nezaposlenja, samim tim ne bi padala kupovna moć koja onda sa sobom nosi potpuni krah jedne ekonomije. Ovo je bio jedan od načina kako razvijati zemlje kojima je bila potrebna pomoć.

5.3. Teorija modernizacije

Teorija modernizacije po prvi put kada se pojavila kasnih 1950ih godina uvodi politološki i sociološki pristup u tumačenju razvojnih teorija. Jedna od najznačajnijih ličnosti za ovu teoriju je Walt Rostow koji je definirao tradicionalna društva na sljedeći način: *„... ona društva čija struktura je razvijana unutar ograničenih proizvodnih funkcija, baziranih na preNjutnovskoj nauci i tehnologiji, i preNjutnovskom stavu o svijetu.“* (Rostow, 1991, str. 4-17) PreNjutn ovdje predstavlja nešto zaostalo, pobliže objašnjeno to su društva koja nisu modernizirana i zasnovana su kako na zaostaloj tehnologiji i razvoju, tako i na zaostalom društvenom pogledu na svijet.

Rostow navodi 5 faza kroz koje društvo mora proći na putu od tradicionalnog do modernog. „Posljedna faza je tzv. društvo masovne konzumacije gdje je prihod dovoljno narastao da društvo onda može ulagati u državu blagostanja i vojnu moć, kako bi širio svoj uticaj internacionalno.“ (Desai, 2012) Nakon Rostowa koji se smatra jednim od začetnika ove teorije, na scenu stupa Samuel Huntington koji ima veće ambicije i želi da se njegova teorija uključi u mjere vlade SAD-a prema zemljama u razvoju. Liberalna teorija modernizacije smatra da je neizbježno u evoluciji društva da se ono razvije i modernizira po standardima razvijenih zemalja, no Huntington odbacuje tu mogućost i predlaže da se silom „demokratiziraju i moderniziraju“ ona tradicionalna društva koja to nisu. „Tako neke od njegovih kolega komentiraju: *Sam je jednostavno izgubio sposobnost da razgraniči urbanizaciju od genocida.*“ (Gilman, 2003) Huntington i Rostow su se u formiranju svoje teorije oslanjali na 2 sociologa: Parsonsa i Maxa Webera. Max Weber u svom djelu: „Protestantska etika i duh kapitalizma“ dovodi u vezu protestantizam i razvoj društva. Tako on zaključuje da su društva sa dominantno protestantskom religijom na kraju rezultirala i u ekonomski uspješnija društva, radi same prirode protestantizma koji se nije kosio sa kapitalističkim načinom funkcioniranja. *Parsons u djelu: „Struktura društvene akcije“ postavlja pitanje: šta je ono što je Zapadni svijet napravilo drugačijim od zemalja trećeg svijeta?* (Desai, 2012, str. 54) *Parsons ovdje formira shemu od 4 aktera koja čine društvo, a to su:* (Fanuko, 2002, str. 146)

1. Ekonomija
2. Politika
3. Socijalna/društvena zajednica
4. Kultura

On ovdje više u fokus ne stavlja samo ekonomiju kao jedinu značajku na koju treba obratiti pažnju, nego paradigmu proširuje na društvenu zajednicu i kulturu – koje onda skupa utiču na politiku.

Teorija modernizacije je uticala na politiku SAD-a više nego je imala neku jasnu strategiju za pomoć zemljama u razvoju. „*Mejnstrim modernizacijske teorije više je bio produkt američkog liberalizma, ali bi uvijek mogao biti nadglasan antikomunizmom.*“ (Desai, 2012, str. 56)

5.4. Teorija ovisnosti

Teorija ovisnosti se pojavila kao odgovor na teoriju modernizacije. Za razliku od teorije modernizacije, koja je u prvi plan stavljala tradicionalno društvo koje, ili može kočiti ili se može

uspješno transformirati u moderno, teorija ovisnosti u prvi plan stavlja imperijalizam. „*Oni su uzeli za zadatak da teoritiziraju pojmove kao što je neokolonijalizam. Neiznenadujuće, teorija ovisnosti potiče iz Latinske Amerike, regije Trećeg svijeta, gdje unatoč tome što je većina država bila nezavisna više od stoljeća, nerazvijenost se činila sličnoj kao u bivšim kolonijalnim državama Afrike i Azije*“ (Desai, 2012, str. 56) Ova teorija je proučavala kapitalizam navodeći ga kao uzročnika za sve problema nerazvijenih zemalja i smatrajući da je socijalizam jedino rješenje za ovakve države. Društvene elite se također stavljaju u prvi plan kao potpomagači kapitalističkom sistemu koji je pogoršao kvalitet života u ovim državama. Fernando Cardoso tako navodi da su SAD u analizi neuspjeha latinskih zemalja analizirale samo njihove ishode, bez da je pokazan uzrok svih problema. Po njemu, *uzrok problema je kapitalistički sistem i to ne samo da on dolazi kao nuspojava ulaska u ovaj proces, nego da ga on podriva i generira u srži svog sistema.* (Cardoso, 1977, str. 13)

Teorija ovisnosti se sastoji od raznih teorija, no prema Desai (Desai, 2012, str. 57), 2 su glavne na koje se oslanja:

1. Rad Raula Prebisch za UN Ekonomsko vijeće 1950 ili Prebisch-Singerova teorija
2. Rad Paula Barana (imperijalizam u centru teorije)

5.4.1. Prebisch – Singerova teorija

Prebischova teorija se oslanjala na tezu da je kapitalizam svijet podijelio na centar i periferiju. Centar su zapravo razvijene zemlje koje možemo nazvati industrijski modernizovane zemlje, dok su periferiju predstavljale zemlje koje su još većinom agrikulturalne. Njegove teze se zasnivaju na tvrdnji da je u vrijeme Velike ekonomske krize i II svjetskog rata razmjena dobara sa zemljama centra funkcionirala sasvim dobro i da je doprinijela rastu ekonomije ovih država. Nakon što se rat završio, države su se okrenule trgovini između sebe što je dovelo do pada standarda u državama Latinske Amerike. S druge strane, kako Prebisch tvrdi, logično je bilo da napredovanjem mašina i tehnologije njihova cijena spadne, što bi pomoglo i onim zemljama koje su dominantno poljoprivredne, da ih kupe i unaprijede svoju proizvodnju, no to se nije desilo. Cijene su ostale iste, što je po njegovoj tvrdnji, bilo ciljano da bi se jaz nastavio i države centre se više bogatile, dok su one na periferiji postajale sve siromašnije.

5.4.2. Rad Paula Barana

Druga teorija, koja je u svoj centar stavljala imperijalizam i njegov efekat na nerazvijene države, razvijena je pod analizom Paula Barana. Paul Baran je bio pobornik teorije koju je

koristio i Lenjin, a to je da su nerazvijene države formalno nezavisne, no u velikoj mjeri ovise o potezima koje vanjske sile (sile centra) vuku umjesto njih. „*Da budemo sigurni, sistemsko rasipanje dovoljno velikog dijela privrednog viška u vojne svrhe, nagomilavanje suvišnih zaliha ili množenje neproaktivnih radnika može pružiti potreban, vanjski impuls "ekonomiji monopolnog kapitalizma, može služiti kao neposredan lijek protiv depresije, može 'ubiti bol' zbog sve više nezaposlenosti. No, kao i kod mnogih drugih narkotika, primjenjivost ovog hica u ruku je ograničena, a njegov učinak je kratkotrajan. Što je još gore, to često pogoršava stanje pacijenta dugoročno.* " (Paul, 1957, str. 121) Dakle, novac koji razvijene zemlje imaju kao višak u svojim budžetima, one će uložiti u vojske, gomilanje naoružanja ili nekih drugih roba koje će potom iskoristiti za uvođenje stanja koje im odgovara u zemljama koje to nemaju mogućnost. Baran kao razlog za ovo ponašanje zemalja OECD-a (koje definira kao centar, dok Latinsku Ameriku, Aziju i Afriku vidi kao periferiju) navodi čisti interes. Države u kooperaciji sa multinacionalnim kompanijama blokiraju razvoj ovih zemalja, dok im istodobno one služe za kupovinu jeftinijih resursa, za jeftinu radnu snagu, ali i potencialno tržište za njihove proizvode. Tako zemlje centra stvaraju jednu vrstu monopola nad robama i uslugama koje Periferija nije u stanju da proizvede.

5.5. Marksizam

Teorija ovisnosti i njeni teoretičari spadaju u marksistički pristup izučavanja razvojnih teorija, no marksistički teoretičari spočitavaju teoretičarima ovisnosti to što se oni pojmom ekspolatacije bave samo kad su u pitanju nivoi čitave države. Marksizam kao takav na kapitalizam gleda kao na nepravedni sistem koji je sklon krizama i koji eksploatira i pojedince i grupe ljudi neovisno da li se oni nalaze u Centru ili na Periferiji. Kako Desai navodi, glavni fokus markista jeste opovrgnuti tezu da čim se država uključi u globalno tržište, ona postaje kapitalistička. Tako navodi primjer zemlja Latinske Amerike i Istočne Evrope, koje su imale svoja zajednička tržišta, ali ona nisu nužno morala voditi kapitalističkom poretku. (Desai, 2012, str. 58)

5.6. Neoliberalizam

1970ih nagli ekonomski rast ne samo nerazvijenih država, nego i SAD-a i država Zapadne Evrope naglo se zaustavlja. Nakon kraha SAD-a u Vijetnamu i nakon što su se Evropa i Japan oporavili od ratnih razaranja, SAD zapada u finansijsku krizu. Nakon

Breton-Woodskog sporazuma u kojem je dogovoreno da sve zemlje vežu svoju valutu za dolar, a dolar svoju za zlato, to je funkcioniralo pod imenom zlatni standard. No SAD je upao u veliki deficit nakon gore navedenih razloga i prekomjernog štampanja dolara bez pokrića, pa su države poput Njemačke i Švicarske odlučile istupiti iz sporazuma. Nakon toga, predsjednik Nixon donosi odluku o ukidanju zlatnog standarda što je dovelo do velike inflacije narednih decenija. „*Zemlje izvoznice nafte su dramatično povećale cijene nafte od 2\$ po barelu do nevjerovatnih 39\$ do kraja 1970ih*“ (Desai, 2012, str. 60). Ovo povećanje cijene nafte je uticalo na globalnu ekonomiju koja je znatno usporila svoj rast. Banke su postale očajne, pa su spustile svoje kamate na vrlo nizak nivo da bi podstakle zaduživanje. Ovako niske kamate navele su nerazvijene države i države u razvoju da se masovno zadužuju i podižu kredite radi unapređenja privrede i infrastrukture. SAD se u međuvremenu okreću monetarizmu, koji je imao za cilj da obuzda inflaciju koja je decenijama divljala u čitavom svijetu. Milton Friedman, jedan od najvećih monetarista 20. vijeka je naglasio koliko su usko povezane umjetne niske kamate i inflacija. „*Nedavno oživljeni interes za novac bio je manje potaknut brigom za poslovanje, a više brigom za inflaciju. Politika "lakog novca" je bila praćena inflacijom; a ona nije prestajala bez viših ili manjih ograničenja zaliha novca.*“ (Friedman, 1987, str. 25). Politika monetarizma se, između ostalog, sastojala od toga da centralne banke podignu razinu stope kamate na povećanje opće razine cijene izazvano poskupljenjem nafte. Ovo podizanje kamata je u veliki problem dovelo zadužene države, koje su se zaduživale po vrlo niskim kamatama, a sada su morale vraćati ogromne iznose radi njihovog rasta na realnu razinu. To je potpuno slomilo neke od zaduženih država, te su Svjetska banka i IMF morali intervenirati sa programom reformi. Svjetska banka i IMF su na stol donijeli Strukturalni program reformi (SAP), koji je u sebi sadržavao niz mjera za izlazak iz krize i vraćanje solventnosti državama za otplatu dugova. Neke od tih mjera su uključivale rezanje javnih troškova (ukidanje neki progama socijalne pomoći, manje ulaganja u unutarne projekte) te druge mjere štednje. SAP je također sadržavao i plan proizvodnje koji je preporučivao specijaliziranje država za proizvodnju one robe ili usluge za koju bi ta država mogla imati komparativnu prednost. To je umnogome neke od država zaustavilo od dalje industrijalizacije, jer su se orijentirali na poljoprivrednu proizvodnju. SAP je podsticao i izvoz sirovina u svrhu zarade za otplatu dugova, pa su tako 1980ih razvijene države profitirale i na svom tržištu prvi put masovno upotrebljavale egzotične proizvode poput ananasa ili kafe. S obzirom na to da su zadužene zemlje radile sve da bi otplatile dugove, cijena ovih sirovina je bila jako niska, što je opet bio benefit razvijenih zemalja.

Iako su IMF i Svjetska banka stavljale naglasak na slobodno tržište, njihov program reformi je uključivao veliku uključenost države, što su im zamjerali i marksisti, ali i klasični liberali. 1990ih godina na scenu je stupilo doba globalizma, a 9/11 je početak 21. stoljeća označio kao doba borbe protiv terorizma (Desai, 2012, str. 61).

Ako izuzmemo sve kritike gore iznesene na račun neoliberalizma, možemo doći do dva rezultata. Neke od država su izbjegle velika zaduživanja i radikalne reforme, ali su liberalizirale svoje tržište uprkos ideološkom narativu. Tako su Indija i Kina zabilježile veliki ekonomski rast koji traje i danas. „*U Latinskoj Americi, Čileu i Peruu pod predsjednikom Fujimoriem je svijetli pokazatelj onoga što je neoliberalizam postigao i mogao postići. S druge strane, Ekvador i Bolivija su primjer kako uz iste reforme ekonomija nije napredovala i imala je mješovite ishode*“ (Portes, 1997, str. 239). Ovi različiti ishodi su nam pokazali još jednu grešku neoliberala. Od svog egoizma SAD i Zapadne zemlje nisu uvidjele da iste reforme ne mogu biti primjenjive na sve, nema univerzalnog recepta i ne smije se zanemarivati sociokulturna pozadina svake od država ponaosob.

5.7. Države u razvoju

Teorija država u razvoju se javlja kroz narativ koji je kritički okrenut ka neoliberalizmu. Država, vlada i vladine politike se ovdje stavljaju u prvi plan, za razliku od neoliberalističke teorije kojoj je centar interesovanja bilo slobodno tržište, a idealna država ona koja je u svojoj definiciji minarhistička.

Prema Leftwichu, *države u razvoju su one koje imaju dovoljno autonomije i snage da budu u centru oblikovanja i stvaranja nove države, ili one koje ohrabruju određena razvojna dostignuća, ili one koje su ustanovile i promovirale uslove i pravce ekonomskog rasta, ili one koje su sve ovo direktno organizirale – ili kombinirale oba pristupa* (Leftwich, 2007, str. 401).

Teorija tzv. Developmental states je usko povezana sa teorijom ovisnosti, što ih čini teorijama na lijevom ili marksističkom spektru. S obzirom na to da se ova teorija javila u isto vrijeme kad i neoliberalistička, prema Desai – *ona nikad nije uspjela dovoljno zaživjeti jer je bila u sjeni neoliberalne dominacije u tom periodu* (Desai, 2012, str. 62).

6 . BALTIČKE ZEMLJE U PROCESU TRANZICIJE

6.1. Historijska pozadina

Baltičke zemlje su naziv za tri države koje su zajedno došle pod sovjetsku okupaciju i prve istupile iz Sovjetskog saveza – Estonija, Latvija i Litvanija.

15. juna 1940. Staljin je pred Litvaniju stavio ultimatum o ulasku ruskih trupa u tu državu i formiranja političkog sistema koji bi odgovarao SSSR-u. Litvanija je tog dana bila okupirana, predsjednik Smetona je odletio u Njemačku, a u Litvaniji je uspostavljena „narodna vlast“. U sljedećih par dana isti scenario je zadesio i Latviju i Estoniju. (Misiunas & Bater, 1998)

Privedni sistem unutar ove tri zemlje je duže od 50 godina bio pod sovjetskom čizmom. Baltičke zemlje su još od prije okupacije bile industrijalizirane (Litvanija je jedina imala velik procenat ljudi uposlenih u poljoprivredi prije II svjetskog rata), a okupacija je značila da se naglasak stavlja na sektor teške industrije, a zanemaruju sektor trgovine i turizma. (Mygind, 1997, str. 7) Kao i u drugim sovjetskim republikama, ekonomija je bila centralizirana i Moskva je bila glavni centar odlučivanja. Teška industrija je karakteristička za skoro sve komunističke i socijalističke zemlje, a odlikuju je velika državna preduzeća koja proizvode po proizvodnim kvotama i snabdijevaju područje čitavog Sovjetskog saveza.

Društveni sistem u baltičkim zemljama je bio pod dominacijom prokomunističkih i proruskih struja. „*U periodu sovjetskog režima, mnogo ljudi iz baltičkih zemalja je poslano u Sibir.*“ (Mygind, 1997, str. 7) Osim deportacija, za vrijeme režima je i mnogo Ukrajinaca, Rusa i Bjelorusa emigriralo u baltičke zemlje tražeći poslovnu priliku. Sve tri zemlje je odlikovao sličan društveni, institucionalni i ekonomski sistem, dok su npr. Latvija i Estonija imale mnogo veći imigracijski val etničkih Rusa koji su došli i postali rezidenti ovih zemalja, za razliku od Litvanije gdje je broj bio znatno manji, pa samim tim i prelazak na novi društveni sistem je iziskivao jedmu poteškoću manje za Litvance.

Standard življenja u baltičkim zemljama je bio veći nego u drugih 12 republika koje su činile Sovjetski savez, ali s druge strane znatno manji nego u drugim, tada komunističkim,

državama poput Mađarske, Češke i Poljske. „1994, estonski GDP je iznosio 21% američkog GDP-a, ukrajinski GDP je bio 13% američkog GDP-a, a uzbekistanski je bio 9% američkog GDP-a. Estonski GDP je bio najveći među baltičkim zemljama, a slijedio ga je latvijski sa 20% američkog GDP-a“ (Grennes, 2016, str. 9-10) Idući tragom ovim podataka, možemo reći da su Estonija i Latvija bile rame uz rame po svojoj ekonomskoj razvijenosti, dok je Litvanija zaostajala za svojim susjedima. Moguć razlog zaostatka Litvanije je bio i gore navedena industrijalizacija, pa dok su Latvija i Estonija bile mnogo više industrijalizirane, Litvanija je u tom periodu i dalje imala visoku ekonomsku aktivnost u poljoprivrednom sektoru.

Nakon okupacije baltičkih zemalja, Sovjetski savez je i na ovim prostorima nastavio svoju politiku kolektivizacije i eksproprijacije privatnog vlasništva. Dva dominantna polja za ekonomsku aktivnost su bila teška industrija i poljoprivreda. Poljoprivredne kvote su se pokazale nemogućim za ispuniti jer su gazdinstva u ovim zemljama bila mala, pa je bilo potrebno uraditi udruživanje u veće zadruge. Čak i udruživanje ovih gazdinstva nije pokazalo dobar rezultat za ekonomiju i poljoprivredu, pa su tako produktivnost i outputi bili mnogo manje nego prije udruživanja. (Puur, Klesment, & Sakkeus, 2019, str. 36) U Estoniji, primarna industrija je bila hemijska industrija, prije svega zbog naftnog biznisa. Metalna, tekstilna industrija i proizvodnja mašina su također bili u fokusu proizvodnje. U Latviji i Litvaniji, teška industrija i proizvodnja elektronike su bile među većim industrijama. (Puur, Klesment, & Sakkeus, 2019, str. 37) Nakon Staljinove smrti, dolazi do blage liberalizacije tržišta i decentralizacija dovodi do pristupačnijeg i raznovrsnijeg tržišta, koje je moglo pokriti potrebe više kupaca. Ovaj nagli rast dovodi do razlika unutar SSSR-a, pa je tako estonski GDP 1960ih bio oko 44% iznad sovjetskog prosjeka, latvijski 42%, a litvanski 15%. (Puur, Klesment, & Sakkeus, 2019, str. 38)

Krajem 1970ih godina počinju se osjetiti posljedice centralističkog upravljanja i ekonomskog planiranja, pa su tako gore navedene razlike baltičkih zemalja u GDP-u u odnosu na ostatak SSSR-a – prepopolovljene. 1980ih se ovaj trend nastavio, a počelo je dolaziti do sve češće nestašice roba na tržištu. (Puur, Klesment, & Sakkeus, 2019) Industrijska postrojenja i mašine su sve više zaostajale za zapadnim standardima, tako da je nije postojala želja ni potreba zapadnih država da uvoze baltičke proizvode.

Slijedeći obrazac djelovanja kao u drugim sovjetskim republikama, Moskva je u zemljama Baltika potpuno ugušila slobodu izražavanja, zabranjujući i gaseći civilni/građanski pokret i forme udruživanja. Društva i klubovi koji su bili politički nepogodni su uništeni, a dobra

koja su posjedovali (poput prostorija i nekretnina koje su kupili uz privatne donacije) su oteta i proglašena društvenim vlasništvom. (Laar, 2012, str. 261)

Odnos Sovjetskog saveza prema crkvi je bio isti kao u ostalim republikama: crkva je smatrana neprijateljom, a religija po uzoru na Marxa- opijum za narod. Pastori u sveštenici su bivali deportirani ili zatvarani ukoliko su se usprotivili Moskvi. „ *Biskup Joan Bullin, 8 sveštenika i tri službenika pravoslavne crkve su zatvoreni i deportovani. Johannes Krav iz Voru okruga, te dva sveštenika i jedan teolog su ubijeni.* “ (Laar, 2012, str. 261) Laar u svom članku navodi još mnogo primjera hapšenja, ubistava i deportacija sveštenih lica u Estoniji.

Korupcija je također bila jedan od problema svih baltičkih zemalja, pa tako Laar piše da je postala toliko masovna, da je ljudi više nisu ni percipirali kao korupciju. U narodu se ustalila izreka: „nije krađa ako nas ne plaćaju“, pa su često bilježene krađe određenih predmeta ili hrane koju su ljudi nosili kući. (Laar, 2012, str. 262) Koliko je korupcija poremetila baltička društva u svojoj srži, govori činjenica da je Latvija i danas visoko rangirana na listi koruptivnih zemalja, uprkos tome što je tranzicijski put prošla relativno uspješno.

Faktori poput inflacije, nedostatka osnovnih artikala na tržištu, siromaštva, korupcije, kršenja ljudskih prava, lošeg životnog standarda i želje za ponovnom autonomijom i drugim političkim sistemom, uzrok su izlaska baltičkih zemalja iz Sovjetskog saveza. Otpočinjanjem procesa tranzicije počinje teška era za Estonce, Latvijce i Litvance, koja će ih kasnije dovesti u sami vrh ljestvica koje mjere kvalitetu života u Evropi, ali i čitavom svijetu.

6.2. Borba za nezavisnost: Latvija, Litvanija i Estonija – izbori

Latvija, Litvanija i Estonija su održale izbore u ranim 1990im, a oni su rezultirali osvajanjem izbora za prodemokratske i antiruske struje u sve tri države Baltika, koje su kasnije stvorile prostor za proglašenje ponovne nezavisnosti i izglasavanje novog Ustava. Prodemokratske snage su dvotrećinski pobijedile na izborima u svim državama.

Baltički put je čuveni ljudski lanac dug 600km, koji su napravili stanovnici ove tri zemlje 23. avgusta 1989., na 50-u godišnjicu Njemačko-Sovjetskog pakta o nenapadanju 1939 i tajnog pripajanja zemalja Baltika SSSR-u. (unesco.org, 2020)

6.2.1 Estonija

Izbori za Estonsko vrhovno vijeće su se održali 18. mart 1990. godine po principu pravila jednog prenosivog glasa. Ovaj način glasanja je minimizirao „protraćene“ glasove. Broj

poslaničkih mjesta je smanjen sa 284 na 105. Svaki disktrikt ili pokrajina su dobili automatski po 2 mjesta, dok se ostatak raspoređivao po broju stanovnika, tako dajući kvote za određenu upravnu jedinicu. 4 mjesta su ostala upražnjena za jedinice sovjetske armije smještene u Estoniji. Na izborima su mogli glasati svi punoljetni Estonci, a nakon izbora, rezultati su bili sljedeći: Prodemokratske snage su osvojile (iscjepkane u nekoliko političkih pokreta i stranaka) su osvojile 76% glasova. (Taagepera, 1990, str. 306-308)

„Deklaracija o nezavisnosti, 20. augusta, 1991 godine je donijela i priznanje suvereniteta i od Sovjetskog saveza, a i od međunarodne zajednice“, i time eliminirala sve daljnje prepreke ka reformisanju i tranziciji. (World Bank, 1991, str. 51)

6.2.2. Litvanija

Vrhovno vijeće SSR Litvanije je u decembru 1989 odbacilo ustavni monopol koji je Sovjetski savez imao nad Litvanijom, te održalo prve višestranačke izbore 24. Februara 1990. što ih je činilo prvim višestranačkim izborima ikad održanim unutar granica SSSR-a. (Taagepera, 1990, str. 305) Za razliku od Estonije, glasačka pravila u Litvaniji su bila ista kao i u Sovjetskom savezu, da bi kandidat pobijedio morao je imati najmanje 50% od važećih glasova. Kao i u Estoniji, borba se vodila između proruskih i antidemokratskih snaga (Komunistička partija Sovjetske Unije) i prodemokratskih snaga, od kojih će se kasnije istaći „Sajudin“ – što znači pokret. U finalnom krugu glasanja našli su se Litvanska komunistička partija i Sajudin.

„Sajudin“ je osvojio većinu, a novi pro-nezavisni parlament koji su formirali, je izabrao Vytautasa Landsbergisa, predsjednika Sajudin pokreta za poziciju de facto predsjednika Litvanije, koji 11. marta proglašava vraćanje nezavisnosti Litvaniji. Sovjetski savez isprva nije priznavao nezavisnost i okupirao je zgradu državne televizije, gdje je u borbama poginulo 14 Litvanaca. U februaru 1991, na referendumu 90,5% građana izglasava nezavisnost, a Moskva napokon priznaje nezavisnu Litvaniju 6. septembra 1991. „ (Norsk senter forskningsdata , 2020)

6.2.3. Latvija

U martu 1990. spontano sa estonskim izborima, održavala se i prva runda izbora za latvijsko Vrhovno vijeće. U Latviji su se koristila ista biračka pravila kao i u SSSR-u, a to je da imaju po jednog predstavnika iz jedne biračke jedinice. Pro-nezavisne grupe su ostvarile čistu pobjedu sa osvojenih 131 mjestom od 201 ukupnih mjesta. Komunistička partija je osvojila nešto malo više od 50 mjesta. (Taagepera, 1990)

Razlika između Latvije i Estonije je što su na latvijskim izborima učestvovala snage koje su se direktno borile za nezavisnost i u ilustraciji ispod možemo vidjeti da su osvoje 7 poslaničkih mjesta. 4.5.1990. Latvija donosi svoju Deklaraciju o nezavisnosti, gdje konstatira da je Latvija upsjela vratiti svoju nezavisnost, koja joj je bila oduzeta nelegalnom aneksijom. Ovim činom je i Latviji otvoren put ka početku tranzicijskog procesa.

Measure	Votes N	Votes %	Seats N	Seats %
Party/Grouping				
LTF- Latvian Popular Front- Latvijas Tautas fronte	-	68.2	131	65
Latvian Communist Party and Interfront	-	21.5	55	27
Independents	-	10.3	15	7
Electorate	-	-	-	-
Votes	-	81.3	-	-
Valid votes	-	-	-	-
Invalid votes	-	-	-	-
Total	-	-	201	-

Tabela br. 7

Izvor: Baza podataka evropskih izbora: Skup podataka za Litvaniju. Parlamentarni izbori 1992. godine.

Dostupno na: <http://eed.nsd.uib.no/webview/>, pristupljeno: 28.08.2020.

6.3. Estonija u procesu tranzicije

Nakon vraćanja nezavisnosti, Estonija se sa tadašnjim rukovodstvom na čelu sa Martom Laarom, tadašnjim premijerom Estonije koji se i danas smatra zaslužnim za ogroman ekonomski rast koji je Estonija postigla u periodu njegovog mandata (1992-1994 i 1999-2002). Koji su se sve faktori doprinijeli tome - i koje ključne reforme su sprovedene u tranzicijskom periodu, nam mogu dati odgovor na pitanje da li je i koliko uspješno Estonija položila ispit političke i društvene tranzicije u novi, demokratski sistem?

6.3.1. Estonsko društvo i historijski kontinuitet demokratskog narativa

Kulturološki faktori mogu igrati značajnu ulogu u samoj svijesti i vlasi i građana kada se pristupa procesu tranzicije. Jedna od hipoteza u ovoj MA tezi je da su stavovi javnog mnijenja doprinijeli samom procesu tranzicije. Nekoliko je faktora koji su uticali na ovaj kulturalni okvir:

1. **Njemačka i finska kultura:** *Njemačka i njemački kulturni okvir su imali snažan uticaj na Estoniju do II svjetskog rata. U Estoniji je do izbijanja rata bila mala, ali uticajna i moćna njemačka manjina, a Njemačka je bila Estoniji najvažniji partner za izvoz sa više od 30% ukpnog učešća u uvozu i izvozu. Nakon ponovnog sticanja nezavisnosti, Estonija je počela da gradi pravosudne insitutucije po uzoru na njemački sistem. Finska je također igrala veliku ulogu u domenu protoka informacija do Estonaca u momentima kad je bila spuštena željezna zavjesa. Finski i estonski jezik spadaju u istu porodicu i vrlo su slični, stoga su informacije o demokratiji i načinu funkcioniranja slobodnog tržišta do Estonaca dolazili kroz finske kanale informiranja. (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 3)*
2. **Društveni i politički konsenzus:** *Postojao je vrlo jak konsenzus javnosti i sloga političkih faktora kada se došlo pitanja brzine reformi. Javnost i političari su shvatali da je razlog nefunkcioniranja ekonomije Sovjetski savez i njihov način upravljanja i bili su svjesni da je to i uzrok inflacije koja se pojavljivala u svim sovjetskim republikama u to vrijeme. (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 4) Ovo nam može dati djelimičan odgovor na pitanje zašto BiH nailazi na poteškoće na tranzicijskom putu i zbog čega neki od procesa nisu ni do dan danas završeni. Estonska vlada je naišla na podršku i*

razumijevanje svojih građana, i isključena je svaka bojazan da će građani kazniti političke subjekte radi reformisanja sistema. Kolika je težina ovog faktora podrške i razumijevanja od strane estonskih građana govori i činjenica da uprkos prvobitnom gubljenju poslova i mjerama štednje (što je neophodno u procesu tranzicije radi viška radne snage i nekonkurentnosti), Estonci su motivirali svoju vlast da sprovede tzv. šok terapiju i da što prije pređe na tržišni način funkcioniranja.

3. **Hegemonija određenih ideja** poput: „klasičnog liberalizma, demokratije, ljudskih prava, slobodnog tržišta, prozapadnih vrijednosti isl. su uticale na formiranje generalnog okvira vrijednosti za estonsko društvo u 1990im.“ (Vihalemm & Kalmus, 2008, str. 905) Stavljanje ideja individualizma u prvi plan, potisnulo je dotadašnje ideje o „zajedničkom dobru“ na dno prioriteta. Hegemonija ovakvih ideja je pomogla estonskom društvu da učestvuje u proces reformi u koje su iskreno vjerovali, pa su i činili sve da naprave apsolutnu transformaciju u što kraćem roku, i pod cijenu masovnih otpuštanja i gubitka radnih mjesta.
4. **Internet i masovni mediji u funkciji informiranja mlađe generacije:** Karakterističan pristup koji Vihalemm i Kalmus navode u svom članku jeste pristup estonskih elita ka isključivo mlađoj generaciji, koja je i bila orjentirana prodemokratski i proliberalno. Tako se u Estoniji desio potpuni boom u upotrebi i korištenju engleskog jezika, za razliku od ostalih bivših sovjetskih republika gdje je on ulazio korak po korak. Razlog za ovo leži u činjenici da su mlađe generacije poznavale engleski jezik, a pošto su one bile ciljna kategorija – korištenjem ovog pristupa starije generacije su na neki način bile isključene iz svih vrsta debata. Ovim je na velika vrata u Estoniju ušla i konzumeristička kultura koja je dodatno oduševila ovu ciljnu kategoriju. (Vihalemm & Kalmus, 2008, str. 905-906)
5. **Nacionalna tranzicijska kultura:** Pojam koji Vihalemm i Klamus definiraju kao borbu između ruskih doseljenika (koji su bili prokomunistički nastrojeni) i estonskih građana (prodemokratski nastrojenih). Estonija je nakon proglašenja nezavisnosti uvela određena ograničenja na estonsko državljanstvo poput uvjeta poznavanja estonskog jezika ili kontinuitet bivanja u Estoniji od 1940e, što je zatvorilo svaku mogućnost destabilizacije Estonske nacije- države od strane Rusa doseljenika. Većina njih više se nije smatrala estonskim građanima i nisu imali pravo glasanja. (Vihalemm & Kalmus, 2008, str. 906 -907)
6. **Historijski kontinuitet estonskih protuelita:** za razliku od Litvanije ili Latvije koje su počele razvijati svoju opoziciju tek u periodu Gorbačove perestrojke sredinom 1980ih,

Estonija je već 1960ih imala svoje „tajno društvo“ koje je korijene vuklo u periodu između 2 svjetska rata gdje je Estonija imala svoju nezavisnost i počela razvijati kulturnu svijest i prozapadne vrijednosti. (Bjorkman, 2007, str. 323-325)

7. **Politička kultura u periodu između dva svjetska rata:** Bjorkman navodi da u periodu estonske nezavisnosti između dva svjetska rata, dominantan narativ nije bila „jednakost“, nego su čak i u tom periodu individualna odgovornost i izreka „svako je krojač svoje sreće“ bila preovladavajuća u estonskom društvu. Veliki broj estonskih iseljenika u Švedsku je također potpomogao jačanju narativa u, po prvi put nakon 700 godina, slobodnoj Estoniji. Nakon ponovne okupacije Estonije, ovaj narativ nije zamro, uprkos tome što je Estonija bila mnogo više kontrolisana od Moskve, nego npr. Mađarska ili Slovačka. (Bjorkman, 2007, str. 337)
8. **Weber i teorija o protestantskoj etici i duhu kapitalizma:** Max Weber je smatrao da tzv. asketski protestantizam ili neke sekte unutar protestantizma sa sobom nose i određenu radnu etiku koja je doprinijela kulturološkom i društvenom okviru koji je kompatibilan sa kapitalističkim sistemom. U Estoniji su Luteranci dominantni, ali se kroz njihovu historiju, sredinom 15.st. i kroz cijelo 16. st. pojavila protestantska sekta koja se zvala „Herrhunters“. Njihovo učenje je ostavilo dubok trag na estonsko društvo, a Norkus Z. navodi da je racionalni kapitalizam i visok nivo individualizma bio dio Herrhunters učenja. (Norkus, 2007, str. 30-31) Sam Weber je smatrao Herrhunters denominaciju kao jednu od sekundarnih formi asketskog protestantizma. To objašnjava činjenicu da su po anketama, Litvanci bili mnogo religiozniji nego Estonci, ali su Litvanci ispoljavali klasično luteransko učenje, dok je Estoncima to učenje bilo pomiješano sa uticajima i običajima iz vremena Herrhunters denominacije.

6.3.2. Ekonomska tranzicija Estonije

Liberalizacija tržišta je jedna od glavnih reformi koje se sprovode u tranzicijskom procesu. Svjetska banka je u svojim izvještajima za Estoniju definirala ekonomsku liberalizaciju kao: „*otklanjanje sistema fiksnih cijena i većine subvencija za društveno ili političko relevantna dobra i usluge.*“ (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 3) Ova reforma je zahtijevala potpunu prilagodbu cijena tržištu i iziskivala je komplicirane reforme koje su se morale sprovesti temeljito. Prva poteškoća s kojom su se susreli kada su srušili fiksne cijene jeste inflacija koja

je uzrokovana poskupljenjem sirovina poput nafte i gasa, koje su bile relativno jeftine i cjenovno kontrolirane u bivšem režimu. Poskupljenje ovih sirovina je dovelo do porasta cijena za dosta proizvoda, što je pokrenulo tzv. cost-push inflaciju. Prema izvještaju Svjetske banke, Estonija je liberalizirala većinu cijenu, *jedino su ostala administrativna ograničenja cijena na električnu energiju, telekomunikacije, grijanje i javni prijevoz*. (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 4) Cijene ovih proizvoda i usluga su povećane, ali je i dalje njihov skok definirala ili neka državna agencija, ili lokalne uprave.

Liberalizacija internacionalne trgovine (izvoz i uvoz) uključivala je uvođenje jedinstvenog deviznog tečaja, zajedno sa pojednostavljivanjem administrativnih prepreka i smanjivanjem državnih subvencija, smanjivanjem carina, ukidanjem kvota isl. Uvoz stranih roba je imao za cilj smanjiti monopolizaciju koju je bivši režim ostavio sa velikim državnim kompanijama, a samim tim povećati kompetitivnost koja bi poboljšala kvalitetu i smanjila cijene u tržišnoj utrci. Poteškoća za estonske kompanije je bio izlazak na evropsko tržište radi svoje nekonkurentnosti i zastarjelih tehnologija, ali prilagođavanjem i otkrivanjem apsolutnih i relativnih prednosti na estonskom tržištu naspram evropskog, Estonija se polahko počela etablirati i nametati kao ravnopravan konkurent u ekonomiji Evrope. „*Estonija je insistirala na liberalnom okviru od samog početka reformi. Npr. stranim trgovcima uvoznicama je do 1999. omogućavala uvoz bez ikakvih carina. U Januaru 2000. taj uvoz je limitiran samo za države koje nisu članice EU. 2004, ulaskom u EU, Estonija je morala prihvatiti nove uslove carinjenja i strane trgovine za države koje nisu članice EU.*“ (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 4)

Liberalizacija bankarskog sektora, omogućavanje ulaska stranih banaka i otvaranja privatnih banaka, te liberaliziranjem kamatnih stopa i prilagođavanjem uslova za kreditiranje poduzetnika, u Estoniji je rezultiralo novim valom poduzetnika, koji su, potaknuti uslovima, otvarali svoje biznise.

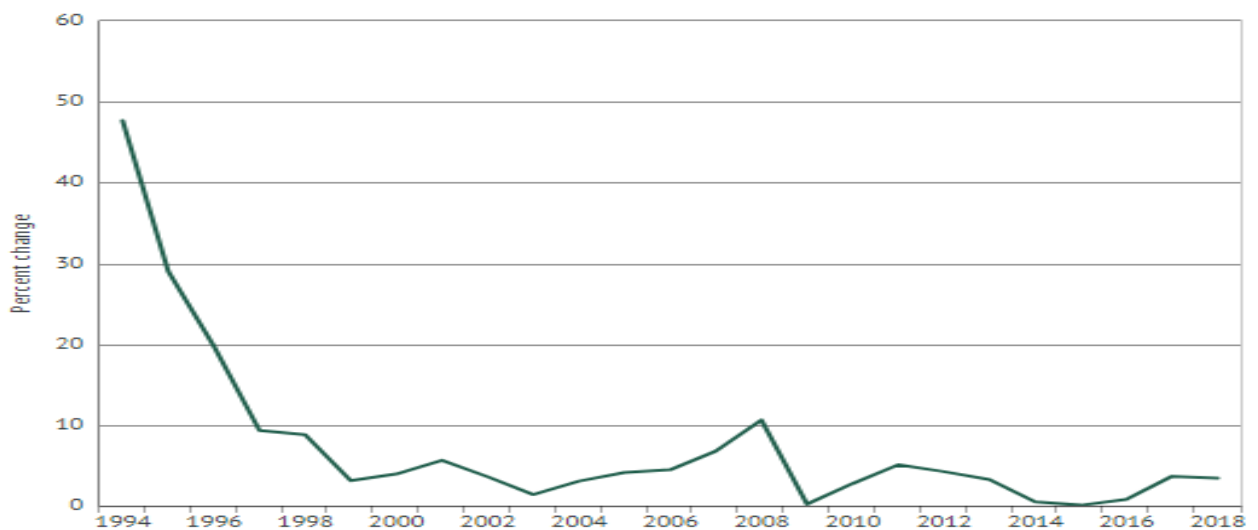
Monetarne reforme su uključivale uvođenje nove valute, kada Estonija u junu 1992 prelazi sa ruskog rubalja na svoju monetu – kroon. Prelazak na novu valutu je bio u svrhu uspostavljanja makroekonomske stabilnosti, a valuta se vezala za DM (njemačku marku). (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 5) U vrijeme kad je Estonija uvela kroon, prosječna nadnica u ovoj državi je bila 42\$, što je bio skoro duplo manje od Poljske i Češke. To je otprilike bio i iznos nadnice u Ruskoj Federaciji, a razlog za sličnost leži u činjenici da je Rusija u tom momentu u i dalje bila trgovinski partner br. 1 za Estoniju. Uprkos tome, Estonci nisu željeli postaviti devizni kurs umjetno, tako da on parira npr. poljskom, jer su znali da bi to uništilo kompetitivnost

nereformiranog poljoprivrednog i industrijskog sektora. (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 5)

Estonija je imala visok nivo inflacije prvih par godina nakon uvođenja bankarskih i monetarnih reformi. Na drugoj strani, estonska privreda je bilježila rapidan ekonomski rast, što je bio pokazatelj toga da estonski poduzetnici mogu parirati evropskim na izvoznom tržištu, uprkos rastu cijena dobara i proizvodnje. Nakon 6 godina od monetarne reforme, inflacija je spala na nisku stopu, a koliko je uspješna Estonija bila u obuzdavanju inflacije svjedoči činjenica da stručnjaci nisu planirali da će inflacija ikako spadati sve do kraja 1999. (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 6) Wolfgang Drechsler u svom članku piše da je u jednom momentu čitava situacija otišla izvan kontrole, jer intelektualci, sudije, profesori i ostala elita je otišla u radikalni libertarijanizam do te mjere da Estoniju više uopće nisu doživljavali kao svoju republiku, što je stvorilo neke tehničke poteškoće i prepreke. (Drechsler, 1995, str. 112)

U narednom grafikonu je prikazan pad inflacije, a jedini veći rast inflacije se dogodio ponovo 2008. u vrijeme ekonomske krize.

What is Estonia inflation rate?

Grafikon br. 5

Izvor: Knoema -World Data Atlas, dostupno na: <https://knoema.com/atlas/Estonia/Inflation-rate>, pristupljeno: 30.06.2020.

Prema izvještaju Svjetske banke, FDI (direktna strana ulaganja) su u Estoniji liberalizirana i više nego što je zahtijevala EU. Od monetarne reforme 1992, nisu postojale nikakve restrikcije na direktne strane investicije. Strani investitori mogu otvarati račune i za domaću i za stranu

valutu, dobit i prihod od likvidacije preduzeća mogu se slobodno vratiti u matičnu državu, a konvertibilnost valute je potpuna. (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 10)

Estonska agencija za privatizaciju i vlada su po uzoru i preporukama Njemačke (Istočnonjemačka privatizacija) privatizirale preduzeća, s tim da su tu bile i neke izmjene, poput onih da je na tender išao veći dio vlasništva, dok se manji dio raspoređivao po vaučer-šemama. Strani investitori su učestvovali u preko 30% privatizacijskog kapitala, dok je estonskim poduzetnicima data samo jedna pogodnost u odnosu na druge: mogli su otplaćivati cijenu preduzeća do 10 godina. Estonske željeznice, telekomunikacije. Talinska luka, naftna kompanija i ostala velika preduzeća su većinski privatizovana (npr. vlada je u telekomunikaciji zadržala manjinski 20postotni udio). Sve ovo je dovelo do ogromnog ekonomskog rasta i porasta stope stranih ulaganja, a što je prikazano u sljedećoj ilustraciji:

BDP i strana ulaganja						
Indikatori:	1995	2000	2003	2004	2005	2006
BDP	2.638	5.926	8.494	9.375	11.060	13.074
Bruto fiksni podaci o kapitalu	676	1.519	2.488	2.951	3.436	4.423
Strana ulaganja prema unutra	148	425	822	775	2.254	1.341
Vanjska strana ulaganja	148	425	822	775	2.254	1.341
Ukupni zbit stranih ulaganja	540	3.572	5.553	7.378	9.539	9.616
BDP/strana ulaganja &	20,5	60,3	68,2	78,7	86,2	73,6

Tabela br. 8

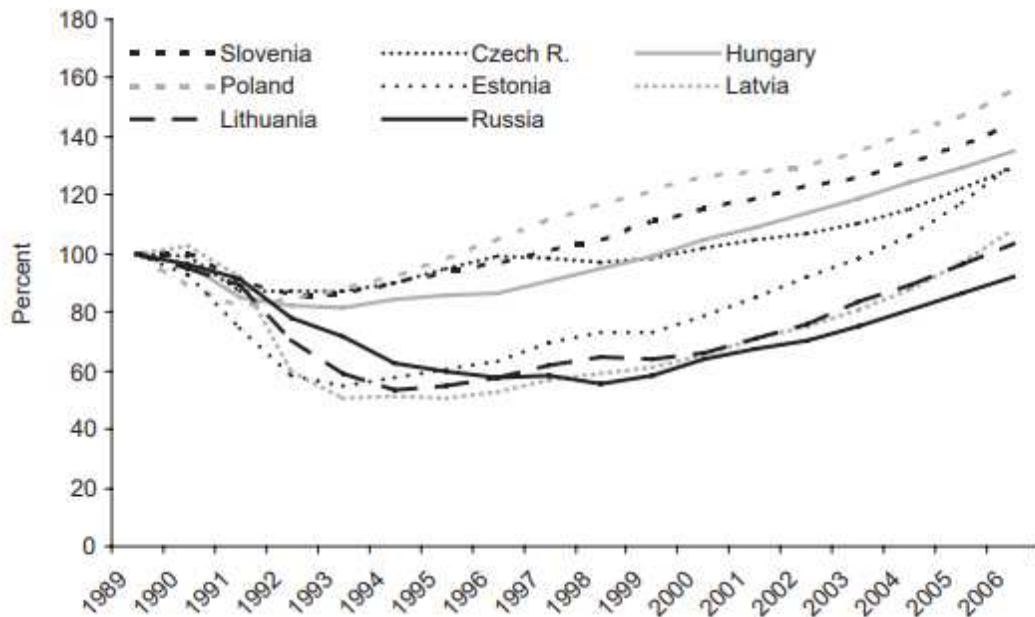
Prilagođeno prema: William S. Brown, Ekonomska tranzicija Estonije (1993) str. 497, prijevod

Ova ilustracija nam pokazuje i direktnu korelaciju između direktnih stranih investicija i GDP-a. Liberaliziranje FDI je imalo za rezultat povećan BDP.

Zbog ogromne inflacije, Estonija je počela izbjegavati princip vaučerizacije, jer Estonci nisu imali niti dovoljno uštedevine da kupe neka postrojenja, niti su im vaučeri u tom periodu mnogo vrijedili. Stoga se Estonija orjentirala na strane kupovine, dajući pogodnost kupcima poput neplaćanja poreza na dohodat pve dvije godine, a treću godinu plaćanje niže stope od propisanog. Ti stranci su obično bili etnički Estonci koji su pobjegli iz zemlje kao politički azilanti i protivnici Sovjetskog režima, koji su se vraćali sa kapitalom i znanjem stečenim u razvijenim evropskim zemljama. (Brown, 1993, str. 498)

6.3.2.1. Strukturalne reforme unutar estonske ekonomije

Struktura i dinamika estonske privrede se temeljila na prirodnim kapacitetima i industrijama poput naftne, koja je počela da se razvija 1920ih godina, a nakon okupacije Estonije, SSSR je stvorio čitavu naftnu industriju koja je obezbjeđivala skoro svu potrebnu energiju za Estoniju, ali i čitav Sovjetski savez. „*U 1970im i 1980im Estonija je bila tipična industrijska država u kojoj je udio poljoprivrednih i manufakturnih djelatnosti bio puno veći nego u razvijenim državama, a stanje infrastrukture, usluga, i trgovinskih faktora u ekonomiji je bilo skromno.*“ (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 8) Svjetska banka navodi da se Estonija što se tiče strukturalnih reformi suočavala sa istim problemima kao svaka država koja je vodila politiku planiranja ekonomije: ograničeni broj malih i srednjih preduzeća, monopol velikih državnih preduzeća u važnim branšama, nedostatak uslužnog sektora isl. Promjene u ekonomskoj strukturi su došle privatizacijom i slobodnim transferima kapitala, koji su kreirali mnoštvo novih prilika. Novostvoreni privatni sektor, što od osnivanja novih kompanija, što od pivatiziranja starih državnih, bio je glavni motor za stabilizaciju i ekonomski rast. Ekonomski rast je u prvim godinama padoo, ali se jačanjem realnog sektora i poboljšavanjem konkurentnosti uvijek dizao u svim tranzicijskim državama. Primjer za to možemo vidjeti u slijedećem grafikonu, gdje su pored Estonije prikazane još neke države koje su u tom periodu prolazile tranzicijski proces:

Grafikon br. 6

Izvor.: William S. Brown, *Ekonomika tranzicija Estonije* (1993) str. 499

Strukturalne promjene su uključivale i potpisivanje trgovinskih sporazuma za stranim partnerima, jačanje i reformu zakona i usvajanje standarda kvalitete koji su priznati unutar EU, tako da su estonske robe i usluge imale priliku da se etabliraju u evropsko tržište.

6.3.3. Institucionalne reforme u Estoniji

Institucionalne reforme su morale uključivati smanjivanje uloge države u ekonomiji, reformu legislative i prilagođavanje zakona evropskom zakonodavstvu. Aplikacija za članstvo u EU je Estoniji donijela najdetaljnije upute o usklađivanju legislativa sa evropskim, koje su imale za cilj definiranje uloge institucija u društvu i ekonomiji. Tako su ekonomske institucije imale zadatak npr. omogućiti fer utrk u na tržištu i spriječiti monopolizaciju, ali se ne uplitati u samo poslovanje privrednih subjekata.

„Ugovor o slobodnoj trgovini i Ugovor o pridruživanju su igrali važnu ulogu u razvoju Estonije. Ovi ugovori su kreirali okvir za inostrana ulaganja i trgovinu.., (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 16) Ministarstva strane trgovine i vanjskih poslova su Estoniju učinili pogodnom za uvoz robe iz bogatih skandinavskih zemalja, naročito Finske. Među Estoncima je vladala velika potražnja za uvoznim dobrima, pa to što je estonsko tržište generalno malo u odnosu na EU, nije predstavljalo problem. Problema i lobiranja da se granice i izvoz ne liberaliziraju nije bilo, jer su svi direktori javni preduzeća (koji su imali

tu moć) lišeni i razriješeni svojih funkcija, a oni koji su se reorjentali na privatne biznise nisu se snašli ispočetka u samom procesu lobiranja. (Lumiste, Pefferly, & Purju, 2008, str. 18)

Estonija je reformu pravosuđa, zakonsku reformu, policijske snage i izgradnju efektivne i transparentne uprave stavila na listu prioriternih reformi i zahvaljujući tome postala država sa najmanjim stepenom korupcije u odnosu na sve zemlje u tranziciji. Time je na međunarodnom indeksu korupcije postigla bolji plasman i od nekih dugogodišnjih članica Evropske Unije. (Mart, 2017)

Mart Laar u svom članku *The Estonian Economic Miracle* piše i o poreskim reformama: *„Radikalne poreske reforme bile su jedino rješenje. Vlada Estonije je bila svjesna da ovakve reforme nisu nimalo popularne i poželjne, pa je stoga ovakav politički potez zahtijevao hrabrost. Novi poreski sistem morao je da bude jednostavan, jeftin za primjenu i u konačnici transparentan i razumljiv za poreske obveznike. Poreska osnovica trebala je da bude što šira moguća sa što manjim brojem izuzetaka, minimizirajući podsticaje za izbjegavanje poreza kakva je siva ekonomija. Poreske stope su morale biti niske kako bi se afirmirala aktivnost ljudi i postigao dodatni rast. Najbolje rješenje za sve navedene ciljeve bila je jedinstvena porezna stopa na dohodak. Ovakav poreski sistem Vlada Estonije uvodi 1. januara 1994. godine. Isti je doveo do povećanja efikasnosti u radu Poreske uprave i usklađenosti poreza. Ovakva reforma veoma je pogodila sivi sektor, a državni prihodi su zabilježili rapidan rast. Pored toga, rapidan rast ostvaren je u ekonomskim aktivnostima. Državljeni Estonije su uvidjeli da uz više rada mogu zaraditi više novca, a da ih pri tome država ne kazni sa većim porezima. Sve je to bilo moguće zahvaljujući novom poreskom sistemu.“* (Laar, *The Estonian Economic Miracle*, 2007)

Osnovano je na hiljade malih i srednjih preduzeća, restorana, hotela i prodavnica. Tako je Estonija 1992. godine brojala 2,000 preduzeća, dok se do 1994. godine ovaj broj povećao na 70,000. Estonija je postala država poduzetnika. Incijativa da građani preuzmu odgovornost za svoju budućnost pomogla je Estoncima da riješe problem masovne nezaposlenosti. (Laar, *The Estonian Economic Miracle*, 2007)

U prelaznom periodu, Estonci su često koristili i koncesije. Neke od biznisa država nije prodavala ako se za to nisu stekli uslovi, ali su oni iznajmljivali posao poduzetnicima koji su im plaćali rentu. (Brown, 1993, str. 496)

Brown navodi 2 zaključka i pouke koje možemo izvući iz estonske ekonomske tranzicije:

1. Liberalizacija cijena, makroekonomska stabilizacija i privatizacija se moraju izvršiti odmah i u što kraćem roku, bez obzira na ekonomsku nestabilnost narednih par godina.
2. Zapadni analitičari izgleda da ne obraćaju pažnju na kulturološki okvir kad su reformski paketi u pitanju, jer su iste politike koje su preporučili Estoncima, preporučili i Azerbejdžanu.

6.3.4. Estonija i ulazak u Evropsku Uniju

Estonija je u septembru 2003 održala referendum o ulasku u Evropsku Uniju, a za ulazak je glasalo malo više od 2/3 građana Estonije. 1. maja 2004. godine Estonija se pridružila državama članicama EU. Od 1997. kada su pregovori otvoreni, do 2005. Estonija je ekspresno završila svoj put i kao prva iz skupine baltičkih zemalja ušla u EU.

Najveće diskusije u procesu pridruživanja su se vodile oko Amandmanskog akta, i vječne dileme: koliko suvereniteta bi trebalo prenijeti sa državnog nivoa na nivo EU. Estonija je čak održala i referendum po ovom pitanju. Euroskepicizam se u periodu pridruživanja pojavio i u Estoniji, prvenstveno zbog straha od gubljenja suvereniteta, koji je tek nedavno vraćen, no euroskepticizam kao takav nije zaživio Estoniji i ostao je na marginama političke scene.

Nakon ulaska u EU, Estonija je doživjela nevjerovatan ekonomski rast. The Economist navodi da je GDP nakon priključenja, a u narednih godinu dana, skočio za 30% u odnosu na isti period prošle godine. (Kerikmäe, Mölder, & Chochia, 2019, str. 8) EU je više od 70% tržišta za izvoz estonskih roba i usluga, dok EU tržište uvozi u Estoniju skoro 80% ukupne ponude na tržištu. Estonija je ušla i u monetarnu uniju, odnosno Eurozonu, kada su EU institucije ocijenile da je ispunila sve uslove za to. Ulazak u monetarnu uniju bi u Estoniju donio investicijski boom, sve do ekonomske krize 2008, gdje je Estonija ušla u teško razdoblje. Sa ekonomskom krizom Estonija je borila radikalnim smanjenjima javne potrošnje, koja je podigla nivo nezaposlenosti na 17%. Nakon što je Estonija uvele ove mjere, zaustavila je državni dug na 7,2% GDP-a koji je spadao u propisani okvir Mاستrihtskog sporazuma (od 3% - 60%). Pridruživanje Eurozonu je imalo pozitivan efekat na ekonomiju, koja je tim činom privukla investicije i uspjela se izboriti sa ekonomskom krizom. (Kerikmäe, Mölder, & Chochia, 2019, str. 9)

Stranački sistem u Estoniji je višestranački. Čini ga 5 glavnih stranaka koje uzimaju najviše poslaničkih mjesta, a karakteristično za Estoniju je što su prve tri stranke na skali orjentirane ka desnom centru, s tim što je kod Pro Partia and Res Publica Union (IRL) zabilježen veći skok u ideološkim načelima, kao što je slučaj sa jačanjem desnice i u ostatku EU. Jedina politička stranka koja se definiše kao lijevo- orjentirana je Socijaldemokratska stranka koja je na posljednjih izborima osvojila 10 pozicija u državnom parlamentu.

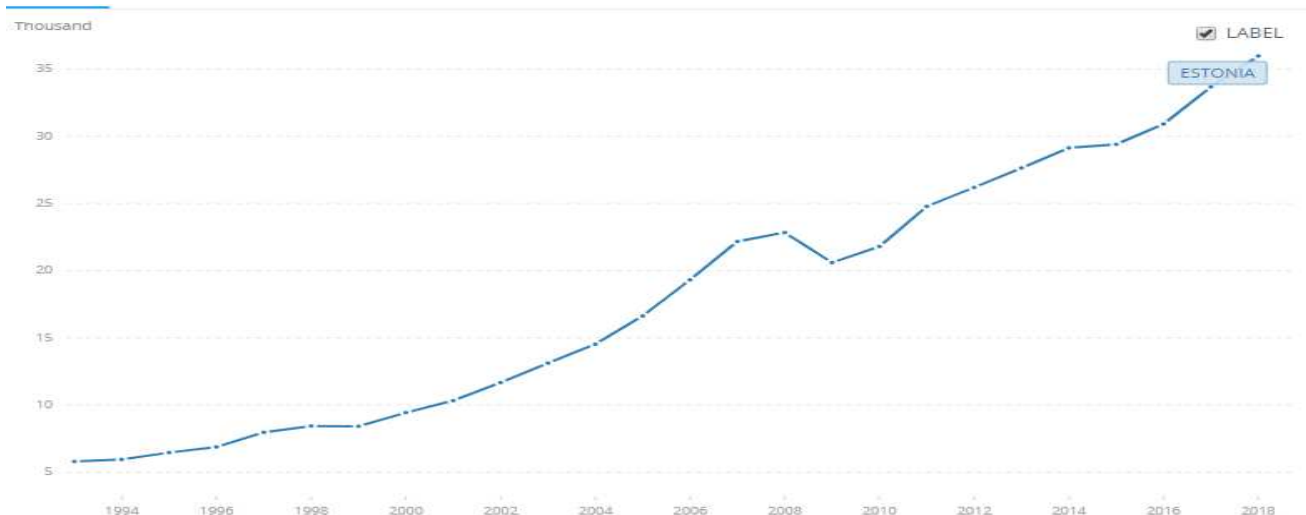
Stranka	Tip stranke	92	95	99	03	Prosjek
ER	Liberalna	-	12.7	8.6	3.9	8.4
Eke	Liberalna	-	-15.3	-6.1	0.8	-6.8
IRL	Konzervativna	2	9.2	22.2	24.5	14.5
SDE	Socijal- demokratska	-10.2	-2.8	-10.2	-1.3	-6.1
Ero	Ekološka	-	-	-	-	-
ERL	Agrarna	-	-	-12.7	5.4	-3.6

Tabela br. 9

Prilagođeno prema: Norsk Senter for Forskningsdata, Estonija – političke stranke, pristupiti na: https://nsd.no/european_election_database/country/estonia/parties.html, pristupljeno: 03.07.2020.

6.3.5. Estonija danas

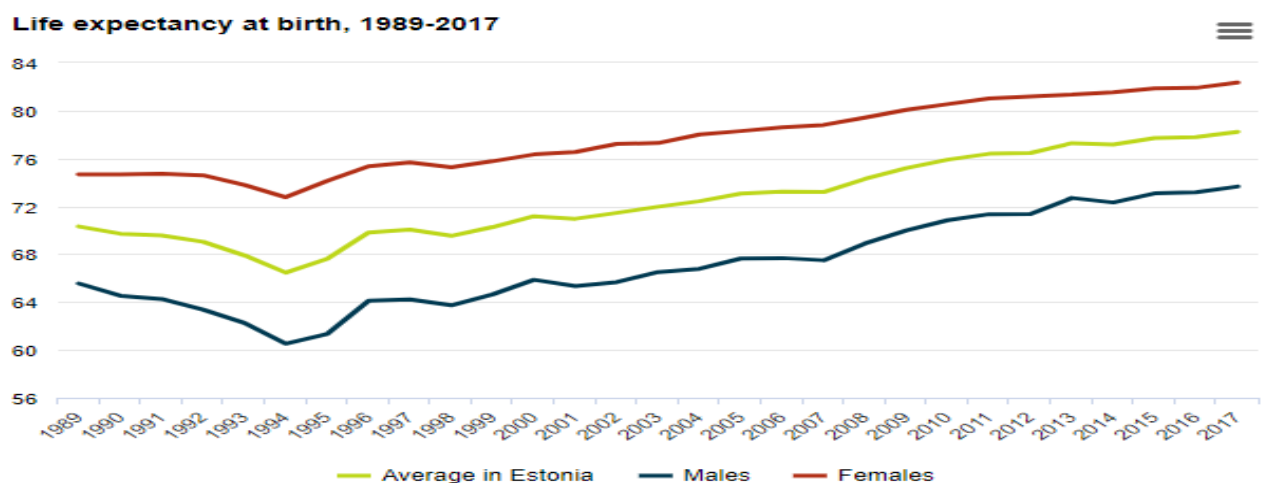
Estonija je, inspirirana Martom Laarom i ekonomijom Milтона Friedmana postala pravo ekonomsko čudo i pokazatelj da i bivše socijalističke države mogu sustići razvijene EU države, iako su zapadne države u ovoj utrci u prednosti nekoliko decenija. Estonski standard življenja, koji ćemo mjeriti po podacima Svjetske banke i porastu GDP-a, se povećao za preko 400% u zadnjih 20 godina.

Grafikon br. 7

Izvor: World Bank data, pristupiti na: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=EE>, pristupljeno: 03.07.2020. u 16:37h

Dužina očekivanog životnog vijeka za žene se povećala sa 74 godine u periodu socijalizma na 83 godine za 2017. godinu. Dužina trajanja života je povećana i za muškarce, što je povećalo i generalni prosjek dužine životnog vijeka u Estoniji. Ovo je pokazatelj kvalitete života i kvalitete zdravstvenog sistema i usluga u ovoj državi. Konstanta povećanja životnog vijeka se može vidjeti na sljedećem grafikonu:

Grafikon br. 8

Izvor: Statistics Estonia, pristupiti na: <https://www.stat.ee/34279>, pristupljeno: 04.07.2020. u 17:00h

Prema indexu ekonomskih sloboda za 2020. godinu, Estonija zauzima visoko 10. mjesto u svijetu, a 5. u čitavoj EU.

Indikatori za mjerenje indexa ekonomskih sloboda su: vladavina prava, veličina javne uprave, regulatorna efikasnost i otvoreno tržište. Podaci su sljedeći:

OVERALL SCORE 77.7		WORLD RANK 10	
RULE OF LAW		GOVERNMENT SIZE	
Property Rights	83.2 ▲	Tax Burden	81.1 ▲
Judicial Effectiveness	73.7 ▼	Government Spending	53.3 ▲
Government Integrity	85.9 ▲	Fiscal Health	99.9 ▲
REGULATORY EFFICIENCY		OPEN MARKETS	
Business Freedom	73.5 ▼	Trade Freedom	86.4 ▲
Labor Freedom	57.3 ▲	Investment Freedom	90.0 —
Monetary Freedom	78.6 ▼	Financial Freedom	70.0 —

Tabela br. 10

Izvor: Heritage fondacija, Index ekonomskih sloboda 2020, pristupiti na:

<https://www.heritage.org/index/country/estonia>, pristupljeno: 07.07.2020. u 15:03h

U momentima dok se Estonija borila da obuzda javni dug usljed ekonomske krize, nakon vladinih restriktivnih mjera štednje, dug je spao na samo 7% ukupnog GDP-a što je u tom momentu bilo nevjerovatno. Koliko Estonija dobro radi svoj posao i mimo krize, govori činjenica da je javni dug Estonije u 2018. godini iznosio 8,4% od GDP-a. (Statistics Estonia, 2020) 10 godina poslije, i Estonci još uvijek vode politiku malog zaduživanja, što se može zahvaliti i ograničenoj državnoj potrošnji. Treba napomenuti da je Estonija po poreskoj konkurentnosti godinama ili prva u svijetu, ili u vrhu ljestvice.

Prema Statistics Estonia stopa nezaposlenosti za Estoniju u 2019. godini je iznosila 4,4%.

Što se tiče stepena demokratije, jedan od najpoznatijih indexa za mjerenje je EIU Democracy Index, a Estonija se prema mjerenju iz 2019. godine nalazi na 27. mjestu, odmah iza Malte, a ispred Izraela. Estonija je po ovom Indexu najviše rangirana zemlja iz regije. Poređenja radi, Litvanija je na 36. mjestu, Poljska na 57. a Rusija na 134. mjestu, zajedno sa Kongom.

Index of Freedom prema Freedom House daje Estoniji 94 od ukupno 100 bodova i označava je kao slobodnu državu. Indikator političkih prava koja su kontroverza u Estoniji još od ukidanja državljanstva ruskoj manjini, nastavljaju biti spotičući faktor u mjerenju slobode i demokratije u ovoj državi.

E- residency predstavlja još jedan fantastičan potez Estonije za privlačenje stranih investicija. „**Elektronsko prebivalište** podrazumijeva usvajanje digitalnog identiteta koji omogućava otvaranje bankovnog računa i pokretanje biznisa u Estoniji, sve to sa bilo koje lokacije, online. Građani Estonije već nekoliko godina posjeduju obavezne digitalne identitete (nesto poput digitalne lične karte) pomoću kojih obavljaju sve moguće poslove, od praćenja svojih zdravstvenih kartona do plaćanja poreza. Sada ovaj servis nude i strancima, a glavna grupa koju ciljaju su preduzetnici. E-residency je prilika za preduzetnike da zaobiđu loše poslovno okruženje i neefikasnu i glomaznu birokratiju svoje države, a da zapravo nijednog trenutka ne moraju da je napuste. Za vođenje posla im je u tom slučaju potreban samo računar i internet konekcija.“ (Rangelov, 2016) Sa e- residency strani državljani ne dobijaju pasoš ili državljanstvo, ali mogu da posluju po estonskim procedurama koje su vrlo jednostavne, i mogu birati gdje će plaćati porez. Jedna od pogodnosti estonskog sistema je ta što se porez na dobit ne plaća ukoliko se dobit ne dira, pa je to jedan od glavnih motiva za poduzetnike koji žele da im se novac koji ne koriste i štede ne oporezuje dodatno.

Skype kao najveći uspjeh estonskog koncepta startupova – Estonija je dobila i najprepoznatljiviji brend izrođen iz okvira svojih politika podrške startup-ovima- Skype. „Estonija je izbacila sve sovjetske navike i stvari i počela ispočetka, i to veoma dobro“ rekao je James Bowman, Skypov zaposlenik koji je migrirao u Estoniju iz SAD-a radi poslovne prilike. (Microsoft - Welcome to Estonia, Silicon Valey with a moat , 2020) Skype upošljava preko 700 ljudi, ima preko 660 miliona korisnika a tržišna vrijednost mu je preko 3 milijarde US dolara. Iako je Skype prodat Ebay-u, i dalje je preko 40% njegovih uposlenika stacionirano u Talinu, a Estonci koji su pokrenuli ovaj start-up, otvorili su druge inkubatore i kompanije koje su nastavile upošljavati veliki broj Estonaca u raznim sektorima – od informatičkih do uslužnih.

e-Estonia- Estonija je postala lider u EU u digitalizovanju obrazovanja, online glasanja te online mogućnosti plaćanja poreza i svih drugih dadžbina.

Neke od najboljih solucija koje nudi Estonska digitalizacija i koje mogu poslužiti kao preporuka i državama koje su tek u procesu razvijanja svojih e-strategija su* (Österreich, 2018):

1. X- Road: povezuje javne i privatne baze podataka i kreira ambijent u kojem su korisnicima dostupne razne usluge iz javnog i privatnog sektora.
2. Digital ID- je vrsta lične karte koju moraju imati svi Estonci kada navršše 15 godina, i to je svojevrsan pristupljivi ključ za sve e-usluge koje pruža javni sektor.
3. e-Tax – za ispunjavanje formulara i plaćanje poreza kroz estonski E- porez je potrebno izdvojiti otprilike 3 minute vremena.
4. e- residency – elektroničko državljanstvo za nedržavljanke Estonije koje nudi razne pogodnosti pokretanja i vođenja biznisa
5. e- Health – zdravstveni karton svakog pacijenta se nalazi u elektronskoj bazi, i pomoću digitalne lične karte svako može imati uvid u svoj karton.
6. e- Prescription – online prepisivanje lijekova koje se koristi u 99% slučajeva kada se treba produžiti terapija
7. i- Voting- omogućava estonskim građanima da glasaju online
8. Online registracija firme – koja traje u prosjeku 20 minuta.

Sistem obrazovanja u Estoniji je također digitalizovan. Pristupi svim bazama podataka, od e-dnevnika preko materijala za časove – sve se nalazi online. Završni testovi su podijeljeni na dio koji se radi u učionici i dio koji učenici mogu da rade od kuće. Plan je da se do kraja 2020 apsolutno sav materijal za učenje prebaci na digitalne platforme, koje će se nazivati e-Ruksak. Učenje se odvija pomoću tableta i računara. (Österreich, 2018)

Sve u svemu, Estonija se pokazala kao najuspješnija država iz skupine baltičkih zemalja i dokazala kako je pravim reformama i odlučnim pristupom moguće izgraditi modernu ekonomiju, obrazovanje, infrastrukturu i razviti duh preduzetništva. Ne samo što je Estonija sustigla razvijene zapadne države, ona je i postala lider u EU kao primjer dobre prakse digitalizacije javnih usluga i jednostavnih procedura. Estonija, sa još nekoliko zemalja EU, danas nudi besplatne savjete drugim državama kada je u pitanju proces e-upravljanja.

6.4. Litvanija u procesu tranzicije

Poput Estonije, Litvanija je tajnim sporazumom između Hitlera i Staljina pripala Sovjetskom savezu. SSSR je izvršio aneksiju Litvanije 1939. godine. Litvanci ponovnu priliku za vraćanje slobode i nezavisnosti vide dolaskom Gorbačova na vlast i donošenjem Perestrojke kao reformskog paketa za sovjetsku ekonomiju i politiku. Perestrojkom je Gorbačov „olabavio“ željeznu ruku kojom je vladao baltičkim zemljama, pa su zajedno sa Estoncima – i Litvanci u tome vidjeli priliku za vraćanje nezavisnosti Litvaniji.

„11. marta 1990. godine Litvanija proglašava nezavisnost, što je čini prvom državom koja je izašla iz Sovjetskog bloka. Sovjetski odgovor je bio postavljanje ultimatumu o povlačenju odluke za nezavisnost, inače će Litvanija snositi posljedice. 17. marta Litvanci su dali odgovor: odbili su sovjetski ultimatum. Gorbačov je poslao vojsku u Vilnius – glavni grad Litvanije i uveo ekonomske sankcije toj državi. U decembru 1991. 11 od 12 država je istupilo iz Sovjetskog saveza, što je Gorbačova nagnalo da podnese ostavku.“ (history.com, 2009)

6.4.1. Litvansko društvo kroz historiju

Specifičnost litvanskog jezika je jedan od simbola litvanskog patriotizma. Litvanski jezik se smatra specifičnosti unutar historije koja je uvijek bila poveznica za litvansku naciju, za razliku od većine evropskih nacija, kojima je kohezivni faktor bila religija. Kombinacija protestantske reformacije i katoličke konfesije je u srednjovjekovnoj Litvaniji počela razmišljati o tome kako izgradi bolje društvo za litvanske seljake. Nakon decenija dominacije Poljaka i Rusa, litvanski nacionalni identitet se počinje graditi i jačati tek nakon I svjetskog rata, nošen reformama potomaka litvanskih seljaka i zemljoradnika. Oni su jačanje identiteta bazirali na proučavanju kulture, historije i jezika ovog naroda, dok su pokušavali da iza sebe ostave i poljske i ruske interese na ovom teritoriju. U prvom planu njihovih reformi su, osim jačanja nacionalne svijesti, bile i demokratizacija i reforme. (Lane, 2001, str. 53)

Demokratska kultura se u Litvaniji počela razvijati nakon I svjetskog rata, gdje je Litvanija imala kraću epizodu kao nezavisna država. 1922. Velika Britanija i Francuska su priznali litvansku nezavisnost de jure. Agrokultura je u ovom periodu i dalje bila najzastupljeniji sektor, dok je industrija činila samo oko 8% GDP-a. Bez obzira na to što društvo nije bilo

industrijalizirano, u ovom periodu je urbanizacija krenula uzlaznom putanjom, pa je broj stanovnika u urbanim područjima porastao sa 13% na 27% između 1913. i 1940. godine.

Ekonomski razvoj je bio ograničen radi visoke stope nepismenosti među stanovništvom, i manjkom obrazovanih kadrova. U ranom periodu Republike, Litvanija je mučila muku sa nalaskom kompetentnih ljudi koji će upravljati državom i državnim sektorima. U I svjetskom ratu, Rusi kada su se povlačili, uništili su sve strateški značajne zgrade u Vilniusu. Velike farme i tvornice koje su bile mobilne su prevezli sa sobom u Rusiju. Kuće su bile popaljene, a stanovništvo raseljeno. Sve ovo je uticalo na kasniji ekonomski razvoj Litvanije, koja je morala početi od nule sa izgradnjom infrastrukture i države. (Lane, 2001, str. 98-99)

U periodu između dva svjetska rata, vlasništvo nad proizvodnjom je bilo izmiješano – privatno, kooperacija privatnog i državnom i rastući broj državnih farmi i fabrika. Planska ekonomija nije bila na listi prioriteta sve do 1940e godine, kad je poljuljano ratnim stanjem, Ministarstvo financija uzelo učešće u strogoj intervencionističkoj politici. Sve u svemu, litvansko društvo je kroz noviju historiju prolazilo kroz buran period u kojem su se smjenivali i demokratija i diktatura i kultura slobodnog tržišta isprepletene sa kulturom državnog intervencionizma.

6.4.2. Ekonomska tranzicija Litvanije

Nakon vraćanja nezavisnosti, Litvanija se susretala sa sličnim problemim kao i susjedna Estonija. Sovjetski sistem upravljanja ekonomijom, zastarjela infrastruktura, nedostatak kompetitivnosti, privatizacija državnih preduzeća, masovni otkazi radi gubitka poslova za radna mjesta na kojima nije postojala potreba za tolikim brojem radne snage isl.

U podnaslovu „Estonsko društvo i historijski kontinuitet demokratije u Estoniji“ su navedeni neki od socioloških faktora koji su oblikovali narativ i mindset estonskog društva, što je uveliko pomoglo u reformama i dovelo do toga da se, skoro po svim parametrima mjerenja, Estonija smatra najuspješnijom od ove tri baltičke zemlje. Za razliku od Estonije, litvanski historijski narativ je bio malo drugačiji. Zbog konstatne dominacije stranaca nad Litvanijom: Carske Rusije, Poljske, Njemačke i Sovjetskog saveza, Litvanci su imali puno više skepticizma prema Zapadu i EU, jer su se bojali ponovne strane dominacije. (Grennes, *The Lithuanian Economy in Transition*, 1994 , str. 3) Grennes također navodi da je u Litvaniji od početka postojala doza animoziteta prema poduzetnicima, pogotovo onim koji su se: „obogatili preko noći“.

U ranom periodu tranzicije, Litvanija je, za razliku od Estonije, bila mnogo sporija u procesima monetarnih reformi i reformi cijena. Litvanija je pokušala da uvede valutu koja bi cirkulisala unutar države uporedo sa ruskom rubljom. U oktobru 1992 je rublja u potpunosti zabranjena, međutim tek 1993, u junu, litvanski litas je uveden kao zvanična nacionalna valuta. U sve tri baltičke zemlje je uveden fiksni tečaj valute. (Korhonen, 2001, str. 444) Kapitalna ulaganja su također liberalizirana, da bi se spriječila moguća neravnoteža na domaćem tržištu. U reformama strane trgovine i uvoza i izvoza, Litvanci su usvojili obligacije MMF-ovog člana VIII, u kojem su zabranili restrikcije na tekuće račune. Litvanija je prva od baltičkih zemalja uvela ovu reformu. (Korhonen, 2001, str. 444) EBRD je u svom izvještaju napisala da su baltičke zemlje u potpunosti liberalizirale kapitalna ulaganja i ukinule restrikcije na kapitalne račune, što prije toga zemlje u tranziciji nisu imale običaj raditi, da bi se zaštitile od radikalnog obrata u prilivu kapitala. (Gacs, Holzmann, & Wyzan, 1999, str. 1-9)

Proces privatizacije u Litvaniji se bazirao na principu vaučerizacije (u kojoj radnici imaju pravo otkupiti udio). Vaučerizacija je bila prisutna i u ostalim baltičkim državama, ali Litvanija je bilježila najveće učešće u ovakvom pristupu. Privatizacija malih preduzeća je u velikoj mjeri išla preko tendera, gdje su uposlenici i menadžeri kupovali udio. (Korhonen, 2001, str. 445) Prema podacima EBRD-a, 76% malih kompanija u Litvaniji je privatizovano, a 58% GDP je do 1995. u Litvaniji dolazilo iz privatnog sektora (što je bilo manje nego u Estoniji i Latviji). (EBRD, Transition Report, 1996) Slično češkom pristupu, Litvanija je osim vaučerizacije zadržavala u vlasničkoj strukturi i manji dio državnog učešća. „Faza vaučerske privatizacije u Litvaniji je završili 1995, a do tada, $\frac{3}{4}$ velikih i malih kompanija su bile privatizovane.“ (Korhonen, 2001, str. 445) Zbog načina na koji je privatizacija u Litvaniji sprovedena, vlasnička struktura na kraju procesa privatizacije je išla u korist litvanskim državljanima, koji su držali oko 89% privatne infrastrukture, za razliku od Estonije koja je privatizacijom privukla strane investitore, kapital i znanje u Estoniju. Način privatizacije je uticao na krajnji ishod, jer su strani investitori u Estoniji doprinijeli prilivu kapitala, znanja i novih tehnologija, za razliku od Litvanije koja je morala početi od temelja mijenjati već ustaljene obrasce poslovanja i nadoknaditi znanje kojeg im je falilo u Sovjetskom savezu.

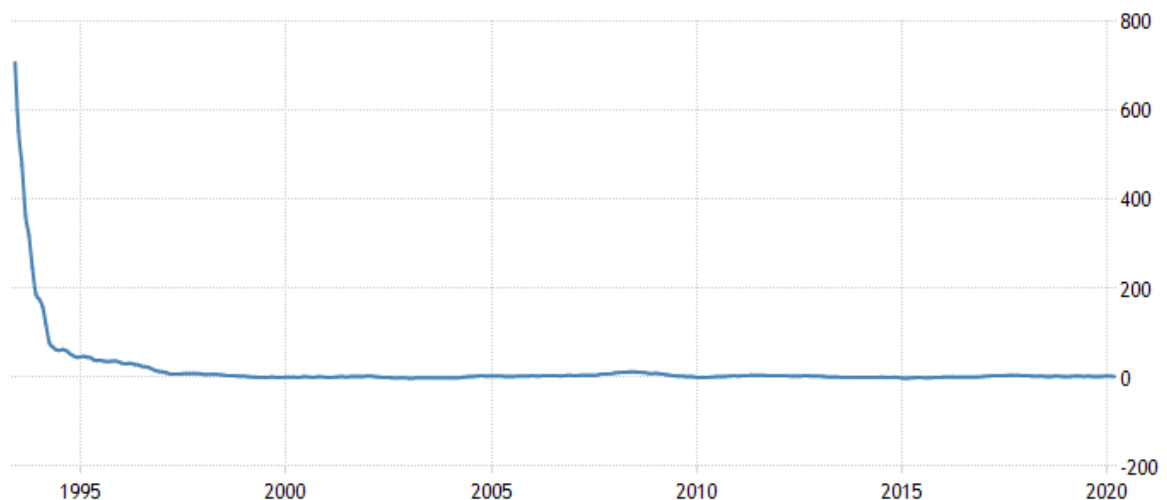
Makroekonomske politike koje je vodila Litvanija imale su za cilj smanjiti hiperinflaciju koja je pogađala sve tri zemlje nakon ulaska u proces tranzicije. Stabilizacija ekonomije i liberalizacija ekonomije idu paralelno, ali ne znače isto. Stabilizacija je podrazumijevala

monetarne i fiskalne politike koje bi dovele do umirivanja inflacije, što je Litvanija uspjela oko 1995. Prednost baltičkih zemalja, uključujući i Litvaniju, je bila u tome što od početka nisu koristili centralne banke da bi financirali deficite iz javnog sektora. Litvanija je jedina imala problem sa dugovima u javnom sektoru, jer je imala najviši dug kojeg je morala pokrivati novcem od privatizacije preduzeća. (Korhonen, 2001, str. 447)

Liberalizacija cijena je također bila jedan od prvih uslova za liberalizaciju čitavog tržišta. U junu 1991. cijene hrane su oslobođene, a zadržana je, slično kao u Estoniji, kontrola cijena transporta i telekomunikacije. (Lane, 2001, str. 433)

Slobodna trgovina je uključivala potpisivanje trgovinskih sporazuma sa EU i SAD-om. Do nezavisnosti, sovjetski proizvodi su dominirali litvanskim tržištem, ali potpisivanjem ovih sporazuma, litvanskim proizvođačima, ali i potrošačima otvorilo se alternativno tržište. (Lane, 2001, str. 435)

Gore navedene mjere su dovele do obuzdavanja inflacije, koja je do 1995. bila stavljena pod kontrolu, što je prikazano u sljedećem grafikonu:

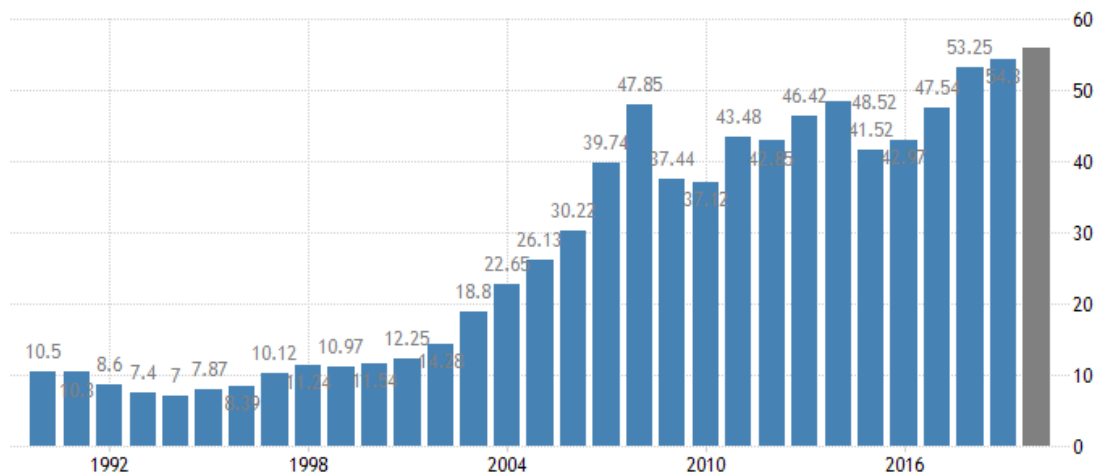

Grafikon br. 9

Izvor: Trading Economics, Lithuania Inflation Rate, pristupiti na: <https://tradingeconomics.com/lithuania/inflation-cpi>, pristupljeno: 10.07.2020. u 18:34

Nakon reformi i zakona koji su doneseni u svrhu stavljanja inflacije pod kontrolu, sljedeći zadatak je bio zaustaviti pad GDP-a. Litvanija je najsporije obuzdavala pad GDP-a, pa je 1994. pad bio oko 10%, dok se Estonija već počela oporavljati, te je u to vrijeme imala pad

od 2%. Latvija se pokazala najuspješnija u ovom domenu, pa je 1994. njen GDP bio u porastu za 14%. (Korhonen, 2001, str. 449)

Grafikon br. 10

Izvor: Trading economics, Lithuania GDP, pristupiti na: <https://tradingeconomics.com/lithuania/gdp.com>, pristupljeno: 10.07.2020. u 18:45h

Prema mjerenjima u 2019, litvanski GDP danas zauzima 0,04% svjetskog GDP-a, i iznosi 54,30 milijardi USD. Poređenja radi, GDP Bosne i Hercegovine prema podacima Svjetske banke za 2018 godinu je 20 milijardi USD.

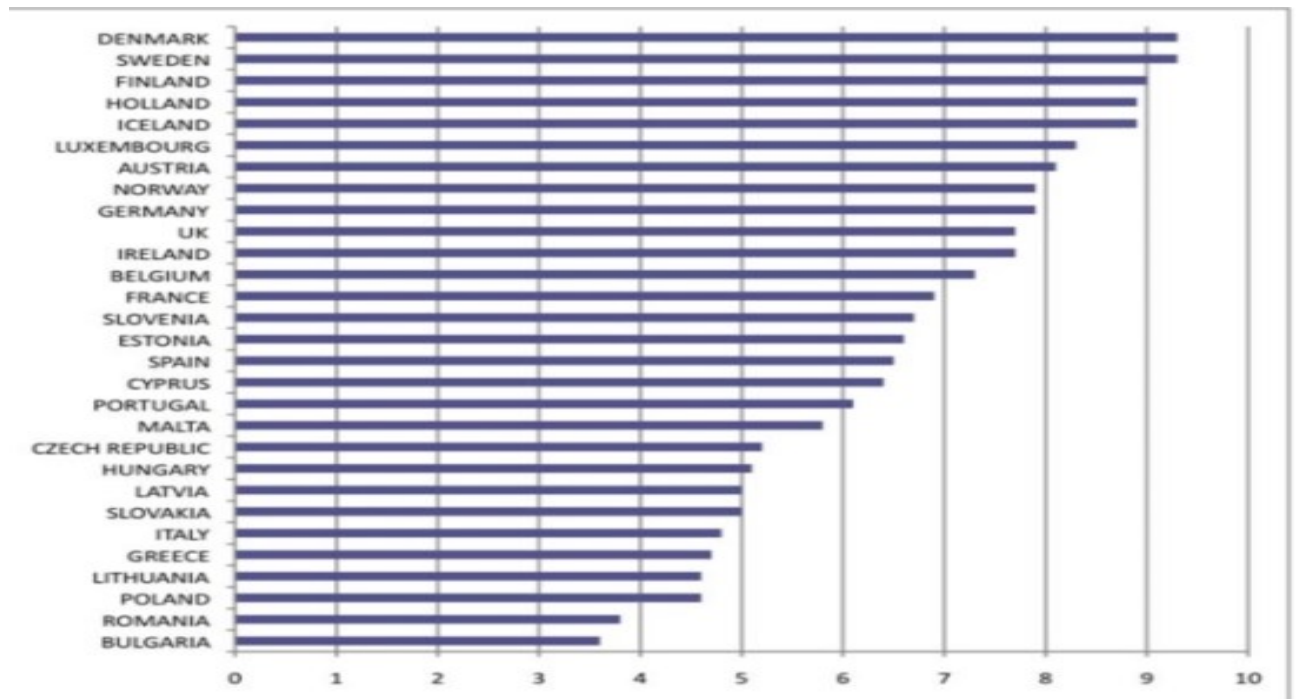
6.4.3. Demokratizacija u Litvaniji

Kroz podnaslov o litvanskom društvu kroz historiju, prikazane su historijske okolnosti koje su doprinijele razvoju kulture demokratije na tim prostorima. Nacionalni pokreti, samostalno upravljanje i iskustvo demokratije, Litvancima su u periodu između dva svjetska rata, ostavili temelj koji će im pomoći u kreiranju politika i vođenju države i nakon vraćanja nezavisnosti. Za razliku od Estonaca i Latvijaca, Litvanci su prema anketama nakon izlaska iz Sovjetskog saveza, u većoj mjeri od svojih susjeda (27%) podržavali sovjetski politički i ekonomski sistem. (Richard, 1997, str. 310) Osim ovih anketa, provedena je i anketa o političkoj participaciji, gdje su se Litvanci pokazali puno otvorenijim od susjeda, smatrajući da je „blesavo bojati se učešća u političkim procesima“. (Richard, 1997, str. 311)

U segmentu civilnog društva, nevladin sektor, asocijacije, unije i političke organizacije mogu slobodno egzistirati i financirati se iz raznih izvora: od privatnih izvora do vladinih grantova.

Slobodni mediji su jedan od bitnih faktora u mjerenju nivoa demokratizacije. Rast na ljestvici World Press Freedom Index je uspostavljen od samog procesa demokratizacije, a danas se Litvanija nalazi među prvih 30 zemalja svijeta po slobodi medija, što je čini slobodnom zemljom iz aspekta nezavisnosti medija.

Netransparentnost i korupcija su najveći problem Litvanije, koji datira još iz sistema Sovjetskog saveza. Za razliku od estonskih susjeda, Litvanija se godinama prema mjerenjima Transparency International-a nalazi na samom vrhu ljestvice zajedno sa državama poput Rumunije, Bugarske, Poljske isl.

Grafikon br. 11

Izvor: Corruption Perceptions Index for EU members and others European states (2008), pristupiti na: <https://www.transparency.org/en/cpi/2008#>, pristupljeno: 11.07.2020. u 17:32h

„2003. godine, njemački časopis *Der Spiegel* počeo je svoju analizu korupcije u postkomunističkim državama sa litvanskim primjerom. Prema tom članku, dok se postkomunističke države ponašaju prema modelu „jedna ruka miluje drugu“, s druge strane tu je veliko otuđenje između građana i njihovih demokratski izabranih predstavnika, po principu: „država je napravljena od onih koji su iznad nas, dakle oni su naši neprijatelji. Ovaj stav je naslijeđe komunističkog sistema, a svoju vitalnost održava i do danas.“ (Urbonas, 2009, str. 81)

Urbonas je u korelaciju doveo stari sistem i njegove recidive u demokratskom poretku, a sama naklonjenost Litvanaca prošlom režimu, može nam dijelom odgovoriti na pitanje zbog

čega je Litvanija (iako jako uspješna) pravila najlošije rezultate od svih država Baltika u tranzicijskom procesu.

Litvanija se danas gleda kao jedna od konsolidirajućih demokratija, što znači da se smatra da ne postoje velika opasnost i prijetnja od nedemokratskih struja i da većina stanovništva demokratski sistem smatra ispravnim načinom vođenja litvanske politike i društva.

6.4.4. Litvanija i ulazak u Evropsku Uniju

Litvanija je na referendumu o pristupu u EU imala najveći procenat proevropskih glasača, čak 91% od ukupnog broja izašlih je glasalo za ulazak u EU, dok je u Estonij i Latviji svaki treći građanin glasao protiv pristupa u EU. (Hazans, 2004, str. 3)

Referendum o pristupu EU je Litvanija održala od 10.-11. maja 2003. To je bio četvrti o devet održanih referenduma od država kandidata i prvi održani u jednoj državi bivšeg Sovjetskog saveza. Stavovi političkih stranika i nevladinih organizacija, kao i civilnog sektora u Litvaniji su bili većinski proevropski, dok su antiEU kampanje vodile neke socijalne grupe na marginama društva, poput socijalnih manjina ili proruskih interesnih skupina koje nisu imale veliki uticaj na tok izbora.

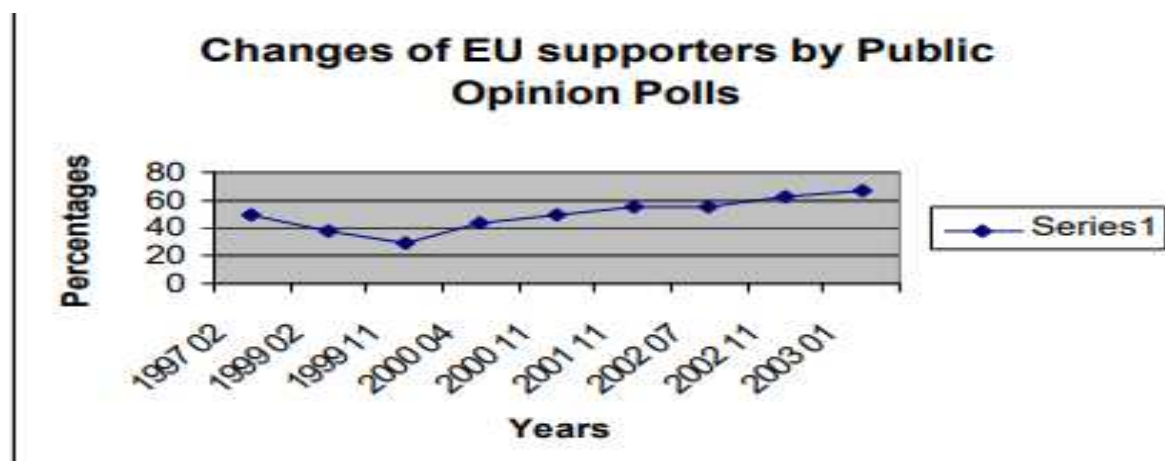
Referendumsko pitanje je bilo u formi tvrdnje na koju je trebalo odgovoriti sa DA ili Ne. Tvrdnja je glasila: „ Ja sam za litvansko članstvo u EU“. (Liudas & Ingrida, 2003, str. 3) Zbog zabrinutosti za nedovoljan procenat izlaznosti na referendum, donesena je odluka da se referendum održava dva dana i u produženim terminima. Proširene su i opcije glasanja od kuće i glasanja poštom za građane koji su van države. Referendumsko pitanje je prevedeno na one jezike koji su se koristili na teritorijama sa etničkim manjinama. Ove mjere su rezultirale izlaznošću na referendum na 67%, od čega je ukupno 91% važećih glasova bilo za ulazak Litvanije u EU.

Referendumska kampanja se sastojala iz nekoliko koraka i oficijalno je počela 2000. godine.

Prvi korak u strategiji je bio izgradnja državne infrastrukture za prenošenje informacija, obavijesti i educiranja. Drugi korak je podrazumijevao intenzivnu informativnu kampanju koja se odvijala uporedu za pregovorima Litvanije o pristupu u EU, a treći dio je bio nastavak informisanja koji se bazirao na temu potpisivanja i ratifikacije Ugovora o pristupanju. Pored ova tri koraka koja su imala za cilj informisanje stanovništva, postojao

je i četvrti korak koji je sproveden nakon referenduma, a cilj mu je bio dodatno objasniti benefite i značaj ulaska Litvanije u EU. (Liudas & Ingrida, 2003, str. 4)

Faktori poput stavova javnih službenika, stava država članica EU prema Litvaniji, politički skandali nekoliko mjeseci prije izbora isl. smatrani su faktorima koji mogu uticati na ishod referenduma, stoga su se državna tijela zadužena za EU procese trudila da ove faktore stave pod kontrolu. Slogan „Budimo Evropljani“ je pred Litvance stavljao jasni izbor između Zapada i Istoka, između Evropske Unije i Sovjetskog Saveza. Evropski identitet Litvanaca je naglašen sa ovim izborom slogana, pokazujući, s druge strane, animozitet litvanskog stanovništva prema bivšim okupatorima i ruskom sistemu vrijednosti. „*Litvanska katolička crkva je bila jedan od glavnih faktora promocije izlaska na referendum, informiranja o EU i afirmisanja glasača u korist EU. To je jedan od faktora koji objašnjava zašto je ishod referenduma u Litvaniji bio tako uspješan.*“ (Liudas & Ingrida, 2003, str. 4) Crkva u svom formalnom i neformalnom djelovanju uvijek predstavlja jedan od bitnijih faktora za podsticanje reforme i usmjeravanja javnog mnijenja, iz razloga što se religijske zajednice smatraju pouzdanim i povjerljivim faktorom kada je u pitanju povjerenje građana, u ovom slučaju religioznih građana. Ovaj angažman crkve se može dovesto u relaciju sa poljskim uticajem na katolike u Litvaniji, a veza između Poljske i Litvanije datira još iz Poljsko-Litvanskog Commonwealth-a 1569. godine – zajedničke države / unije Poljaka i Litvanaca. Rezultate litvanske kampanje za ulazak u EU možemo vidjeti u sljedećem grafikonu, koji pokazuje koliko su koraci za informiranje javnog mnijenja od strane Evropskog komiteta u Litvaniji donijeli uspjeha svojim formiranjem 2000. godine:

Grafikon br. 12

Izvor: European Committee under the Government of Lithuania, pristupiti na: www.euro.lt Pristupljeno:

11.07.2020. u 17:42h

Prema Litvanskom izbornom komitetu, 63,37% je iznosila izlaznost na referendum, od čega je čak 91,07% glasača zaokružilo DA na referendumsko pitanje. (Liudas & Ingrida, 2003, str. 9)

	Ukupno	% važećih glasova	% registrovanih glasova
Registrovani glasači	2.638.886	100	
Izlaznost	1.672.317	63.37	
Nevažeći glasovi	20.526	1.23	
Važeći glasovi	1.651.791	98.77	
DA	1.504.265	91.07	57.00
NE	147.527	8.93	5.59

Tabela br. 11

Prilagođeno prema: The Lithuanian Central Electoral Committee (1997), pristupiti na:

<https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/n/rinkimai/19970323/rapsarl.htm-3.htm> , pristupljeno: 11.07.2020. u

9:21h

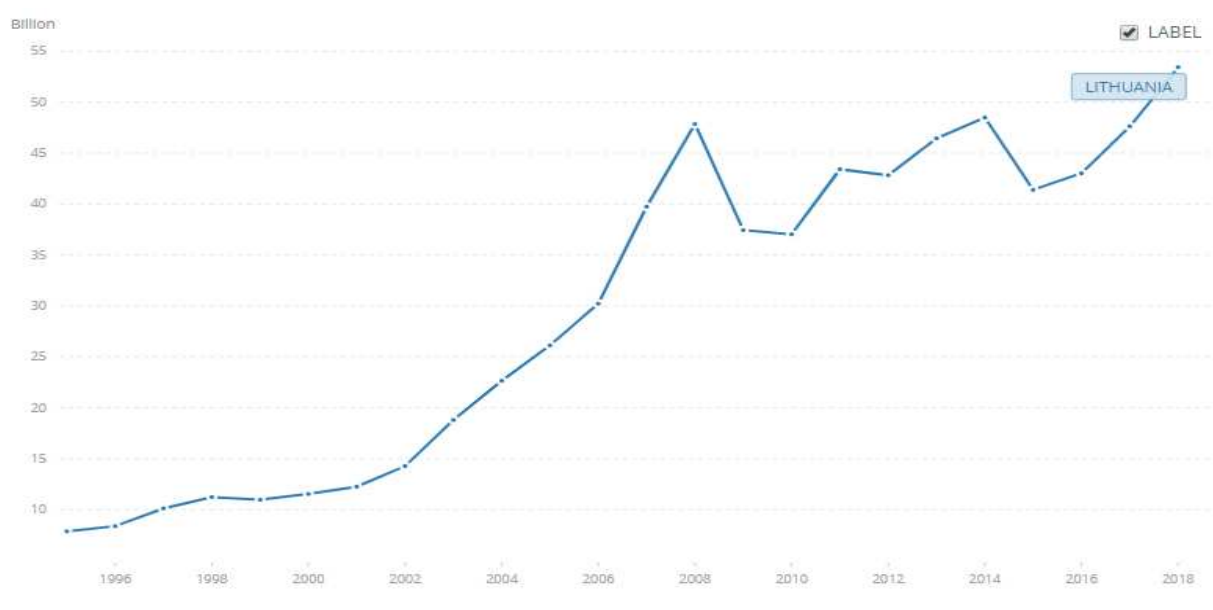
Najveća izlaznost je bila u velikim gradovima, dok su mjesta sa najmanjom izlaznošću bila ona sa ruskim manjinama, npr. Visaginas – grad u kojem je 21,56% građana glasalo protiv ulaska u EU, dok je generalno izlaznost na ovakvim mjestima bila niža jer su glasači bili pasivni.

Kad se sve zbroji, najveću ulogu u afirmisanju stanovništva za izlazak na referendum i pristup EU imao je Litvanski evropski komitet sa svojom kampanjom koja se sastojala od koraka postepenog informisanja javnosti o ovoj temi. Veliku ulogu odigrala je i religijska zajednica, dok je ruska manjina, svjesna nemogućnosti da odlučuje o ovom pitanju, većinski ostala pasivna i neizlaskom na referendum su uputili svoj protestni glas.

6.4.5. Litvanija danas

Litvanija je danas najveća ekonomija među zemljama Baltika i spada u visokorazvijene države. Članica je EU, WTO i OECD-a.

Trenutni BDP Litvanije je 53 milijarde USD. Napredak Litvanije u procesu tranzicije kroz parametar porasta GDP-a je prikazan na sljedećem grafikonu:

Grafikon br. 13

Izvor: World Bank data, GDP – Litvanija, pristupiti na:

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=LT>, pristupljeno: 12.07.2020. u 21:48

Prema Indexu ekonomskih sloboda za 2020. godinu, Litvanija se nalazi na 16. mjestu sa 76.7 bodova. Koliko je Litvanija uspješno sprovela ekonomske reforme govori činjenica da je prema posljednjem izvještaju, bila pozicionirana ispred SAD-a koje se nalaze na 17. mjestu.

OVERALL SCORE 76.7		WORLD RANK 16	
RULE OF LAW		GOVERNMENT SIZE	
Property Rights	77.9 ▲	Tax Burden	84.9 ▼
Judicial Effectiveness	62.1 ▲	Government Spending	66.0 ▲
Government Integrity	67.4 ▲	Fiscal Health	97.4 ▲
REGULATORY EFFICIENCY		OPEN MARKETS	
Business Freedom	71.9 ▼	Trade Freedom	86.4 ▲
Labor Freedom	76.5 ▲	Investment Freedom	80.0 —
Monetary Freedom	79.7 ▼	Financial Freedom	70.0 —

Grafikon br. 14

Izvor: Heritage fondacija, Index of freedom - Litvanija (2020), pristupiti na:

<https://www.heritage.org/index/country/lithuania>, pristupljeno: 12.07.2020. u 22:40

Možemo vidjeti da je korupcija i nepovjerenje u vladin integritet i strukture jedan od velikih problema moderne Litvanije, za razliku od njihovih susjeda Estonaca, koji se nalaze u vrhu ljestvica po nekoruptivnosti javnih institucija.

Prema posljednjem izvještaju Freedom House iz 2019. godine, Litvanija je ocijenjena kao slobodna država, sa osvojenih 91 od 100 bodova. Građanske slobode i politička prava su na respektabilnoj razini, dok i Freedom House navodi korupciju i rastuću nejednakost kao uzrok nepovjerenja i javnog nezadovoljstva vladajućom strukturom. (House, 2020)

Prema Indexu medijskih sloboda, Litvanija je rangirana na 28. mjesto i napredovala je za 2 mjesta u odnosu na 2019. godinu. (RSF.org, 2020)

Sve u svemu, može se reći da je Litvanija uspješno provela tranzicijski proces, jer je napredovala u svim poljima, od demokratizacije, preko političkih i ekonomskih reformi, pa do povećanja ličnih i građanskih sloboda. Danas Litvaniju smatramo razvijenom zemljom, državom prvog svijeta koja svojim građanima nudi prilike slične onima u ostatku EU. Najveći problem s kojim će se Litvanija morati uhvatiti u koštac je korupcija, koja predstavlja kočnicu u bržem napretku i razvijanju ove države i koja ruši povjerenje građana prema vlasti i javnom sektoru u Litvaniji.

6.5. Latvija u procesu tranzicije

Kolaps Sovjetskog saveza je je za Latviju bio idealan momenat za vraćanje neovisnosti koje se Latvijci nikad nisu dobrovoljno odrekli. Prolatvijska struja je decenijama bila u sjeni i nemogućnosti da otvoreno djeluje, sve do vraćanja nacionalnog suvereniteta i neovisnosti u avgustu 1991. Latvija je, kao i njeni baltički susjedi, morala odrediti pravac u kojem će krenuti u obnovi društva, reizgradnji institucija i reformama u oblasti ekonomije. Nakon sticanja neovisnosti, država se suočila sa problemima poput nedostatka znanja i kompetencije za provođenje reformi, neefikasnim javnim preduzećima i nekonkurentnom ekonomijom, koju su morali prilagoditi potrebama evropskog tržišta. Latvija je za razliku od Estonije i Litvanije, imala više poljoprivrednog zemljišta, nego industrijskih postrojenja. Industrijska postrojenja su građena i razvijana u Estoniji po planu da zadovolje jedan dio potreba Sovjetskog saveza. Tako je Latvija osim borbi sa tranzicijskim problemima, morala i reformisati i prenamijeniti svoju industriju, što je zahtijevalo i mnogo novca i kompetencija koje je bilo teško naći. Ruska manjina je također predstavljala prepreku Latviji, jer je njihov broj u Latviji i Estoniji bio mnogo veći nego u Litvaniji.

6.5.1. Latvijsko društvo kroz historiju

Latvija je, poput Estonije, imala temelj za razvijanje kulture demokratije i jačanje nacionalnog identiteta, jer im pojam neovisnosti nije predstavljao nešto nepoznato. 1561. godine Latvijska država je podijeljena na dva dijela: jedan dio je pripao Poljsko – Litvanskom Commonwealth-u i bio je pod litvanskom ingerencijom, dok su Latvijci uspjeli da zadrže drugi dio Latvije kao neovisnu latvijsku državu. 1581. iga je inkorporirana u Commonwealth, ali su Šveđani ovaj grad prisvojili primirjem iz Altmarka 1629. godine. (Bater & Others, 2020)

U periodu ruske dominacije, iza napoleonskih ratova, ruski car Aleksandar I je dopustio seljacima da otkupljuju zemlju od države i tadašnjih zemljoposjedika, koji su većinom bili Nijemci. Nekoliko decenija kasnije, počinje nacionalni preporod latvijskog naroda, koji osniva svoj nacionalni univerzitet i obrazuje intelektualce. 1905. godine, tijekom ruske revolucije, prvi put se javlja ideja o Latviji kao neovisnoj državi. Iako ova ideja nije spovedena u djelo, ona je poslužila kao temelj za daljnju nadogradnju i jačanje pronacionalnih snaga u Latviji i osnažila je latvijske proteste na ekonomske i političke pritiske koji su dolazili od Rusa i Njemačke. (Bater & Others, 2020)

Nakon sovjetske okupacije Latvije koja je pripala Sovjetima Molotov-Ribbentropovim paktom, dolazi težak period historije pred Latviju. Preko 30.000 Latvijaca, intelektualaca, profesora, političara i biznismena je deportovano u Sibir, gdje su mnogi od njih i skončali. 1941 invazija nacističke Njemačke na Latviju je odnijela preko 70.000 života latvijskih židova koji su ubijeni u holokaustu, te oko 18.000 Latvijaca u toku okupacije. 1944. Crvena armija ponovo dolazi i okupira Latviju. Sovjeti su zatvorili i ubili preko 100.000 Latvijaca, dok latvijski historičari procjenjuju da je preko 150.000 iseljeno u Zapadnu Evropu. (Aslund & Domborovskis, 2011, str. 6) Popuštanjem sovjetske čizme 1980ih i Latvijci počinju vraćati i jačati svoj nacionalni pokret. Osim nacionalnog fronta, fokusiranog na vraćanje neovisnosti Latviji, javili su se i liberalni i demokratski pokreti u Latviji. Na izborima u februaru i martu 1990. baltički popularni frontovi su odnijeli dvotrećinsku pobjedu i počeli

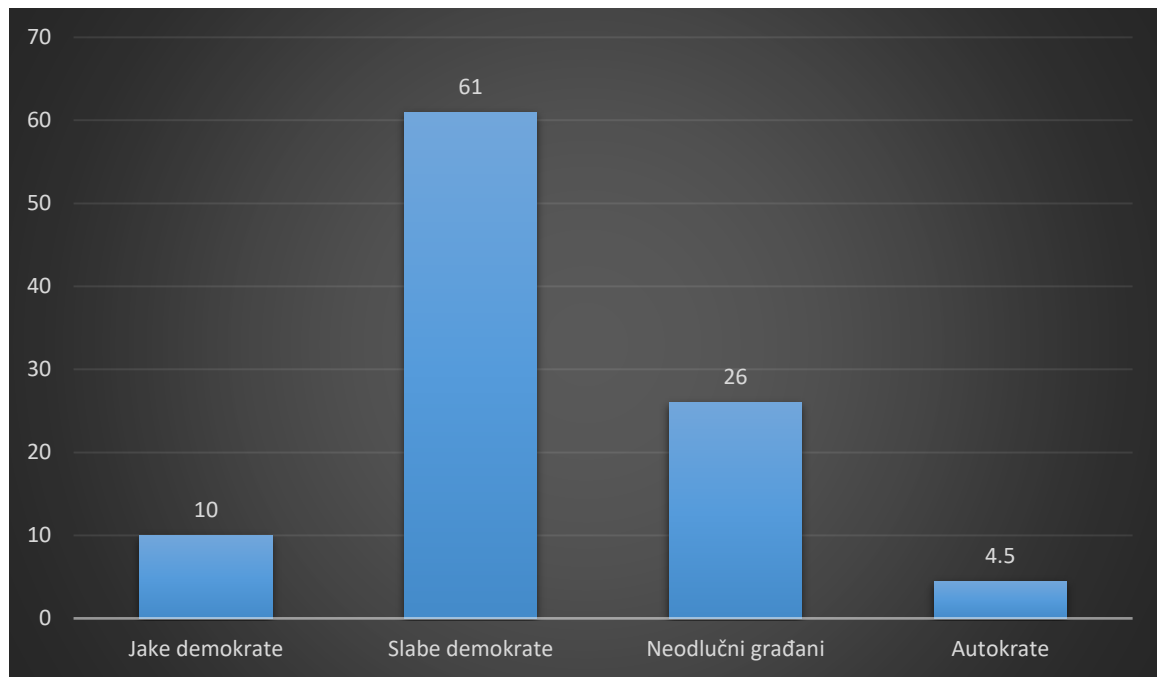
kontrolirati izvršnu vlast, iako je Moskva formalno još uvijek imala kontrolu nad ovog granom. Riga kao značajno središte za proizvodnju telefona i ostale tehnologije za Sovjetski savez, našla se pod većom kontrolom Sovjeta od njihovih susjeda Estonaca i Litvanaca.

Riga je i historijski bila zanimljiv grad Sovjetima, pa je tako veliki broj Rusa migrirao u Latviju, što je otežavalo latvijski put ka neovisnosti. 6. septembra 1991. godine Jelcin priznaje nezavisnost Latvije, a odmah nakon njega su krenula i priznanja ostalih evropskih država. SAD su 17. septembra priznale baltičke zemlje i njihovu neovisnost. (Aslund & Domborovskis, 2011, str. 5-7)

Kada analiziramo latvijsko društvo i demokratizacijske procese unutar latvijskog društva, evidentno je da je period sovjetske okupacije ostavio značajne posljedice u vidu onoga što sociolozi nazivaju „socijalistički mentalitet“ koji se miješao sa demokratskim stavovima latvijskog društva. Ovaj fenomen je karakterističan za veliki broj bivših socijalističkih država, gdje možemo uočiti preplitanje autokratskih i demokratskih stavova unutar društva. Ilze Koroleva i Ritma Rungule u sociološkoj analizi kulture demokratije u Latviji navode da: „ .. promjena cijelog simboličkog okruženja u Latviji je dovela u pitanje jezgrovite vrijednosti društva. Većina je usvojila orvelovsku vrstu „duplog razmišljanja“, a zadržala dio „socijalističkog mentaliteta“ u isto vrijeme – karakteristiku koju razumijevamo kao glavnu prepreku uspješnoj demokratizaciji i tranziciji ka slobodnom tržištu.“ (Koroleva & Rungule, 2006, str. 236) Autorice su u prilogu teze razradile nekoliko faktora koji se mogu dovesti u korelaciju sa zaostavštinom socijalističkog mentaliteta:

- demokratija – autokratija index
- stavovi građana prema demokratiji
- stavovi građana prema drugim građanima;

Demokratija – autokratija index je sprovedeno istraživanje po kojem su se stavovi o demokratiji gradirali na 4 grupe: jake demokrate, slabe demokrate, neodlučni građani i autokrate. Rezultati su prikazani u sljedećem graikonu:

Grafikon br. 15

Prilagođeno prema: I. Koroleva i R. Rungule, *Latvija – demokratija kao apstraktna vrijednost* (2006), str. 237

Rezultati istraživanja idu u prilog Latvijcima kao građanima sa većinski demokratskim stavovima (87% građana imaju prodemokratske stavove), no činjenica da je najveći broj ovih stavova koncentriran u sekciji „slabe demokrate“ govori u prilog činjenici da je i na ovim prostorima fuzija demokratskih stavova i socijalističkog mentaliteta oblikovala stavove većine građana. (Koroleva & Rungule, 2006, str. 237)

Suočena sa mnogim izazovima, Latvija se morala aktivirati na svim frontovima, da bi reformirala svoj sistem i približila se idealu država Zapadne Evrope. Prvi korak u njoj tranziciji je bila reformacija ekonomskog sistema.

6.5.2. Ekonomska tranzicija Latvije

Washingtonski konsenzus je set tržišno-orijentiranih reformi koje su zagovarali neoliberalni ekonomisti kao recept za zemlju u razvoju da ubrzano dosegne ekonomski rast. Latvija se trudila da Washingtonski konsenzus sprovede strogo, naročito u domenu monetarne politike. Rezultat ovakvog pristupa je bila izuzetna suradnja sa MMF-om, koja je dodijelila

velika sredstva Latviji u obliku standby kredita, a koji je vrlo teško dobiti od MMF-a. (Nissinen, 1999, str. 62)

Latvija je počela sa liberalizacijom cijena u januaru 1991. godine. Primarni razlog za biranje liberalizacije cijena kao prve reforme koju će Latvija sprovesti u svom procesu tranzicije je reduciranje preljevanja viška potražnje u drugim područjima izvan rubalj-zona i sprečavanje nedostatka robe unutar države. Liberalizacija cijena je svakako smatrana jednom od najbitnijih reformi unutar Washingtonskog konsenzusa. Liberalizacija cijena je tekla postepeno, ali je Latvija već na kraju 1992 skoro pa završila sa ovim procesom, ostavljajući oko 8% ukupnih roba i usluga koje su ostale pod kontrolom cijena. (Nissinen, 1999, str. 64) Poput Estonije, Latvija je zadržala kontrolu cijena u nekim sektorima kao što su: telekomunikacije, javni saobraćaj, sektor za nekretnine isl.

1992. godine je uslijedila i liberalizacija finansijskog sektora – kamatne stope su oslobođene državne kontrole i banke su mogle određivati procenat. Isprva je to rezultiralo visokim kamatama zbog nestabilnog finansijskog sektora i visokog rizika za ulaganje u Latviji.

Iako je Latvija ostavila neka ograničenja na vanjsku trgovinu, reforma je sprovedena i prema ocjenama WTO, Latvija je okarakterizirana kao relativno liberalna država u ovom sektoru poslovanja. Posebne tarife na uvoz su ostavljene za neke proizvode poput poljoprivrednih, dok je generalno carinski okvir definiran uslovima iz GATT-a. Ukinute su subvencije na uvozne ili izvozne robe, Latvija je ušla u sporazum o slobodnoj trgovini sa zemljama Baltika i potpisala poseban sporazum sa Rusijom, koja je u to vrijeme bila latvijski najveći trgovinski partner. (Nissinen, 1999, str. 64)

Nakon što je napustila rubalj-zonu 1992, Latvija je napravila pomake u konvertibilnosti svoje valute, koje mnogi ekonomisti ocjenjuju kao jednom od najliberalnijih deviznih režima na svijetu, a definitivno najliberalnijim deviznim režimom u svim ex-komunističkim državama. Latvija je ovaj uspjeh postigla zahvaljujući postojanju privatnih deviznih ureda, kojih je u kratkom periodu osnovanu jako mnogo. Latvijska valuta je slobodna i konvetibilna i za račune kapitalnih transakcija i za tekuće račune. I rezidenti i stranci mogu držati novac u bankama kojim žele (unutar ili izvan države), te koristiti ta sredstva za domaća plaćanja. Dopušteno je i plaćati stranim valutama unutar Latvije. Propisi za osnivanje biznisa su deregulirani i investitorima je olakšano poslovanje. Te reforme su dolazile u formi mijenjanja legislativa poput one za lakše dobivanje radne vize, izmjena

zakona o bankrotu, kapitaliziranje dugova državnih preduzeća isl. Sve ovo je imalo za cilj privući strane investitore u Latviju. (Nissinen, 1999, str. 65-66)

Politike za sprečavanje rasta inflacije su usko vezane za monetarnu i fiskalnu politiku. 1995. godine, inflacija u Latviji je bila na 25% procenata, što je Latviju stavljalo u malo bolji položaj od susjeda Estonaca i Litvanaca čije stope inflacije su bile 29% i 35%. Do kraja 1997. Latvija je uspjela obuzdati inflaciju na 14%. (EBRD, 1996) do kraja 2000e Latvija je inflaciju uspjela spustiti na 0,5%, što je činilo državom koja je uspješno riješila ovaj problem. Poreska politika koju su Latvijci impelmentirali je bila slična onoj u Estoniji, pa je tako ustanovljena proporcionalna poreska stopa koja je iznosila 25% - što je činilo najnižom u regiji. Latvija i Estonija su sprovele sličnu poresku reformu, za razliku od Litvanije koja je ustanovila veće poreze i progresivnu poresku stopu, koja je imala za cilj smanjiti konzumiranje alkohola, cigareta i ostalih supstanci, međutim reultirala je cvjetanjem crnog tržišta, smanjenjem poreskih prihoda i masivnoj korupciji državnih službenika. (Grennes, *The Economic Transition in the Baltic Countries* , 2016, str. 16) Latvija je u fiskalnoj politici onim flat tax stope donijela i niz olakšica za strane investitore poput oslobađanja poreza na dodanu vrijednost za fiksna postrojenja, za kapitalna ulaganja, investiranje u sigurnosni sektor isl. „*PDV iznosi 18%, ali postoji plan da će, onda kada uslovi za budžet to dopuste, PDV biti snižen na 16%*“ (Nissinen, 1999, str. 71) Danas Latvija se odlučila na diferenciranu stopu PDV, pa je tako PDV na određene robe poput hrane, knjiga, hotelskog smještaja, farmaceutskih proizvoda isl. 12%, na transport unutar države 0%, na lokalno proizvedeno voće i povrće 5%, dok je za ostala dobra i usluge PDV 21%. (avalara.com, 2020) pristupljeno: 27.5.2020. u 21:08

Porez na rad u Latviji je također sa niskom stopom, poslodavac za uposlenika plaća ukupno 28%, dok uposlenik snosi 9% troškova na plaću. Sveukupno - 37%. Latvija je također potpisala poresku konvenciju zajedno sa 20 drugih zemalja, u cilju sprečavanja duplog oporezivanja. (Nissinen, 1999, str. 71)

Fiskalne politike sa sobom nose i reforme unutar budžetskih pitanja. Budžet mora biti oslobođen od radnji koje je u stanju raditi privatni sektor, a s druge strane nedostatak sredstava u budžetu je sa sobom nosio rezanje socijalnih davanja i javne potrošnje. Penzioneri su naročito teško podnijeli ove reforme, međutim bilo je potrebno vrijeme da novi sistem oporezivanja počne upumpavati novac u budžet i da nove investicije dođu u Latviju. (Nissinen, 1999, str. 70)

Proces privatizacije je predviđao privatiziranje i prodaju većine državnih preduzeća, naročito onih neefikasnih uz kapitalizaciju dugova. Prodaja se odvijala ka tri pravca: jedan dio je prebačen manjim regijama (općinama) da dalje raspolažu s njim, a ostatak je ponuđen uposlenicima ili poduzetnicima sa kapitalom da otkupe postrojenja. Uposlenici su bili u mogućnosti 2 godine da postrojenja otkupljuju putem vaučera, na sličan način na koji je i Litvanija sprovela privatizaciju. Proces je ubrzo bio prekinut jer je javnost vjerovala da se postrojenja i firme prodaju ispod stvarne cijene. Srećom, vlada je pripremila novi set regulacija iz EU Phare programa. Ovaj plan je uključivao privatizaciju baziranu na decentraliziranom principu, gdje su za svaki sektor važila različita pravila. Tako su u privatizaciju uključene lokalne vlasti i ministri sektora, gdje je svaki imao zadatak da napravi regulatorni okvir za industriju koja pripada njegovom domenu djelovanja. Ministrastvo ekonomskih reformi je imalo samo ulogu posmatrača i kontrolora donesenih odluka o privatizaciji. Ovaj sistem se pokazao kao neuspješan jer je proces bio dugotrajan. 1994. (Nissinen, 1999, str. 81-84) Latvija prelazi na centralizirani sistem odlučivanja pod kojim je latvijska Agencija za privatizaciju vodila glavnu riječ. Prema Nissinen, privatizacija je dovršena na sljedeće načine:

1. prodaja aukcijom
2. prodaja javnim tenderom
3. gotovinska prodaja bez odabira ponuđača
4. kreditna prodaja određenom ponuđaču
5. transformacija firme u dioničko društvo
6. likvidacija i odvojena prodaja fiksnih postrojenja i likvidnih dobara

6.5.3. Demokratizacija u Latviji

Latvija je od svoje neovisnosti postala parlamentarna demokratija, na čelu sa predsjednikom države koji je imao ograničene ovlasti. Parlamentarni izbori su održani 1993. godine, 1995. godine, a zatim su se nastavili održavati svake četiri godine. Okosnica djelovanja latvijskih političkih stranaka je bila reizgradnja nacionalnog identiteta, dok su se latvijske manjine poput Rusa i Bjelorusa okupljale u drugim političkim strankama, koje nikad nisu zabilježile značajan rezultat na izborima, jer su se fundamentalno kosile sa osnovnim postulatima latvijskog pravca djelovanja i vanjske politike. (Aslund & Domborovskis, 2011, str. 13)

Izbori 1993. i 1995. godine su pokazali da Latvija može iznijeti demokratske i slobodne izbore. Izbori 1995. su pokazali da su Latvijci spremni graditi koalicione veze sa političkim partnerima čiji stavovi i nisu baš slični. Nacionalne manjine u Latviji, naročito ruska manjina je dobila pravo na obrazovanje na svom jeziku i pravo političke participacije. Poštivanju ljudskih prava u Latviji je pomogla i aplikacija za članstvo u EU i drugim međunarodnim organizacijama, gdje su temeljna načela bazirana na jednakopravnom tretmanu manjina. (Plakans, 1997, str. 40-41)

Parlamentarne izbore u Latviji 1993. je obježila ideološka bitka između desnice i ljevice, gdje je desnica latvijsko nacionalno pitanje stavljala u prvi plan, dok je ljevica bila zabrinuta za budućnost etničkih manjina u Latviji. Stranke centra i desnice su odnijele pobjedu na izborima, dok je najveći broj glasova osvojila stranka centra „Latvijski put“ koja se oko sebe okupila političare koji su se borili za vraćanje neovisnosti Latviji. Latvijski put je politička stranka koja je orjentirana proevropski i proliberalno uz nacionalnu agendu. Dobar rezultat su ostvarile i političke stranke koje su se oslanjale na ustav iz perioda između dva svjetska rata, perioda kad je Latvija bila neovisna.

Party or political group	Votes	Percent of vote	Seats in Saeima*
Latvia's Way	362,479	32.3	36
Latvian National Independence Movement	149,455	13.4	15
Harmony For Latvia–Revival for the Economy	124,282	12.0	13
Latvian Agrarian Union	119,134	10.6	12
Equal Rights Movement	64,495	5.8	7
For Fatherland and Freedom	59,994	5.4	6
Christian Democratic Party	56,136	5.0	6
Democratic Center Party	n.a.	4.8	5
Latvian Popular Front	29,349	2.6	–
The Green Party	13,387	1.2	–
Russian National Democratic List	13,008	1.2	–
Democratic Labor Party	10,512	.9	–
“Latvia's Luck”	9,842	.8	–
Our Land	9,274	.8	–
Economic Activity League	8,400	.7	–
Social Democratic Workers' Party	7,432	.6	–
Anti-Communist Union	5,969	.5	–
Republican Platform	5,071	.4	–
Conservatives' & Farmers' Party	2,800	.3	–
Independence Union	1,966	.2	–
Latvian Liberal Party	1,517	.2	–
Latvian Unity Party	1,017	.1	–
Liberal Alliance	523	.05	–

Ilustracija br. 2

Izvor: A. Plakans, Demokratizacija i politička participacija u postkomunističkim društvima – slučaj Latvije (1997), str. 262

Ova ilustracija pokazuje da su apsolutnu pobjedu odnijele stranke centra i desnice, kojim se politička platforma temeljila na vraćanju ustava iz perioda između dva svjetska rata i/ili bar vraćanju većine politika koje su karakterizirale to društvo. (Plakans, 1997, str. 261-262)

Neovisno pravosuđe je neophodan element u procesu demokratizacije. Latvijsko pravosuđe je definirano Ustavom kao neovisno i podložno isključivo zakonu. Latvija je ratificirala i nekoliko međunarodnih ugovora koji navode da se pravosuđe mora tretirati kao neovisno, kao npr. Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. Uprkos svim pravnim garancijama o neovisnom pravosuđu, Latvija i danas ima problema sa politički pristrasnim djelovanjem, koje se veže za financijsku ovisnost pravosuđa o vladajućim strukturama, biranjem sudija i pokušajima latvijske vlasti da utiču na pravosuđe u određenim slučajevima. Ovisnost pravosuđa o drugim granama vlasti čini da sudije lakše dolaze pod uticaj političkih funkcionera, a nedostatak razrađenog sistema za izbor profesionalnog sudije doprinosi tome da izbor ne mora nužno biti najbolji. (Rozenvalds, 2005-2014, str. 50)

U domenu civilnih prava, Latvija pokazuje nedostatak u samoj legislativi, jer nema definirane zakone za zločine zbog rasne, religijske ili seksualne orijentacije. 2013. godine je u Parlamentu pokrenuta rasprava o kriminaliziranju ovih stavki, no nijedna politička stranka nije iskazala posebno interesovanje za donošenje ovakvih zakona. (Rozenvalds, 2005-2014, str. 67) Istraživanje EU agencije za osnovna ljudska prava je prikazalo podatak gdje je Latvija pri vrhu evropske ljestvice u nasilju nad ženama, gdje je čak 39% žena proživjelo ili proživljava nasilje u porodici. Ocjena agencije je da se zakoni za reguliranje i strožije kažnjave nasilnika donose vrlo sporo, a jedan od razloga je i nedostatak jakog ženskog pokreta u Latviji. Problem je predstavljala i činjenica da se nasiljem u porodici po starom zakonu tretiralo samo nasilje unutar formalne uže porodice (između supružnika). Izmjenama zakona u 2010. godini donesena je odredba po kojoj u takvo nasilje spada i ono između vanbraćih partnera, kao i zajedničkih domaćinstava. (Rozenvalds, 2005-2014, str. 67-68)

Sloboda govora i pravni okvir za poštivanje slobode govora, Rozenvalds je ocijenio kao pozitivno, s tim da glavni problem u sprovođenju zakona predstavlja upravo neovisno tužilaštvo, koje sve slučajeve ne tretira jednako. Iz ovog zakona je izuzeta sloboda govora za veličanje SSSR-a i nacističke Njemačke, kao i opravdavanje ili negiranje genocida

(uključujući i holokaust) i zločina poput opravdavanja protjerivanja Latvijaca na Sibir nakon okupacije Latvije. (Rozenvalds, 2005-2014, str. 71)

Sve u svemu, analiza pravnog okvira u Latviji nameće zaključak da su pravne legislative dobre, uz neke izuzetke, ali da najveći problem predstavlja njihovo sprovođenje u praksu zbog problema neovisnog pravosuđa.

6.5.4. Latvija i ulazak u Evropsku Uniju

Referendum o pristupanju Latvije u EU je bio posljednji u nizu serije ulazaka postkomunističkih zemalja u EU. Temeljio se na kampanji izbjegavanja evropske izolacije.

Referendumsko pitanje je glasilo: „ Da li podržavate latvijsko članstvo u EU?“. Politička kampanja koja se odvijala u pozadini referenduma se dijelila na euroskeptike koji su dolazili ili iz ultrakonzervativnih ili ljevičarskih stranaka, dok su stranke centra i desnice podržavale ulazak u EU. Značajan doprinos EU kampanji dalo je i nekoliko ljevičarskih stranaka koje su promijenile mišljenje o EU, i do kraja 2002. godine počele učestvovati u proevropskoj kampanji. Latvijska socijalistička partija, koja je u praksi zagovarala komunističke postulate je ostala najsnažniji protivnik i EU i NATO-a. (Pridham, 2003, str. 2-3)

Gubljenje nacionalnog identiteta je bila glavna briga Latvijaca, kao i latvijske elite, no to je bio problem koji je karakterističan za sve države koje pristupaju EU. „*Prema državniku koji je bio u timu za političku kampanju o pristupanju EU „ljudi su se još sjećali Sovjetskog saveza“ i čuli su za kompliciranu birokratiju EU, te su se bojali da se latvijska vlada neće mnogo pitati u nametanju odredbi.* „ (Pridham, 2003, str. 4) Latvija se odlučila na sličan sistem informiranja kao i Litvanija, sistem koji je imao za cilj objasniti građanima procese donošenja odluka unutar EU i otkloniti njihov strah od mogućnosti gubljenja suvereniteta ulaskom u EU.

Referendumska kampanja je počela u maju 2003. godine na čelu sa Latvijskim Evropskim Pokretom (LEP) koji je dobio značajna sredstva i uticajne ljude da krenu sa programom predstavljanja EU po gradovima Latvije. Za razliku od LEP-a, snage koje su organizirale antievropsku kampanju nisu bile dobro organizirane, nisu imale harizmatične lidere i jednostavno nisu uspjele da razviju uspješan antievropski narativ. (Pridham, 2003, str. 6)

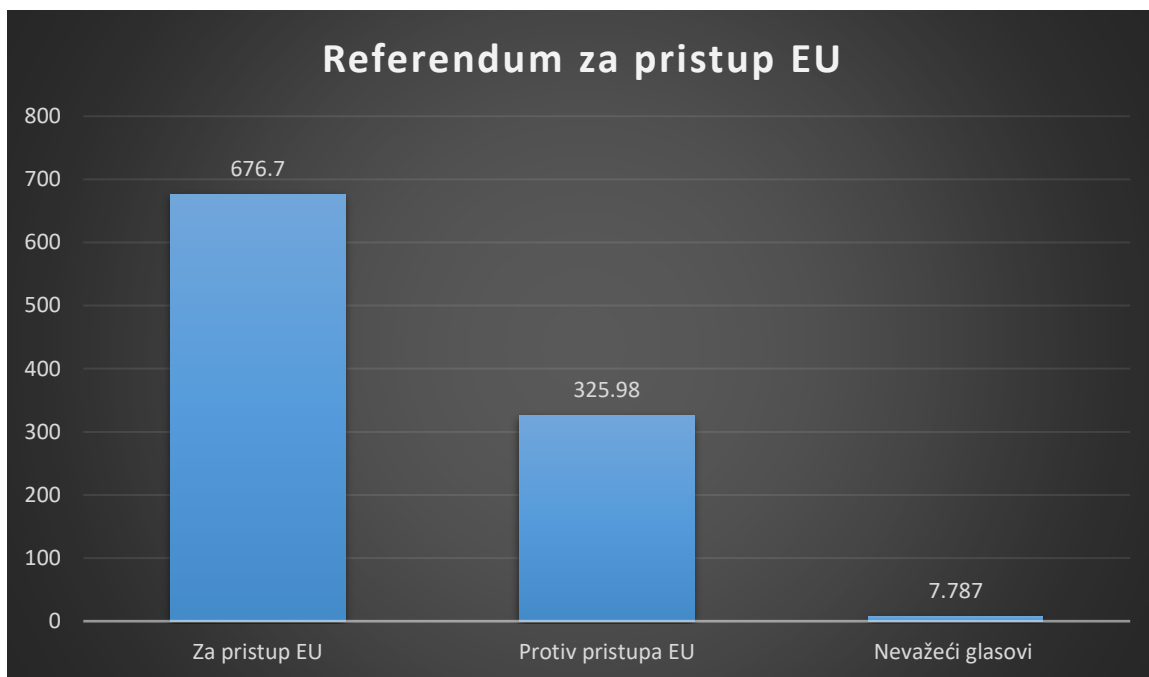
LEP je pažljivo proučavao države koje su prije Latvije održale referendum i pristupile EU, pa su tako slali predstavnike u susjednu Litvaniju koja je referendum imala u maju, gdje su

dobili smjernice u kom pravcu da djeluju u kampanji. Osim Litvanije, LEP je analizirao i države poput: Irske, Češke, Poljske, Danske, Finske, Norveške isl.

Argumenti koje je LEP koristio u kampanji su sljedeći (Pridham, 2003, str. 9-10):

1. Nacionalni identitet/ suverenost: teza se zasnivala na argumentu da će Latvija kao mala država više prilike za uticaj dobiti kroz EU, nego što je imala dotad.
2. Sigurnost: S obzirom na to da je Latvija već bila članica NATO-a, argument da su EU i NATO komplementarni je plasiran u svrhu ojačavanja uvjerenja da je to put ka sigurnosti Latvije od ponavljanja historije sa Sovjetima.
3. Ekonomija: rast robne razmjene sa EU je poslužio kao argument da će se ulaskom u EU podići broj stranih investicija, otvoriti novo tržište i pružiti priliku ljudima za slobodno kretanje unutar EU.
4. Evropske vrijednosti: ovaj argument je bio kulturološki i zasnivao se na ideju „povratka Latvije Evropi i evropskim vrijednostima“
5. Historijski argument: snažan argument koji je Latvijcima pružao izbor da ulaskom u EU (i NATO) napokon raskrste sa ružnim periodom okupacije i približe se Evropi.
6. Budućnost: argument zasnovan ja sloganu „ Tvoj izbor, naša budućnost“ je slao poruku da nema alternative EU, te da je to jedini put ka daljnjem napretku Latvije.

Kampanja je rezultirala pobjedom proevropskih snaga u Latviji, gdje je od ukupno 72,53% birača koji su izašli na referendum, njih 67% glasalo za ulazak u EU.

Grafikon br. 16

Prilagođeno prema: Latvian Statistical Office, Referendum on Latvia joining EU, pristupiti na: <https://www.cvk.lv/en/referendums/referendum-on-latvia-joining-eu>, pristupljeno: 13.07.2020. u 15:56

Latgale, latvijski grad na istoku države je imao najveći procenat negativnih glasova. Čitava istočna regija je karakteristična po siromaštvu, nerazvijenosti i neobrazovanosti, dok je drugi faktor koji je uticao na ishod glasanja u ovoj regiji bila činjenica da tu živi oko 14% Latvijaca, a dominira ruska manjina. (Pridham, 2003, str. 11)

Referendum je iskristalisao nekoliko zaključaka: pokazao je nezadovoljstvo određenog dijela građana socioekonomskim stanjem, pokazao je stav ruske manjine i stvorio sliku strahova s kojim se suočavaju. S druge strane, uspjeh referenduma je dao primjer na koji način se vodi evropska kampanja i kako informirati javno mnijenje, te je pokazao evropsku opredijeljenost Latvije da nastavi ići putem liberalne demokratije i evropskih vrijednosti.

6.5.5. Latvija danas

Latvija danas pokazuje najmanje uspješne rezultate tranzicije od svih svojih baltičkih susjeda. Četvrta je najsiromašnija zemlja u EU, sa samo 64% evropskog prosjeka. Problemi s kojim se Latvija susreće su ovisno i korumpirano pravosuđe, problemi iz domena ljudskih

prava i velika nejednakost u prihodima. Trenutno GDP Latvije iznosi 30.463.302.414\$, s tim da je u 2020 Latvija zabilježila prvi pad GDP-a u posljednjih devet godina. Ekonomska kriza iz 2008 je Latviju pogodila više nego njene susjede, a do danas nisu uspjeli da dosegnu nivo BDP-a iz vremena prije ekonomske krize.

Grafikon br. 17

Izvor: Trading economics, BDP Latvia, pristupiti na: <https://tradingeconomics.com/latvia/gdp-growth>, pristupljeno: 20.07.2020. u 16:17h

Prema Indexu ekonomskih sloboda, Latvija je također rangirana mnogo niže od Litvanije i Estonije. Nalazi se na 32. mjestu, a samo jedno mjesto iza nje je Ruanda.

Ilustracija br. 3

Izvor: Heritage fondacija, Index of economic freedom 2020, pristupiti na: <https://www.heritage.org/index/country/latvia>, pristupljeno: 15.07.2020. u 16:01

Po ilustraciji br. 3 možemo vidjeti da je sloboda poslovanja u aposlutnom padu, što indicira na sve veću intervencionističku politiku latvijskih vlasti. Integritet vlasti i pravosuđe također su nisko ocijenjeni, što predstavlja problem za strane investitore i ulaganja u Latviju,

Prema EU Democracy Index, Latvija je rangirana odmah iza susjeda Litvanaca, na 38. mjestu. Označena je kao promašena demokratija sa visokim ocjenama u slobodnim

izborima i pluralizmu, te civilnim pravima. Nisku ocjenu su dobili u parametrima: funkcionalnost vlade, politička participacija i politička kultura. (EIU Democracy, 2019) pristupljeno: 29.05.2020. u 22:37

Na Indexu medijskih sloboda, Latvija se nalazi na 22. mjestu, što je čini zemljom ocijenjenom kao sigurna za novinare, i tu prednjači nad svojim baltičkim susjedima.

Prema Freedom House Index, Latvija je ocijenjena kao: „*država koja je razvila demokratiju nakon vraćanja neovisnosti 1991. godine. Izbori se smatraju slobodnim i poštenim, a sloboda djelovanja i udruživanja se u načelima poštuje. Međutim, korupcija ostaje glavni problem koji pogađa politiku i pravosuđe i širi pravosudni sistem. Država se suočava sa etničkom diskriminacijom ruske manjine.*“ (Freedom Index House , 2019) Pristupljeno: 29.05.2020. u 22:44

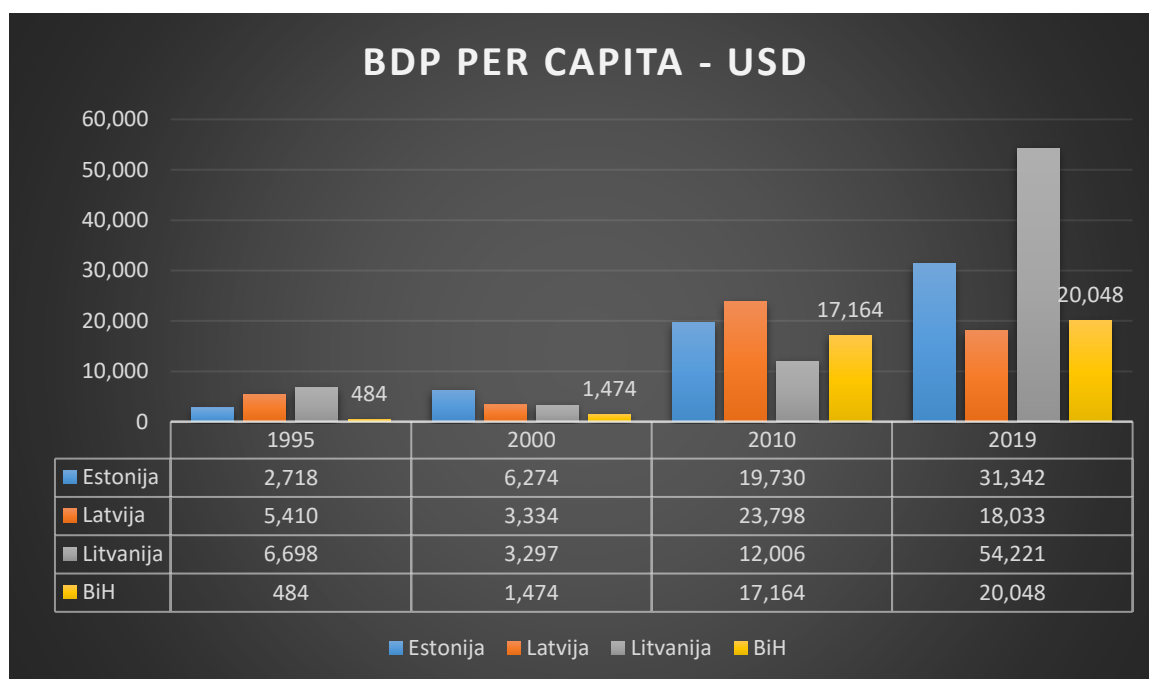
Izvještaj Freedom House-a za 2019. godinu je Latviji dodijelio 87/100 bodova. Političkim pravima je data ocjena 35/40, a građanskim slobodama 52/60. Zakon o oduzimanju prava na ruski jezik na privatnim univerzitetima i školama u 2018. je Latviji donio negativne bodove. U junu iste godine, guverner Centralne banke je optužen za primanje mita i suspendovan je sa pozicije guvernera. Freedom House Index navodi da je smetnja potpunom slobodnim izborima u Latviji zakon po kojem se nezavisni kandidati ne mogu kandidirati za političke pozicije.

Sve u svemu, možemo zaključiti da je Latvija najslabije rangirana u parametrima koje koristimo za mjerenje demokratskih i ekonomskih sloboda, što se reflektiralo u kvaliteti života građana ove baltičke države. Poput susjeda Litvanaca, glavna prepreka za korak naprijed je korupcija u državnim institucijama i nepovjerenje građana prema latvijskoj vladi.

7. BOSNA I HERCEGOVINA I BALTIČKE ZEMLJE: KOMPARACIJA SLUČAJA

Latvija, Litvanija i Estonija su primjeri koji mogu poslužiti i Bosni i Hercegovini. Primjere uspješnog sprovođenja tranzicijskih politika ove tri baltičke države BiH može preuzeti i kontekstualno prilagoditi našim uslovima. Analizom ekonomskih indeksa, indeksa slobode medija, društvenih i političkih sloboda, nivoom korumpiranosti i povjerenja u institucije možemo vidjeti koliko se bosanskohercegovački tranzicijski put i implementacija politika razlikovala od Baltika, ali i koliko se tri baltičke zemlje međusobno razlikuju.

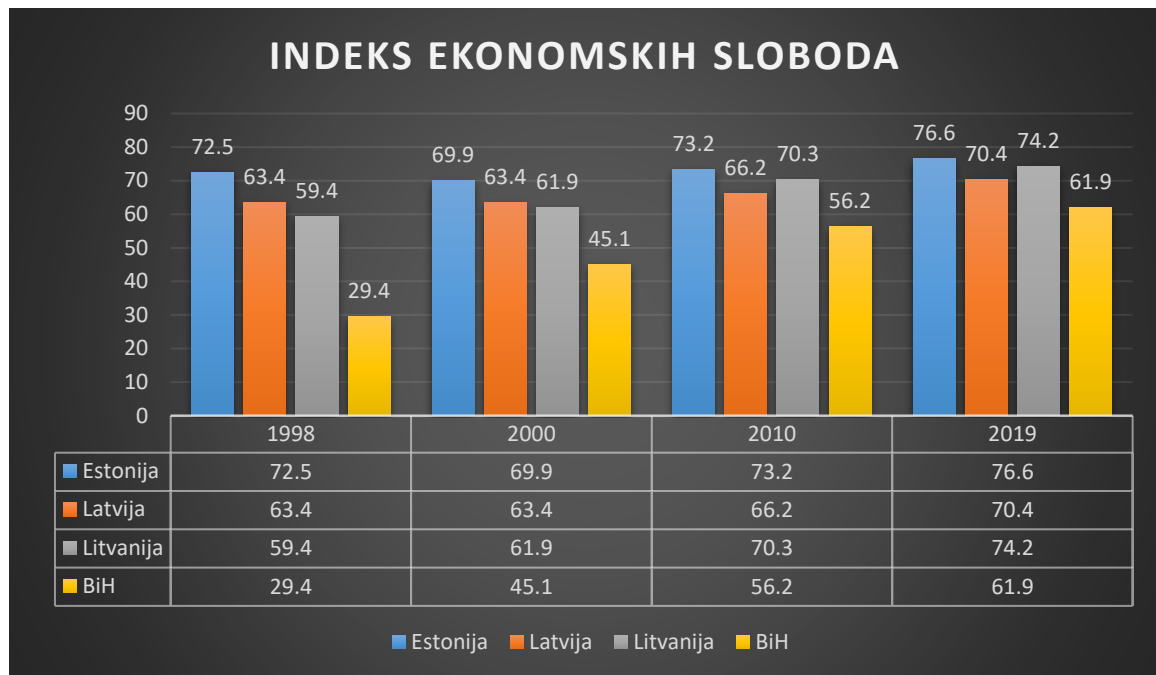
Ekonomska tranzicija je, uz transformaciju političkih institucija jedan od temelja izgradnje novog sistema. BDP je, samim tim, u samom vrhu pokazatelja uspješnosti tranzicijskog puta jedne države.

Grafikon br. 18

Prilagođeno sa: Country Economy – GDP, pristupiti na: <https://countryeconomy.com/gdp/bosnia-herzegovina>, pristupljeno: 12.09.2020. u 19:11

Historijske okolnosti nisu bile identične kod ovih država, a naročito u BiH, kojoj su ratna razaranja razrušila ekonomiju do temelja. Međutim, u rasponu od 1995. do 2019. možemo vidjeti nagli skok BDP-a Latvije, Estonije i naročito Litvanije, dok je BiH napredovala nešto sporije. Liberalizacija tržišta i tržišne reforme su svakako jedan od uzročnika bržeg/sporijeg rasta BDP-a.

Grafikon br. 19

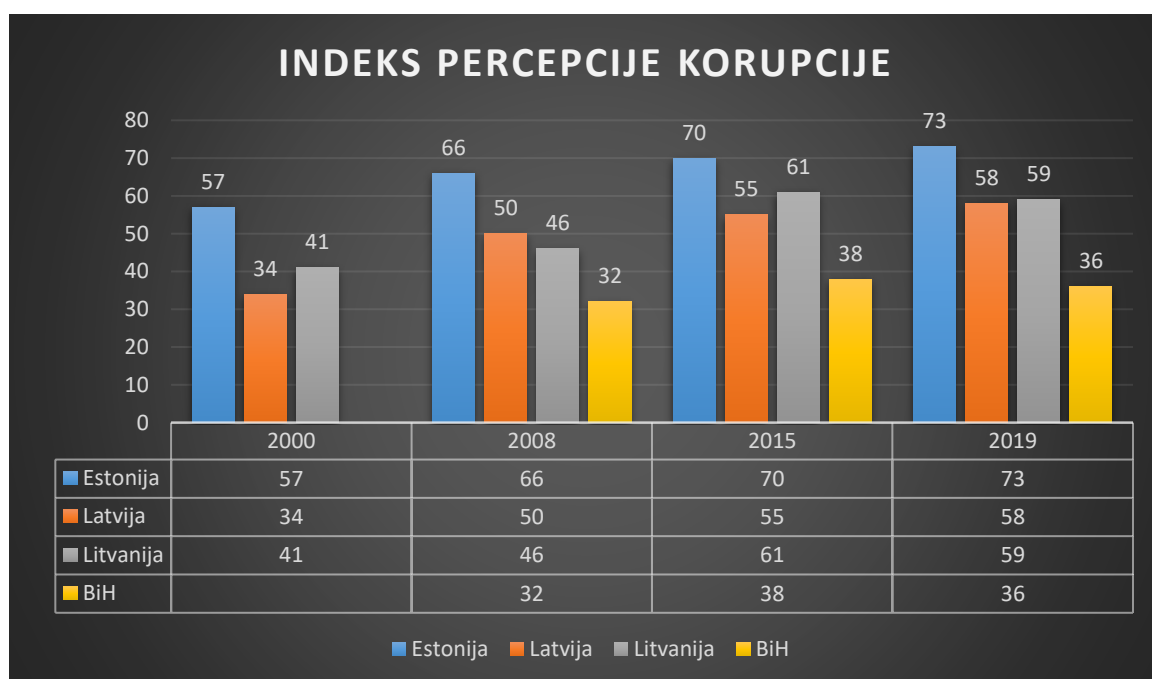
Prilagođeno sa: Konoema – Indeks ekonomske slobode, pristupiti na:

<https://konoema.com/HFWSJIEF2016/index-of-economic-freedom>, pristupljeno: 12.09.2020. u 19:33

Indeks ekonomskih sloboda¹ sadrži indikatore poput: vlasničkih prava, vladinog integriteta, legitimnosti pravosuđa, javne potrošnje, fiskalnih sloboda, monetarnih i radnih sloboda, slobode trgovanja, financijske slobode isl. Ovaj indeks je dobar pokazatelj koliko se reforme sprovode, a on je i direktno povezan sa BDP-om. BiH u ovom segmentu provodi konstantne reforme, ali je taj put iznimno spor, što se može vidjeti na ocjenama u različitom rasponu godina. Zemlje Baltika imaju ocjene koje ih plasiraju među najviše rangirane zemlje u svijetu i one su, kao takve okarakterisane kao slobodne zemlje. BiH je okarakterisana kao *umjereno slobodna* zemlja.

¹ Heritage indeks ekonomskih sloboda zajednički izdaju The Heritage Foundation i The Wall Street Journal, a analizira četiri ključna aspekta ekonomskog i poduzetničkog okruženja kojeg država često regulira. Ta četiri aspekta su: vladavina prava, veličina vlade, regulatorna efikasnost i otvorenost tržišta. Pri procjeni uslova u ove četiri kategorije, Indeks mjeri 12 specifičnih komponenata ekonomske slobode, od kojih se svaka ocjenjuje na skali od 0 do 100. Ocjene za ovih 12 komponenata ekonomske slobode, koje se izračunavaju iz niza podvarijabli, podjednako se procjenjuju i osrednjuju kako bi se dobio ukupni rezultat ekonomske slobode za svaku ekonomiju. Izvor linku: <https://www.heritage.org/index/pdf/2020/book/methodology.pdf>
 Raspon vrijednosti Indeksa na osnovu kojih se rangiraju države: 1. Slobodne države 100-80; 2. Većinom slobodne 79.9 – 70; 3. Umjereno slobodne 69.9 – 60; 4. Većinom neslobodne 59.9 – 50; 5. neslobodne države 49.9 – 0; Izvor linku: <https://www.heritage.org/index/ranking?version=689>

Korupcija znatno utiče na stabilnost političkih institucija i povjerenje građana u javni sektor. Ukoliko je prisutna u velikoj mjeri, otežava sprovođenje reformi, kako političkih tako i ekonomskih.

Grafikon br. 20

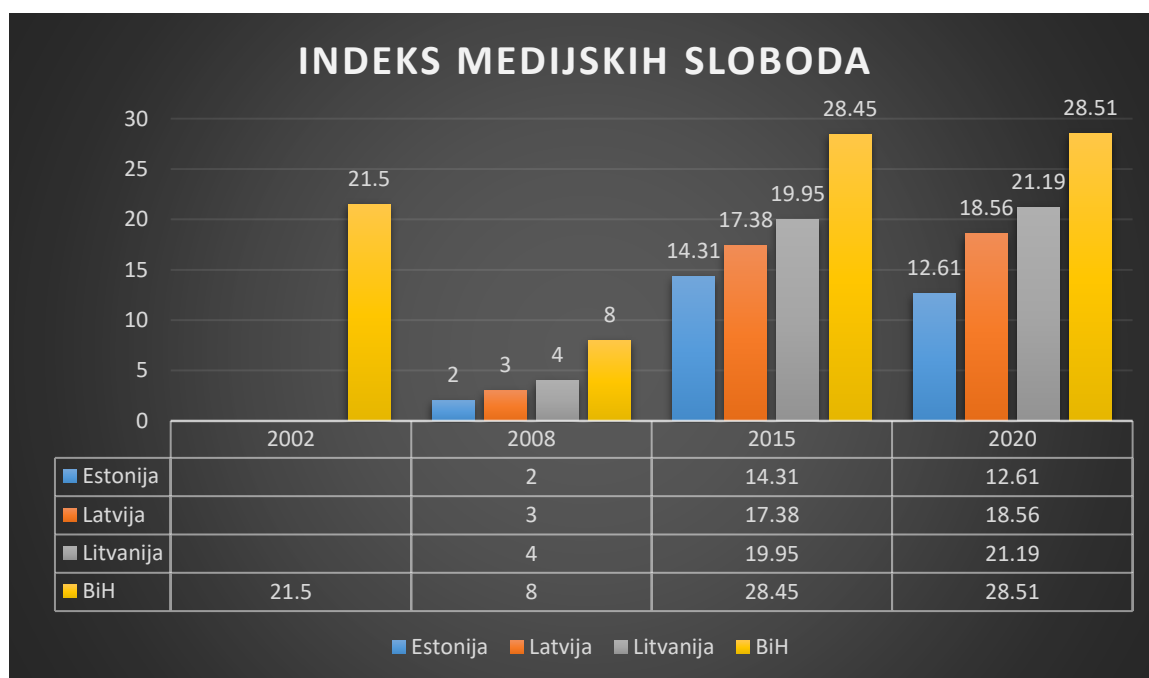
Prilagođeno sa: Trading Economics, pristupiti na: <https://tradingeconomics.com/bosnia-and-herzegovina/corruption-index>, prstupljeno: 12.09.2020. u 19:56

Indeks za mjerenje percepcije korupcije² nam pokazuje koliko je borba protiv korupcija bitna za jačanje javnih institucija. Bosna i Hercegovina je jedina država koja je zabilježila u posljednjem intervalu mjerenja, za razliku od Latvije, koja se 2000ih godina borila sa izrazito visokim nivoom korupcije, a danas je rame uz rame sa susjedima Litvancima.

² Indeks percepcije korupcije (IPK) je istraživanje koje stvara rang listu zemalja prema ocjeni o raširenosti korupcije u njima, tj. do koje se mjere percipira da su tijela javne vlasti korumpirana. Indeks određene države ukazuje na to kolika je razina percepcije korupcije u javnom sektoru na skali od 0 do 100, gdje 0 predstavlja zemlju za koju se percipira kao visoko korumpirana, dok se onu ocijenjenu sa 100 percipira kao zemlji očišćenu od korupcije. " Izvor linka: <https://www.transparency.org/en/cpi/2018>
IPK rangira države na osnovu toga koliko stručnjaci i biznismeni percipiraju javni sektor te države kao korumpiran. To je složeni indeks, kombinacija 13 anketa i procjena koruptivnosti, prikupljenih od različitih institucija. IPK je najrasprostranjeniji indeks za mjerenje korupcije u svijetu. Izvor linka: <https://www.transparency.org/en/cpi>

Najuspješnije reforme je sprovela Estonija koja je već dugo godina pri vrhu liste najmanje korumpiranih zemalja, čime odašilje pozitivan dojam i za strane investitore koji Estoniju matraju sigurnim mjesto za investicije.

Indeks slobode medija je pokazatelj slobode društva. Sloboda medija je u uskoj korelaciji sa slobodom govora. Nakon izlaska iz autoritarnih političkih sistema baltičke zemlje, a i BiH, su pred sobom imale veliki izazov: demokratizirati javni medijski prostor i obezbijediti neometan i neovisan tok informacija.

Grafikon br.21

Prilagođeno sa: World Press Indeks Sloboda, pristupiti na: <https://rsf.org/en>, pristupljeno: 12.09.2020. u 20:22

Indeks medijskih sloboda³ pokazuje da su sve analizirane zemlje pogoršale status slobode medija. 2008. su sve zemlje imale najbolje (najniže) ocjene u poretku, te su bile ocijenjene

Još od indeksa iz 2013. države su dobile ocjene u rasponu od 0 do 100, pri čemu je 0 najbolji mogući rezultat, a 100 najlošiji. To indeks čini informativnijim i olakšava usporedbu jedne godine s drugom. Mapa slobode medija nudi vizualni pregled rezultata svih zemalja u indeksu. Kategorije boja dodjeljuju se na sljedeći način: Od 0 do 15 bodova: Dobra situacija (bijela); Od 15,01 do 25 bodova: Zadovoljavajuća situacija (žuta); Od 25,01 do 35 bodova: Problematična situacija (narančasta); Od 35,01 do 55 bodova: Teška situacija (crvena); Od 55,01 do 100 bodova: Vrlo ozbiljna situacija (crna) " Link izvora: <https://rsf.org/en/detailed-methodology> Indeks mjeri 7 indikatora: Pluralizam (mjeri koliko različitih mišljenja je zastupljeno u medijima), Nezavisot medija (Mjeri nivo spremnosti medija da djeluju nezavisno od izvora političke, vladine, poslovne i religiozne moći), Okruženje i samocenzura (analizira okruženje u kojem mediji djeluju i operiraju), Legislativni okvir (mjeri uticaj medijske legislative na rad medija), Transparentnost (mjeri se transparentnot institucija i procedura koje utiču na medijski rad i vijesti), Infrastruktura (mjeri kvalitet infrastrukture koja koristi medijima), Zloupotrebe (mjeri nivo zloupotreba i nasilja). Svaki indikator dobija ocjenu u rasponu od 0 do 100. Izvor linka: <https://rsf.org/en/detailed-methodology>

kao slobodne zemlje za medije i novinare. Baltičke zemlje se, uprkos pogoršanju uslova i dalje nalaze među top 30 najslobodnih država kad je ovaj indikator u pitanju, dok je BiH trenutno rangirana na 58. mjestu. BiH i ovdje pokazuje zaostatak za zemljama Baltika i mora učiniti još mnogo u kontekstu depolitizacije i neovisnosti medija u Bosni i Hercegovini.

Sve u svemu, podaci prezentirani u rasponu od 1995 pa do danas su pokazatelj kojim tempom je svaka od država sprovodila reforme. Latvija, Litvanija i Estonija su pratile jedna drugu u stopu i ishod tranzicije je da su danas ove države članice EU, ocijenjene kao zemlje prvog svijeta i pri vrhu zemalja sa kvalitetom življenja po različitim indikatorima. Bosna i Hercegovina također nalazi svoj put, implementacija već donesenih reformi protiče otežano, a pred BiH je još dug put, prije svega ka pristupanju u EU i usklađivanju zakona i propisa sa evropskim. Indeks korupcije nam je pokazao da se BiH u odnosu na ove tri države i ne nosi baš uspješno s ovim problemom, ali primjerom Litvanije mogli smo vidjeti da je moguće poboljšati stanje u javnom sektoru odlučnijim i bržim pristupom. Bosna i Hercegovina svakako u baltičkim zemljama ima dobar primjer u kojem pravcu djelovati i koje politike može preuzeti, kontekstualno prilagoditi i implementirati.

8. ZAKLJUČAK

Analizom tranzicijskih teorija u temu je ubačena živa supstanca tj. ljudsko društvo i načini na koje ono reagira na društvene promjene. Kroz socioekonomski pristup teorijama obuhvaćena su neke od najbitnijih stavki za proces demokratizacije i tranzicije: evolucija društva, socioekonomski problemi s kojima se susreću tranzicijske države, način prihvatanja modernih obrazaca življenja i praćenje rasta kvalitete života i slobode življenja – što je jedan od primarnih motiva za reforme. Ulaskom u tranzicijski proces države rizikiju da se pretvore u hibridne demokratije i društvo sa ogromnim socijalnim razlikama, ili da se približe idealu EU i/ili SAD-a i omoguće ljepši život za svoje sugrađane.

Neoliberalni pristup na koje su se odlučile Latvija, Litvanija i Estonija su donijele, u konačnici, uspješan rezultat tranzicije za ove države, ali sa različitim ishodima za njih. Analizom ekonomskih i društvenih parametara poput Indexa demokratije, Indexa ekonomskih sloboda, rasta GDP-a, možemo zaključiti da se kvaliteta života poboljšala u svim država Baltika.

Stavovi javnog mnijenja su uveliko doprijenili podržavanju procesa reformi, jer je animozitet i strah od ponovnog vraćanja u sovjetski politički sistem, motivirao građane da skupa sa političarima sprovedu reforme. U prve tri godine sprovođenja reformi, kvaliteta života je opala, inflacija je divljala i mnogo ljudi je izgubilo posao zbog gašenja

nefunkcionalnih državnih preduzeća, međutim reforme su nastavljene i do kraja 2000. godine se stanje počelo normalizirati i ići uzlaznom putanjom.

Socioekonomski i historijski uslovi su uticali na sve države u kontekstu izgradnje kulture demokratije – činjenica da su Latvija, Litvanija i Estonije imale period neovisnosti između dva svjetska rata, pomoglo je u nacionalnom pokretu i demokratizaciji država nakon vraćanja neovisnosti 1990ih. Ova činjenica nas vodi do zaključka da je državama poput Bosne i Hercegovine startna pozicija nakon sticanja neovisnosti bila kompliciranija iz nekoliko razloga: zemlje Baltika su nacionalno ujedinjene i osim ruske manjine koja značajno ne pridonosi na samim izborima, one ujedinjeno nastupaju u nacionalnom interesu kompletne države. Bosna i Hercegovina je u samom procesu odlučivanja podijeljena na tri interesne skupine i poteškoće oko usklađivanja zajedničkih ciljeva mnogo češće blokiraju reforme nego što je to bio slučaj na Baltiku. Iz sociološke perspektive, nedostatak demokratske kulture također razlikuje BiH i ove tri države, jer građani Bosne i Hercegovine nikad kroz svoju historiju, do sticanja neovisnosti, nisu imali priliku učestvovati u demokratskim procesima. Postojanje perioda neovisnosti za zemlje Baltika je uticalo i na jači nacionalni pokret i intelektualni pokret, koji se, iako zabranjivan u periodu Sovjetskog saveza, uspio održati. Na temelju njega su nastajali i novi ustavi, ali je i kolektivno sjećanje pomoglo građanima baltičkih zemalja da ujedinjeno usmjere svoje djelovanje ka reizgradnji nacije i orijentiranju ka EU.

Kroz praktičnu analizu ishoda tranzicije, nametnuo se zaključak da je korupcija i dalje najveći problem u ovim društvima. Estonija je jedina država koja se po ocjenama međunarodnih organizacija uspjela izboriti sa ovim problemom. To je sigurno i jedan od razloga zbog čega je u komparaciji sa Latvijom i Litvanijom, Estonija izašla kao pobjednik tranzicije i po skoro svim parametrima mjerenja je najuspješnija država Baltika. Estonija danas ravnopravno stoji uz neke od najrazvijenijih država u EU, sa najboljim obrazovanjem i digitalizacijom svih javnih usluga. Estonija je danas inkubator ideja, poželjno mjesto za investicije, a to je rezultiralo da bude i rodno mjesto tehnološkog velikana – Skype-a.

Latvija se pokazala kao najneuspješnija u ovoj komparaciji, prije svega zbog izražene korupcije i nepovjerenja prema vladinim službenicima. Latvijska tranzicija je tekla sporije nego ona u Estoniji i Litvaniji, a danas latvijske vlasti donose zakone koje guše slobodu za koju su se izborili 1990ih.

Sve u svemu, zemlje Baltika su tranziciji pristupile brzo i oštro, znajući da će prvih par godina biti težak period, ali s motivacijom da što prije sprovedu reforme i izađu iz krize. Lične slobode su podignute na viši stepen, demokratizacija je sprovedena, izbori se održavaju slobodno i korektno, ekonomska kvaliteta života je povećana, a pristup EU je omogućio dodatni razvoj i ulaganja u ove države. Države koje su iz perioda siromaštva prije samo tri decenije – došle do termina koji mnogo govori o njihovom ekonomskom boom-u: Baltički tigrovi.

U poglavlju Bosna i Hercegovina i baltičke zemlje metodom komparacije je prikazano koliko se reforme iz tranzicijskog puta ovih zemalja mogu dovesti u kontekst sa BiH. BiH znatno zaostaje u svim parametrima mjerenja, reforme sprovodi sporije i još čeka na ulazak u EU. Historijske, političke i kulturološke okolnosti BiH i Baltika nisu identične, ali neke od reformi koje su ove države sprovele su univerzalne i mogle bi se kontekstualno prilagoditi i Bosni i Hercegovini.

Na kraju, Indeks medijskih sloboda je pokazatelj da reforme nikad nisu konačne i da, ukoliko se dinamika pozitivnih promjena uspori, moguće je i pogoršati kvalitetu života u nekoj državi. Sve u svemu, možemo zaključiti da Baltički tigrovi uspješno odolijevaju izazovima koji pred njih dolaze i trude se i dalje biti država pogodna za investicije, inovacije i život.

9. Bibliografija

- Schmitter, P. C., Whitehead, L., & O'Donnell, G. (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Latin America*. Baltimore and London: JHU Press.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2001). A Theory of Political Transition. *The American Economic Review*, Vol. 91; No. 4, 938 - 963.
- Alfred, S. (2001). *Arguing Comparative Politics*. New York: Oxford University Press.
- Amsden, A. A. (1985). *The State and Taiwan's Economic Development*. Massachusetts: Cambridge University Press.
- Aslund, A., & Domborovskis, V. (2011). *How Latvia Came Through Financial Crisis*. Washington DC: Peterson Institute for International Economics.
- avalara.com. (27. 5 2020). *Latvian VAT rates and VAT compliance*. Dohvaćeno iz AvalaraVATlive: <https://www.avalara.com/vatlive/en/country-guides/europe/latvia/latvian-vat-rates.html>
- Baletić, Z. (1995). *Ekonomski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža; Masmedia.
- Bater, J. H., & Others, R. J. (21. 5 2020). *Latvia history*. Dohvaćeno iz Encyclopædia Britannica : <https://www.britannica.com/place/Latvia/History#ref235532> pristupljeno: 26.5.2020 u 16:54

- Bjorkman, B. L. (2007). The Cultural Roots of Estonia's Successful Transition: How Historical Legacies Shaped the 1990s. *East European Politics and Societies* , 316-347.
- Boakye, S. (2007). Theory of Social Transformation, Political Transition and Economic Growth. *Economic Systems vol. 36*, 411-425.
- Boix, C. (2003). *Democracy and Redistribution*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Brown, W. S. (1993). Economic Transition in Estonia . *Journal of Economic Issues Vol. 27, No. 2* , 493-503.
- Calleros-Alarcon, J. C. (2008). *The Unfinished Transition to Democracy in Latin America*. New York: Routledge .
- Cardoso, F. H. (1977). The Consumption of Dependency Theory in the United States. *Latin American Research Review*, str. 7-24.
- Cifrić, I. (1996). Tranzicija i transformacija - između norme i prakse. U *Socijalna ekologija - časopis za ekološku misao* (str. 135-153). Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo .
- Desai, R. (2012). Theories of Development. U A. P. Haslam, J. Schafer, & P. Beaudet, *International Development - Approaches, Actors and Issues* (str. 45- 67). Ontario, Canada: OXFORD University Press.
- Drechsler, W. (1995). Estonia in Transition. *World Affairs Vol. 157 No. 3*, 111-117.
- Duignan, B. (20.. 12. 2019). *Encyclopedia Britannica - article - Keynesian economics*. Dohvaćeno iz Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/Keynesian-economics>
- EIU Democracy. (2019). *Democracy Index*. Dohvaćeno iz eiu.com: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>
- Fanuko, N. (20.. 11. 2002). Elementi Parsonsove teorije ideologije. *Revija za sociologiju*, str. 137-158.
- Freedom Index House . (2019). *Freedom House* . Dohvaćeno iz Freedom House, Latvia .
- Friedman, M. (1987). *Money and Business Cycles*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gacs, J., Holzmann, R., & Wyzan, M. L. (1999). *The Mixed Blessing of Financial Inflows: Transition Countries in Comparative Perspective* . Cheltenham, UK: Edward Elgar .

- Gelman, V. (2002). Russia's Elites in Search of Consensus: What Kind of Consolidation? . *Demokratizatsiya*(Vol. 10, Issue 3), 343 - 361.
- Gilman, N. (2003). *Mandarins of the Future: Modernization Theory in Cold War America*. Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press .
- Goldstone, A. J. (2010). *Representational models and Democratic Transition in Fragile and Post - conflict States*. Fairfax County, Virginia: George Mason University.
- Grennes, T. (1994). The Lithuanian Economy in Transition. *LITHUANIAN QUARTERLY JOURNAL OF ARTS AND SCIENCES* Vol. 40 No 2 , 9-24.
- Grennes, T. (2016). The Economic Transition in the Baltic Countries . *Journal of Baltic Studies* , 9-24.
- Guo, S. (July/August 1999). Democratic Transition: a critical overview. *Issues and Studies* 35, no. 4, str. 133-148.
- Haggard, S., & Kaufmann, R. (1997). The Political Economy of Democratic Transition . *Comparative Politics* Vol. 29 , 263 - 284.
- Hakobyian, L. (2014). Essays on Growth and Political Transition. *Umea Economic Studies* vol. 893, 42.
- Haslam, P. A., Schafer, J., & Beaudet, P. (2012). *Introduction to International Development*. Ontario, Canada: Oxford University Press.
- Hazans, M. (2004). EU referenda in the Baltics; Understanding the Results at the Regional Level. *Congress of the European Regional Science Association: "Regions and Fiscal Federalism"* (str. 12). Porto : European Regional Science Association (ERSA) .
- Higgott, A. R. (1983). *Political Development Theory*. Kent: Croom Helm.
- Higley, J., & Burton, M. G. (1987). *Texas Papers on Latin America* . Austin : University of Texas, Austin.
- history.com. (13. 11 2009). *history.com*. Dohvaćeno iz history.com: <https://www.history.com/this-day-in-history/lithuania-rejects-soviet-demand-to-renounce-its-independence>
- House, F. (20. 5 2020). *Freedom in the World 2019*. Dohvaćeno iz Freedom House : <https://freedomhouse.org/country/lithuania/freedom-world/2019>

- Huntington, S. P. (1973). *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London: Yale University Press.
- Kalanj, R. (1990). MODERNOST I MODERNIZACIJA. U R. Kalanj, *Zbornik radova* (str. 155). Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Kerikmäe, T., Mölder, H., & Chochia, A. (2019). *Estonia and the European Union* . USA : Oxford University Press.
- King, P. L. (2006). *The State-Led Transition to Liberal Capitalism: Neoliberal, Organizational, World- Systems, and Social Structural Explanations of Polands economic Succes*. Richmond: University of Richmond.
- Klvaňa, T. P. (2003). New Europe's Civil Society, Democracy and the Media thirteen Years After: The Story of Czech Republic. *The Joan Shorestein Center on the Press, Politics and Public Policy* , 40 - 55.
- Korhonen, I. (2001). Progress in Economic Transition in the Baltic States . *Euroasian Geography and Economics* , 440-463.
- Koroleva, I., & Rungule, R. (2006). Latvia; Democracy as an abstract value . U H.-D. Klingemann, D. Fuchs, & J. Zielonka, *Democracy and Political Culture in Eastern Europe* (str. 235- 255). London: Routledge .
- Kukolev, I. (1998). The Transformation of Political Elites in Russia. *Sociological Research*, 65-81.
- Laar, M. (2007). *The Estonian Economic Miracle*. USA: The Heritage Foundation .
- Laar, M. (2012). Transition and Communism: Estonia's battle with its past. *European View*, 259-266.
- Lane, A. T. (2001). *Lithuania: Stepping Westward Postcommunist States and Nations*. London: Taylor & Francis Routledge .
- Leftwich, A. (2007). Bringing politics back in: Towards a model of the Developmental states. *The Journal of Development Studies*, 400 - 427.
- Lewis, M. P. (2016). Endgame in Nigeria? The Politics of a Failed Democratic Transition. *African Affairs*, 323 - 340.

- Lipset, M. S. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, Vol. 53, No. 1, 69-105.
- Litwinski, M. (2017). The Evolution of an Idea of socio - economic development. *Economics and Law*, 449 - 458.
- Liudas, M., & Ingrida, U. (2003). *REFERENDUM BRIEFING NO 8, The Lithuanian EU Accession Referendum, 10-11 May 2003*. Kaunas: European Parties Elections and Referendum Network .
- Lumiste, R., Pefferly, R., & Purju, A. (2008). *Estonia's Economic Development: Trends, Practices and Sources* . Washington DC: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank .
- Mart, L. (24. 2 2017). *Blog: Ekonomsko čudo: Estonija* . Dohvaćeno iz CPA- BiH: <https://cpa-bih.org/ekonomsko-cudo-estonija-2-dio/>
- Maurer, A., & Stroll, A. (16. June 2017). *Western Philosophy - Positivism and social theory in Comte, Mill, and Marx*. Dohvaćeno iz Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/Western-philosophy/Analytic-philosophy>
- Menaldo, V. (2013). Democracy, Elite-Bias and Financial Development in Latin America. *World Politics*, 541-569.
- Microsoft - Welcome to Estonia, Silicon Valey with a moat* . (25. 3 2020). Dohvaćeno iz Microsoft: <https://www.microsoft.com/en-us/stories/skype/skype-chapter-2-welcome-to-estonia.aspx>
- Ministry of Foreign Affairs, R. o. (3. october 2019). *Government: Baltic cooperation*. Dohvaćeno iz Ministry of Foreign Affairs - Republic of Estonia: <https://vm.ee/en/baltic-cooperation>
- Misiunas, J. R., & Bater, H. J. (20. July 1998). *Britannica*. Dohvaćeno iz Baltic States : <https://www.britannica.com/place/Baltic-states/Prehistory-to-the-18th-century>
- Morariu, C., & Ignat, D. M. (2011). SOCIAL-ECONOMIC THEORETICAL CONNECTIONS: THEORIES OF SOCIAL CHANGE. *Journal of Social Economy*, 3-25 .

- Morlino, L. (2014). *Transitions to Democracy. What Theory to Grasp Complexities?* Rome: LUISS University Press.
- Mygind, N. (1997). Different Paths of Transition in The Baltics. *Working Paper / Center for East European Studies. Copenhagen Business School*, 37 . Dohvaćeno iz Copenhagen Business School .
- Nissinen, M. (1999). *Latvia's Transition to Market Economy*. London: MacMillan Press LTD.
- Norkus, Z. (2007). Why did Estonia perform best? The North- South Gap in the Post- Socialist Economic Transition of the Baltic States. *Journal of Baltic Studies*, 21-42.
- Norsk senter forskningsdata . (22. 3 2020). *Data by country - Lithuania* . Dohvaćeno iz nsd.no : https://nsd.no/european_election_database/country/lithuania/introduction.html
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Österreich, E. (9. 4 2018). *European Commission > EPAL E-Governance and E-Guidance. The Example of Estonia*. Dohvaćeno iz European Commision : <https://epale.ec.europa.eu/en/blog/e-governance-and-e-guidance-example-estonia>
- Paul, B. (1957). *The Political Economy of Growth*. New York: Monthly Review Press.
- Peračković, K. (2004). Sociologija tranzicije: strukturalni, sociokulturni i neomodernizacijski pristup. *Društvena istraživanja Vol. 13*, 487-504.
- Plakans, A. (1997). Democratization and political participation in postcommunist societies: the case of Latvia. U J. Zielonka, *The Consolidation of Democracy in East-Central Europe* (str. 245-288). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Portes, A. (1997). Neoliberalism and the Sociology of Development: Emerging Trends and Unanticipated Facts. *Population and Development Review*, 229 - 259.
- Pridham, G. (2003). *Latvia's EU Accession Referendum, 20 September 2003*. Bristol : European Parties Elections and Referendums Network.
- Puur, A., Klesment, M., & Sakkeus, L. (2019). *A Turbulent Political History and the Legacy of State Socialism in the Baltic Countries*. Cham: The Urban Book Series .
- Rangelov, N. (29. 12 2016). *Startit.rs - PREDUZETNIŠTVO* . Dohvaćeno iz STARTIT: <https://startit.rs/sta-je-e-residency-zasto-preduzetnici-otvaraju-firmu-u-estoniji/>

- Richard, K. R. (1997). Democratization in Lithuania . U K. Dawisha, & B. Parrot, *The Consolidation of Democracy in East - Central Europe* (str. 289 - 333). Cambridge : Cambridge University Press.
- Roland, G. (2002). The Political Economy of Transition. *Journal of Economic Perspectives*, 29 - 50.
- Rostow, W. (1991). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rozenvalds, J. (2005-2014). *How democratic is Latvia?* Riga: University of Latvia Advanced Social and Political Research Institute.
- RSF.org. (20. 5 2020). *Lithuania*. Dohvaćeno iz Reporters without borders : <https://rsf.org/en/lithuania>
- Sanders, D. (1981). *Patterns of Political Instability*. London: Palgrave Macmillan.
- Sikander, T. (2015). Political Development and Political Decay. *International Journal of Humanities and Social Science*, 143-148.
- Sikander, T. (2015). Political Development and Political Decay. *International Journal of Humanities and Social Science*, 143 - 148.
- Spengler, J. J. (1949). Theories of Socioeconomic growth. *Problems in the Study of Economic Growth*, 45-114.
- Statistics Estonia* . (24. 3 2020). Dohvaćeno iz Statistics Estonia : http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=GF061&path=../I_Databas/ECONOMY/08FINANCE/06GOVERNMENT_FINANCES/04REVENUE_EXPENDITURE_AND_DEBT/&lang=1
- Sztompka, J. (2002). *SOCIOLOGIJA TRANZICIJE: STRUKTURALNI, SOCIOKULTURNI I NEOMODERNIZACIJSKI PRISTUP*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Taagepera, R. (1990). The Baltic States . *Electoral studies* , 303-311.
- Ticchi, D., & Vindigni, A. (2006). On Wars and Political Development. The Role of International Conflicts in the Democratization of the West. *Centre on Institutions and Governance* , 1- 46 .
- Tornquist, O. (1999). *Politics and Development* . London: SAGE Publications.

unesco.org. (22. 3 2020). *Memory of the World - Human Chain Linking Three States in Their Drive for Freedom*. Dohvaćeno iz unesco.org: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-8/the-baltic-way-human-chain-linking-three-states-in-their-drive-for-freedom/>

Urbonas, R. (2009). Corruption in Lithuania . *Connections Vol. 9 No. 1*, 67-92.

Vihalemm, T., & Kalmus, V. (2008). Mental Structure in Transition Culture . *East European Politics and Societies Vol. 22 No. 4*, 901-927.

World Bank. (1991). *Estonia: The Transition to a Market Economy*. Washington, D.C.: World Bank.

Zakaria, F. (novembar 1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, str. 22 - 43.

POPIS TABELA

Tabela 1: Redemokratizacija.....	22
Tabela 2: Klasifikacija država: demokratizacija.....	42
Tabela 3: Standard kvalitete življenja.....	41
Tabela 4 : Indikatori urbanizacije.....	42
Tabela 5: Indikatori industrijalizacije.....	42
Tabela 6: Razvojne teorije.....	47
Tabela 7: Parlamentarni izbori 1992 – Latvija.....	48
Tabela 8: Strana ulaganja Estonija.....	64
Tabela 9: Političke stranke – Estonija.....	69
Tabela 10: Indeks ekonomskih sloboda.....	71
Tabela 11: Referendum za pristup EU- Litvanija.....	82

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1: Svijet između p.n.e. i 1500.godine.....	37
Grafikon 2: Svijet do 1800. godine.....	38
Grafikon 3: Svijet od 1500. do I svjetskog rata.....	38
Grafikon 4: Svijet do 2000. godine.....	39
Grafikon 5: Estonija – inflacija.....	63
Grafikon 6: Ekonomski rast.....	66
Grafikon 7: Standard življenja – Estonija.....	70
Grafikon 8: Dužina trajanja život – Estonija.....	70
Grafikon 9: Obuzdavanje inflacije –Estonija.....	77
Grafikon 10: BDP – Litvanija.....	78
Grafikon 11: Indeks percepcije korupcije – Litvanija.....	79
Grafikon 12: Promjene u podršci birača za EU – Litvanija.....	81
Grafikon 13: BDP Litvanija 1996 – 2018.....	83
Grafikon 14: Indeks ekonomskih sloboda – Litvanija.....	83
Grafikon 15: Stavovi o demokratiji – Latvija.....	87
Grafikon 16: Referendum za pristup EU - Latvija.....	95
Grafikon 17: BDP – Latvija.....	97
Grafikon 18: BDP Per Capita – komparacija.....	98
Grafikon 19: Indeks ekonomskih sloboda – komparacija.....	99
Grafikon 20: Indeks percepcije korupcije – komparacija.....	100
Grafikon 21: Indeks slobode medija – komparacija.....	101

BIOGRAFIJA KANDIDATA

Ime i prezime: Almedina Kulovac

Datum rođenja: 30.10.1995. Zenica

Osnovni (BA) studij: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Odsjek politologija
– MEĐUNARODNI ODNOSI I DIPLOMATIJA

Master studij: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Odsjek sociologija

Radno iskustvo: Pripravnički staž – Gradska uprava Zenica, Služba za boračko –
invalidsku i socijalnu zaštitu, stambene poslove i društvene djelatnosti: juli 2020. -